

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

2007. JÚLIUS

Kincses Orosháza

NÉMETH BÉLA: „Tisztaszobánk” kincsei	3
BENYHE JÁNOS: Győry Vilmos és az új „Don Quijote” (Előadás az orosházi evangélikus templomban [2005. október 28.])	6
KOSZORÚS OSZKÁR: Arcképvázlat Justh Zsigmondról	9
VERASZTÓ ANTAL: Orosháza jeles szülötte (Thék Endre) ..	14
KOSZORÚS OSZKÁR: Oskó Lajos, Orosháza első festőművésze	18
SZENTI TIBOR: Több település peremén (Nagy Gyula [1911–1994] néprajzkutató, múzeumigazgató emlékére)	23
ALBERTINI BÉLA: Hetven éves a Parasztságunk élete	29
SZOKOLAY SÁNDOR: Elfogult hangú vallomások Kodály Zoltán jelentőségéről	38
SASS ERVIN: Suomi	47
SIMAI MIHÁLY: Fény-meditáció (Szűcs Árpád Mester rózsablaka alá); fohász; a hősín gyolcs toronyban	48
KASS JÁNOS: Emailek Határ Győzőtől	51
HATÁR GYŐZŐ: Versblog	55
MUNKÁCSI MIKLÓS: Holtak kalendárium (Részlet)	57

TORNAI JÓZSEF: Család; A nő, ki a Napba...; Nagy László őssasszonya; Nem mondja meg; Éjfél és csillag; Olga; Szóltak a fák; Minek élek?; A lét siratása; Krisztussá válik; Váloger után; Kamasz – semmi; A tanya; Rossz versek; Erdélyben	70
KÁLNAY ADÉL: Régi kertben, tétován	75
VÁRI ATTILA: A cárné kegyelteje (1. Emma Alexandrovna Réthy története Nagypám olvasatában; 2. A lecsu- pasztított legenda)	77
CSONTOS JÁNOS: Testamentum (Juhász Gyula [1883 – 1937]); Rontott, együgyű dal (Kosztolányi Dezső [1885 – 1936])	87
BANNER ZOLTÁN: versben – öltöző; segesvári látomás; fellegdal; ötkarú kereszt	90
PINTÉR LAJOS: A Tengerlátó nemzedéke (Föllelt jegyzet- lapok 1976-ról)	93

ÖRÖKSÉG

MÓSER ZOLTÁN: Elment házunk ékessége... ..	99
OLASZ SÁNDOR: „Az igaz meghallása” (Emlékezés a 75 éve született Grezsa Ferencre)	110
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

OLASZ ATTILA fotói a címlapon, a 13., 17., 46., 50., 56., 86., 89. és a 116. oldalon
NICOLAS MULLER fotói a 32., 34., 35., 36. és a 37. oldalon
MÓSER ZOLTÁN fotói és reprodukciói a 100., 102. és a 107. oldalon
BORBÁS TIBOR <i>Kodály-érme</i> a 109. oldalon

„Tisztaszobánk” kincsei

Az egykor hitükért kiálló, a dunántúli Zombárról elüldözött evangélikusok által alapított, 263 éves Orosháza polgárai nevében köszöntöm a Tisztelt Olvasót! Kérem, tekintse az alábbi kis időutazást eleink vályogból épített háza előszobájának, amelyben mindenképpen végig kell lépdelnie annak, aki meghívást kap a „tisztaszobába”.

Az áttelepülő 28 család 1744. április 24-én, Szent György napján, tanítójuk, Dénes Sándor vezetésével foglalta el a vásárhelyi Pusztának egy részét, ahol megalapították az újkori Orosházát. Sárból, vesszőből hamarosan templomot építettek a Zombárról kocsi-derékban magukkal hozott harangnak. Még ebben az évben 70 családra bővült a bátor, szabadságszerető és hithű közösség. Augusztus 6-án hivatalba iktatták első lelkészüket, Horváth Andrást, nem sokkal később már bírója és jegyzője is volt a sövényből font, sárral tapasztott imaházzal rendelkező Orosházának. Tanító, lelkész, imaház és tetterre kész közösségvezetés, vagyis minden együtt volt az új hazában való boldoguláshoz. A pöttömnyi falu és szekéren hozott harangja azonban még 1755–56 tájékán sem lehetett biztonságban. Nemcsak a Károlyiak tulajdonában lévő vásárhelyi Pusztapásztoraival kellett hadakozniuk földjeikért. Ellenreformációs próbálkozásokkal a hatalom is zaklatta a „szabadmenetelű árendások” hitéletét. Egyszerű templomukat fegyveresekkel kívánta szétveretni, prédikátorukat a pozsonyi helytartó tanács el akarta kergetni. Az egymásra utaltságukban, hitükben megerősödött közösség azonban szelíd lázadással, imaházukban folyamatosan énekelve, ezt megakadályozta. Érezték, ha a két kezükkel épített, kicsiny templomukat szétverik, lelkészüket elűzik, településük is odaveszhet. A közösségvezetés és az elszánt lakosság összefogásának végül a politikai akarat sem tudott útjába állani. 1777-ben a torony, 1786-ban pedig a templom is megépülhetett, szentesítve ezzel Orosháza „törvényes” jogát az újkori létezéshez. Annnyira összeforrt a közösségvezetés az egyházzal, hogy 1862-ig a felekezeti gyűléseket is a község tanácstermében tartották.

A rendszerváltoztatás után elsőként megalakult képviselő-testület tagjai – híven a hagyományokhoz – 1990-ben az evangélikus templomban is esküt tettek. Mivel az egyházi vezetés azonos lévén a községgel, a lelkészek társadalmi, művészeti munkásságukkal igen

fontos szerepet töltöttek be Orosháza történelmében. Veress Józsefet 1884-ben országgyűlési képviselővé választották, Balassa Pál megírta Orosháza krónikáját, Győry Vilmos pedig nagyszerű műfordító, költő, írói munkássága révén vált országos hírvé. Amíg 1751-ben mindössze 169 lakóházból állt a falu, 1881-ben már 2897 házban több mint 18 ezer ember lakta Orosházát. A piacok, a kereskedelem felvirágzás a, később a vasút kiépítése következtében gyorsan fejlődött a község, de a lakosságnak igen küzdelmes, időnként katasztrófáktól sem mentes időszakot kellett átélni. 1816. januárjában a pusztító szél, havazás és eső házakat sodort el, ötezer jószág elpusztult, a kolerajárványok pedig kétezernél is több emberéletet követeltek.

A szorgalom, az összefogás azonban mindig erőt adott az újrakezdéshez. Nemzetünk történelmének nagy sorsfordulóin Orosháza lakosai is történelmet írtak. 1848-ban népgyűlésen döntöttek arról, hogy erejükön felül adnak pénzt, élelmet, fuvart és katonaságot a hazának. A szabadságharc bukását követően, néhány hétre ide menekül Kossuth és családja is, de 1857-ben már Ferenc József és Erzsébet királyné is megfordul itt. 1870-ben járási székhellyé vált Orosháza, 1875-ben felépült az Alföld Szálló, öt évre rá már kövezni kezdték az utcákat. 1884-ben fedezték fel a Gyopárosi-tó vizének gyógyhatását, amelyről már 1881-ben ezt írta Mikszáth: „...szabad legyen nekem most, mikor már senkinek sincs semmi mondanivalója, előjönni a magam fürdőjével, a »Gyopáros«-sal, amelyhez fogható eredeti fürdő nincs több a civilizált világrészekben.” 1886-ban Orosháza nagyközség lesz. Dr. László Elek községi orvos áldozatos munkálkodása következtében még ebben az évben megszületett a határozat: „A képviselő-testület a gyopárosi tónak fürdői jellegét ezennel kimondja!” Az Orosháza határában található Pusztaszentetornyai Justh-majori kastélyban született és nevelkedett Justh Zsigmond író, aki 1892-ben kastélya parkjában parasztszínházat hozott létre, ahol lányok és legények Molière, Shakespeare, Plautus és Arisztophanész műveit játszották. Thék Endre 1902-ben, elsőként az országban, bentlakó iparos tanoncoképzést indított 15 szakmában. Bárány Eötvös József író és politikus pusztaszentetornyai földbirtokosként, mint vallás- és közoktatási miniszter, kezdeményezi egy orosházi tanítóképző létrehozását.

A darvasi meghatározás szerint „legnagyobb magyar falu”-ként ismert település, Szentetornyával egyesülve, 1946-ban várossá cseperedik. A főképpen mezőgazdaságból, kereskedelemről élő mezőváros életében az 1960-as években kezdődtek azok a hatalmas változások (a kőolaj- és földgázkészletek kitermelése), amelyek mai létezéséhez is alapul szolgálnak. Ipari üzemek sora létesült, új kórház épült, s a korábbi „legnagyobb magyar falu” néhány évtized alatt az üvegipar fellegvárává, a megye második legnagyobb, jelentős iparral is rendelkező városává fejlődött. Gyopárosfürdő fejlesztése révén az idegenforgalom, a gyógyturizmus, a különböző kulturális események komoly vonzerőt jelentenek. Mára főiskolával, országos hírnévvel bíró középiskolákkal dicsekedhetünk. Itt található az ország egyetlen kútmúzeuma, de gazdag programot kínál a Városi Képtár, az evangélikus templom műemlék épülete, vagy a felújított zsinagóga. Számos idegenforgalmi jellegű rendezvény is bővíti a kulturális kínálatot: Orosházi Nyári Kulturális Napok, Nemzetközi Veteránjármű Fesztivál, az augusztus 20-i Európai Kenyérünnep, amelyet a század elején világhírvé vált, a párizsi világkiállításon aranyéremmel díjazott orosházi kenyér hírért, rangját hirdeti. Napjainkban éljük meg azokat a történelmi változásokat, amelyeket az Európai Unió bővítése jelent. Ismét kialakulóban azok a természetes földrajzi egységekből

formálódó gazdasági és kulturális együttműködések, amelyek pl. az egykori, aradi régiós központ jelentőségét erősítik.

A gazdag történelmi múlt ellenére mégis kissé bajban lennék, ha meg kellene határoznom, mi is az az orosháziság? Még köztisztelőben álló, széles látókörű barátaim egy része is túl fiatal, történelmi múlttal alig rendelkező, gyökértelen városnak tartják Orosházát. Én azt mondom, a 263 év tényleg kevéske idő egy város életében. De az 1744-ben útra kelő városalapítók harangjukkal együtt múltjukat, hitüket, sérelmeiket, reményeiket, kitartásukat, szabadságvágyukat is magukkal hozták. Vajon, létezhet-e ennél becsesebb hagyatékok, amely versenyre kélhet a „hiányzó évszázadokkal”? Vajon, kívánhat-e többet ez a város egykori alapítótól? Lehet-e büszkébb az egykori elődök örökségére? Ahogyan egy gyönyörű verseskötetet sem a versszakok, vagy az oldalak számával, sokkal inkább a tehetség adta belső tartalommal jellemeznek, úgy számunkra sem a vágató idő számszerűsége, sokkal inkább a benne fogant történelem örök sodrában meglelt értékek jelentik az erős gyökereket. Szokolay Sándor, Orosháza idei díszpolgára vallott így az elismerés átvételét követően: „Testben Kunágotán, lélekben Orosházán, zenében Békés-Tarhoson születtem.” Ez lehet a mi orosháziságunknak az értelme. Talán éppen ezek a fogódzók, ez az értékrend van elporladóban a politika nagyszínpadán épp úgy, mint az emberi kapcsolatokban, a mindennapok gyötrelmes útvesztőiben, a pénzközpontú világ testet-lelket megnyomorító, eszeveszett vágójában. Talán változásra is alig van reményünk, amíg össze nem fogunk, amíg el nem hisszük, hogy mindez csak rajtunk múlik, amíg erőt nem merítünk eleink hitéből, kitartásából és bölcsességéből. Ennek az összefogásnak is köszönhetően jelent meg most a legnívósabb irodalmi folyóirat orosházi melléklete. Őszintén remélem, hogy igényes olvasói ezúttal sem csalatkoznak.

Győri László így vall a szülőföldről A kései ÉDEN-ben: „Orosházi vagyok, a szüleim is odavalók, s nem csak ők, a szüleik szülei meg a szüleik szüleinek a szülei sem úgy származtak oda, hanem ők maguk voltak Orosháza mind a két ágon.” A Viharsarok című versében drámai erővel utal a ma már békés felszín alatt szunnyadó múltunk élet-halál csatáira:

*Erre zúgott a viharos
Fekete árral a Maros*

*A medre hosszú holt meder
Sötétebb minden és vadabb
Mint egy kiürült kardhüvely
Amelybe vér fut és kicsap*

Íme, Tisztelt Olvasó, végigbotorkálva városunk históriájának előszobáján, eljött a pillanat, hogy az invitálásnak engedve átlépje velünk a „tisztaszoba” küszöbét, s megismerje a vendéglátók legbecsebb kincseit és évszázadok küzdelmében megedződött lelkületét!

NÉMETH BÉLA
polgármester

BENYHE JÁNOS

Győry Vilmos és az új „Don Quijote”

ELŐADÁS AZ OROSHÁZI EVANGÉLIKUS TEMPLOMBAN

(2005. OKTÓBER 28.)

Győry Vilmos és Orosháza dicséretét zengi ez az előadás. Abból az alkalomból, hogy – amint a tisztelendő úr említette – 400 esztendővel ezelőtt jelent meg az a világhíres spanyol regény, Cervantes remekműve, a *Don Quijote*, amelyet egy hosszú ideig Orosházán tevékenykedő, kiváló irodalmár és papi ember, Győry Vilmos evangélikus lelkipásztor fordított először spanyol eredetiből magyarra. A regény kapcsán órála is szeretnék elmondani egyet-mást, főleg olyasmit, amit magam is Orosházáról tudtam meg. Hiszen itt jelent meg Elek László Győry Vilmosról szóló munkája, egy olyan békési főlevéltáros műve, aki egész életében Orosháza és Békés megye művelődésével foglalkozott, és, természetesen, Győry Vilmos munkásságára és Győrynek a *Don Quijote* szempontjából is különösen fontos 14–15 éves orosházi papi szolgálatára, irodalmi munkásságára is fölfigyelt.

Győry Vilmos 1838-ban született, Győrben. Tanító édesapja, ismeretlen okból, Pestre költözött családjával, majd, a szabadságharc bukása után, továbbköltözött Hódmezővásárhelyre. Ott sem tudtak gyökeret verni, mert Győry Endrének nem voltak meg az anyagi lehetőségei, hogy, tervei szerint, leányiskolát nyisson Vásárhelyen. Győry Vilmos a pesti Protestáns Teológiai Akadémián tanult, majd, egy ideig Pesten segédlelkészkedett. 1–2 éves berlini egyetemi tanulmányok után, 1862-ben Orosházára került evangélikus lelkipásztornak. Papi tevékenységével párhuzamosan, itt borult virágba irodalmi munkássága. 1876-ban kellett megválnia Orosházától, akkor helyezték át Pestre, a Deák téri templomba. Itt már csak kilenc év adatott neki, mert 1885-ben, 47 éves korában meghalt. Elek László könyve példás szakmunka. Mindenkinek figyelmébe ajánlom. Minden fontosat megtalálnak benne Győry Vilmos életéről és irodalmi tevékenységéről.

Tolnai Lajos önéletírásából fogalmat alkothatunk a fiatal Győry Vilmos és több bámulatosan koraérett, neves nemzedéktársa – Dalmady Győző, Szokoly Viktor, Thaly Kálmán és mások – kollégiumi diákéletéről és pezsgő szellemi-művészeti légköréről. Kezdő, de ígéretes költő, író volt valamennyi. A 16 éves Győrynek maga Jókai dicsérte meg szóban és írásban *A chán kegyence* című elbeszélését. De a költészet múzsájának is szívesen áldozott Győry. Nemes hangulatú és nyelvezetű verseket írt a kor, Vörösmarty, Petőfi és Arany modorában, bár mintaképeinek egyéni és mély költői élménye nélkül. A neves Szász Károly mégsem átalott Győryvel együtt szerepelni egy gyűjteményes kötetben. Választékos formakultúrája maga is élteti a verseit. Korai halála után hamarosan nemcsak az összegyűjtött elbeszélései és egyházi beszédei láttak nyomdafestéket, hanem önálló kötetben is megjelentek a költeményei. Színházban is bemutatták néhány népszínművét.

Most pedig közelítsünk a műfordító Győryhez. Ő volt a legjobb latinos, görögös, héberes a teológiai osztályában. Ilyen ismeretek birtokában dolgozhatta át a bibliai Új Szövetség magyar fordítását. Németországi egyetemi tanulmányai kellőképpen elmélyítették német nyelvismeretét. Az akkori világban a francia volt a legfontosabb nemzetközi nyelv, Magyarországon pedig a német után a második. Persze, hogy Győry franciául is megtanult. Fordított is Molière-t (*Pourceaugnac úr*). De ő ezzel sem elégedett meg. Shakespeare (*Minden jó, ha jó a vége*) és Defoe (*Robinson*) az angol felé irányította a figyelmét. Sőt, amikor Esaiás Tegnér svéd versekbe öltöztetett egy óskandináv, izlandi mondát, a Frithiof-szágát, Győry svédiül is megtanult a kedvéért, és veretes magyar versbe ültette át a romantika korának oly kedves legendát. Más svéd költőket és népdalokat is fordított. Úgy tetszik, gyöngéje – vagy dehogyis: inkább erőssége – volt a nyelvek iránti érdeklődés. A latin meg a francia után szinte az ölünkbe hull az olasz, gondolhatta. De a spanyolról és a portugálról is ezt tarthatta, mert azt is megtanulta. Portugál népköltészetet is fordított.

Valahogy mégis a spanyolból készült műfordításai bizonyultak a legmaradandóbbnak. Nagy spanyol drámaírókat szóltaltatott meg a nyelvünkön. A német romantikusoknak oly kedves, hogy Shakespeare-rel egyenrangúnak tartott Calderónt (*Az élet álom* és *A zalameai bíró*, valamint *Az állhatatos fejedelem*), aztán Moretót (*Közünytt közönnyel*), Alarcónt (*A hazug*). Mégis Cervantes összegező és korszakalkotó remekének, a *Don Quijoté*-nak a fordításával van leginkább jelen, most már több mint egy évszázad óta, a magyar irodalmi köztudatban. Összegező mű ez a mintegy 1600 oldalas *Don Quijote*, mert korának három regény-alfaját, a kalandos lovagregényt, az idilli pásztorregényt és a csavargók világát megjelenítő kópéregényt ötvözi egybe. Összegező, mert már a jövő társadalmi és lélektani regényét is megsejteni. Összegező, mert ábránd és valóság közt egyensúlyoz. Összegező, mert egyszerre mutatja a spanyolság – és az emberiség – kettős arcát, fellelő és gyakorlatias lényét. De korszakalkotó is, mert ez az első modern regény. Előtte külsőséges események külsőséges leírása volt a regény. Ebben a műben pedig a lélekbe is beköltözik a kaland, és a szemünk láttára változik, alakul tőle a hősök jellege: már-már létrejön az, amit később nevelődési vagy fejlődésregénynek neveznek.

Győry *Don Quijote*-fordítása előtt is volt magyar *Don Quijote*. Kettő is. Csak azok nem spanyolból, hanem franciából készültek: Karády Ignác, illetve Horváth György fordítása 1848-ban, illetve 1850–53-ban. Jean-Pierre Claris de Florian élvezetes, hangulatos, itt-ott könnyű francia kézzel szerkesztett-rendezett átdolgozásából fordították mindketten. Győry fordítása 1873 és 1876 közt jelent meg. Vagyis nyilvánvaló, hogy Orosházán készült. Itt, a szemközti paplakban. Ha azt kérnék tőlem, hogy röviden jellemezzem, milyen Győry Cervantes-fordítása, egyetlen szóval válaszolnék: zseniális. Páratlan bőséggel ontja benne kora ízes, gazdag, egyszerre népies és emelkedett magyar nyelvét. Kivált a közmondások fordításában remekel. Nem minden spanyol közmondásnak van szabatos magyar megfelelője. Olyankor az a fordító feladata, hogy kitaláljon valamit, ami magyarul ugyanolyan hatású, mint a spanyol eredeti. „Ha malacot osztogatnak, zsákkal kell ott forgolódni”. Ugye, olyan ez, mint egy tősgyökeres magyar közmondás? Mintha csak itt, Vásárhelyen, Szikáncson, a gorzsai tanyavilágban, Hatrongyoson, Kutason, Orosházán járná. Pedig nincs ilyen. Győry találta ki. Nincs az eredeti spanyol mondásban se malac, se zsák, se forgolódás. Mégis így telitalálat. Talán csak mi, idevalósiak érezzük igazán, hogy mennyire

áthatotta a dunántúli Győry Vilmost a mi nagyon sajátos, de mindenképpen az egyik legjellegzetesebben magyar tájnyelvünk.

Ha ilyen remekmű a Győry Vilmos Cervantes-fordítása, mi szükség volt rá, hogy most újrafordítsák? Minden régi klasszikus, Homérosz, Vergilius, Dante, Boccaccio, Shakespeare, Racine, Goethe közös sorsa ez. Sok változáson megy át minden nyelv, ahogy múltak az évszázadok. A magyar is. Előbb-utóbb többé-kevésbé régiesnek hat minden régi fordításunk. Győry magyar *Don Quijoté*-ja mintegy 130 évvel ezelőtt keletkezett. Óhatatlanul fonnyadásnak indult egy-egy szava, kifejezése, szerkezete, igealakja, igeideje. Ezért, ténylegesen, eddig is mintegy 20–25 évben átdolgozta hol ez, hol az (Huszár Vilmos, Radó Antal, Gaál Mózes, Wildner Ödön, Radnóti Miklós, Mátyás Iván, Szász Béla, V. Pánczél Éva, sőt, magam is), hol az egészet, hol csak a rövidített, ifjúsági kiadást. A mű négyszázadik évfordulója kínálta a budapesti Európa Könyvkiadónak az alkalmat, énnekem meg a lehetőséget, hogy gyökeresen új fordítással alakítsuk ki a magyar *Don Quijote* remélhetőleg újabb 20–25 évig érvényes, korszerű szövegét.

A műfordító műhelyvallomásával zárom az ismertetőmet. Eszem ágában sem volt, hogy Győry Vilmos minden jó megoldását megváltoztassam, csak azért, mert nem én találtam ki. Ellenkezőleg. Úgy éreztem, akkor maradok hű Győry dicső szelleméhez, ha minden megmenthető leleményét, telitalálatát gondosan megőrzöm, és tovább hagyományozom közös fordító-utódainknak. Azzal is ezt a törekvésemet fejeztem ki, hogy feltüntettem a mű belső címlapján: „Győry Vilmos fordításának és Szász Béla szerkesztői megjegyzéseinek részleges felhasználásával...” készült a fordításom. Valamiben azonban gyökeresen új a szövegem. Nyelvszemléletében, mondatszerkezetében, szórendjében. Azt is mondhatnám, forradalmian hagyományos magyar nyelven szól. Ugyanis évtizedek óta az a szilárd meggyőződése, hogy – jó esetben – magyar szavakkal, de idegen nyelvszemlélettel, -szerkezetekkel, szórenddel élünk mindennapi beszédünkben és irodalmi nyelvünkben egyaránt. Csak már úgy megingott a magyar nyelvérzékünk, hogy észre sem vesszük a mi nyelvünkben is eluralkodott ezer éves latin és vagy ötszáz éves német nyelvi hatásokat, főleg a mondatszerkezetünket roncsoló indoeurópai szórendet. 1838. Emlékeznek erre az évszámra? Ekkor született Győry Vilmos. És ebben az évben látott napvilágot Fogarasi János, az eredeti nyelvész és kiváló szótárszerkesztő fontos tanulmánya: *Hangsúly a magyar nyelvben*. Ebben mondja ki azt a fontos igazságot, hogy a magyar mondatban mindig az állítmány előtt áll a kiemelt mondatrész, vagyis ott a mondat értelmi hangsúlya. Nézzenek körül, hallgatózzanak! Ma már alig érvényesül nyelvünknek ez a törökös-altaji alapszabálya. Az én fordításom a zseniális Fogarasinak ahhoz a mondattanunk romjaiból és némely nyelvrokonunk példájából kitapogatható szerkezeti-szemléleti alapelvéhez igazodik, amely olyannyira ellenkezik a szomszédos indoeurópai nyelvek szerkezetével, de olyannyira egyedülállóvá teszi magyar anyanyelvünket. Határozottan visszatér a fordításom a Fogarasi megmutatta nyelvi önmagunkhoz. Ezért bátorkodtam nyelvileg forradalmian hagyományosnak nevezni. Hogy ezen a magyarosabb magyar nyelven kísérhessük tovább Cervantes hőseit, a Búsképű Lovagot és köpcös csatlósát, Sancho Panzát örök vándorútján.

KOSZORÚS OSZKÁR

Arcképvázlat Justh Zsigmondról

Az Orosháza mellett fekvő Szentetornyán született 1863. február 16-án és a franciaországi Cannesban halt meg 1894. október 9-én. A földbirtokos, író és parasztszínház alapító Justh Zsigmond alig múlt 31 éves, szívszorítóan fiatalon ment el. Rövid alkotói évtized alatt mégis értékelhető életművet hagyott hátra.

Előkelő úrfi volt és művész, családjának volt vagyona, neve. Sok sorstársához hasonlóan eltölthette volna életét a kaszinókban, a kártyaasztalok mellett, lóversenyeken. Bátyja, a politikus Justh Gyula (1850–1917) példáját követve ő is jogi tanulmányokat folytatott Budapesten, majd további stúdiumait a nemzetgazdaságtannal kibővíthette Kielben, Zürichben és Párizsban végezte. A francia filozófus, Taine irányította figyelmét a szépirodalomra. „Törékeny, bágyadt, hirtelenszőke ifjú, kinek ábrándos

szemeiben mély tűz ég” – jellemezte Justhot Mikszáth Kálmán.

Otthonosan mozgott a párizsi szalonokban, a pesti szellemi életben, ugyanakkor a szentetornyai birtokán dolgozó parasztok között is, akik rajongtak érte. Nem volt sok ideje álmai megvalósítására, tüdőbeteg lévén, a korai halál tudata állandó munkára ösztönözte. Naplókát, leveleket írt, elbeszéléseket, regényeket komponált. Az akaratgyenge magyar arisztokrácia iránt érzett felelősség és aggodalom avatta íróvá.

Vele született a szervezés és az irányítás tehetsége. Húsz éves, mikor angol mintára életre hívta a Debating Society nevű vitakört, azzal a nem titkolt céllal és felelősséggel, hogyan lehet az arisztokrácia többségének könnyelmű életmódján változtatni, műveltségüket úgy szélesíteni, hogy a jövőbeni magyar társadalom elismert vezető rétegévé váljanak.

1885-ben hazajött Párizsból, hamarosan megírta *Ádám* című regényét, amelyben egy képzeletbeli falu előkelőségei jelennek meg a színen. Ezt a regényét a magyar naturalizmus előfutárának tartották, a kéziratot azonban nem adta nyomdába, csak 1941-ben jelent meg. 1887-ben aztán *Káprázatok* című elbeszélés kötetével valami újat hozott, azonnal berobbant az irodalmi életbe, viharokat kavart. A *Művész-szerelem* (1888) ragyogó impresszionista leírásai páratlan írói látásmódról tanúskodnak, ugyanúgy a *Páris elemei* c. könyve is. 1888-as *Párizsi Naplójában* értékes adalékokat találunk a korabeli művészvilágról, találóan jellemzi a francia társadalmi és szellemi életet. Szorgalmasan látogatta a fejedelmi fényűzéssel berendezett palotákat. Alkalma nyílt, hogy az irodalmi élet vezetőivel (Dumas, Anatole France, stb.) is beszélgethessen. Gyakran szerepel feljegyzéseiben

a vele napi kapcsolatban álló ünnepeelt francia színésznő, Sarah Bernhardt, a festő Veres-csagin, Munkácsy Mihály vagy az olimpiai játékok elindítója, Pierre de Coubertin báró.

A párizsi utazások döbbsentették rá az itthoni felsőbb rétegek kulturális állapotára: „*evés, ivás, kártyázás, szóval: kizárólagos állati élet, pár külsőség adaptírozásával. Semmi műveltség és így majd semmi jövő*” – írta 1889 tavaszán. Még ebben az évben a *Magyar Salon* egyik számában megjelent a Justh propagálta Magyar Műpártoló Kör megalakításáról szóló felhívás. Sok köztisztelőben álló embert sikerült megnyernie az ügynek, bár kezdetben nem sok remény volt az életképes működésre. „*Barátaim szeretete bizalmat ad, hinni kezdek önmagamban.*” – írta ezután. Az 1890-ben megalakult egyeslet fontos feladatának tekintette, hogy kapocs legyen a műpártoló közönség és az alkotó művészek között.

A nyarakat töltötte elsősorban a pusztán, a Justh-majori kastélyban. „*Hatvanhét családdal van dolgom, mind bérlőink, de nem csak azok: barátaim, testvéreim nekem. Jóban, rosszban hozzám fordulnak. Gyermekük keresztszüleje vagyok, násznagyja a leányaimnak, elsíratom velük az elköltözötteiket... Egymásra támaszkodunk, ők és én, s úgy érezzük, az élet kíméletesebben iramlík így el fejeink fölött.*” – szölt 1892-ben *Szent-Tornyai világomról* címmel megjelent írásában.

Igyekezett a maga és szülei szenttornyai otthonát is úgy berendezni, már messziről látható legyen az, hogy ott egy művészetet szerető ember lakik. A tíz szobás két szintes kastély körül szép szicíliai parkot alakítottak ki és itt építették meg 1894-ben a görög amfiteátrumok mintájára a körszínházat. Előtte a magyarság életerejét példázva egy Németh István nevű szenttornyai parasztemberről mintázott Toldi szobor. Közel a kastélyhoz helyezkedett el Jászai Mari színésznő márvány szobra, Stróbl Alajos alkotásai.

Dolgozószobája volt a hindu szoba. „*Az ajtón nehéz függöny, drága keleti kerevet, a háttérben indus szentély, benne trónussal, körülötte apróbb-nagyobb bálványok, fétisek... Szalonja valóságos képiállitás. Magyar írók, művészek, művésznők, egzotikus fedelmek, pénzkirályok, a külföld szellemóriásai, a párizsi grand szalonok csillagai, eredeti paraszttípusok, gányóányok arcképei változnak ott sűrű egymásutánban, a legtöbbje tele van írva dedikációval.*” – számolt be látogatásáról Rózsa Miklós az *Orosházi Közlöny* 1894. november 11-i számában.

Többször megfordult itt Jászai Mari, Czöbel Minka író, Korbay Ferenc, Amerikában és Angliában élt zeneszerző, feleségével Ravasz Ilonával, aki Liszt Ferenc tanítványa volt. Járt nála Bródy Sándor író, Szabolcska Mihály költő, báró Mednyánszky László, Feszty Árpád, Rippl-Rónai József festők, Zala György és Stróbl Alajos szobrászok, Stein Aurél Ázsia-kutató és még sok más magyar vendég. Számtalan külföldi művészt is szívesen fogadott. Az ausztrál származású Ruppert Bunny *Alföldi nyári este* című képét itt festette a kopogi határban, elválaszthatatlan volt tőle Carry Elves angol festő. Róla jegyezte fel Justh, hogy egyik nap előre megígérte neki, este 7 órakor indulnak Orosházára cigányzenét hallgatni. „*Nem találom sehol, ott guggol a szérűn a parasztlak között, ing úja fel-tűrve, fosztja a kukoricát és torka szakadtából dalolja velük, bár szavát nem érti: „Estére várom a babám vacsorára.*”

A vendégkönyv tanúsága szerint időzött nála Ruth Mercier francia akvarellista, Carbo-nero Moreno spanyol festő, E. Weeks amerikai festő.

Mindnyájan csodálták a híres műgyűjteményt, a bizánci és indiai szobát, az Egyiptomból hozott tárgyakat, a 3000 éves múmiafejet, a szép könyvtárat, a fotográfiákat. Olvasgathatták a neves emberek Justh Zsigmondhoz írott leveleit, gyönyörködtek a festményekben, a szobrokban, egyéb képzőművészeti alkotásokban.

Igen sokat utazott mediterrán és egzotikus tájakon, rohamosan súlyosbodó tüdőbaját gyógyítani. Kezdetben Európa országait járta be, majd 1889-től kedvelt célpontja Egyiptom. Aztán később eljutott a Szahara északi részére, a Nílus vidékére és a núbiai sivatagba. A görög kultúra és a különös Törökország is rabul ejtette. Ellátogatott Tunisz, Algír, Marokkó, Spanyolország nevezetességeihez. 1892-ben és 1893-ban a messzi Indiába ment, kereste a gyógyulást.

1892 körül gondolt egy merészet és példanélküli vállalkozásba kezdett. Birtokán először ideiglenes, majd időt állóbb parasztszínházat építtetett, ahol a környékbeli parasztok görög illetve más klasszikusokat adtak elő, a magyar és külföldi értelmiségiek, vendégek előtt. Justh hitt abban, hogy a romlatlan parasztság vissza tudja adni a klasszikus görög (Szophoklész) és római (Plautus) darabok vagy akár Shakespeare, Molière színdarabjainak az egyszerű népre jellemző érzéseit, gondolatait, mozdulatait. Természetesen Justh a saját alkotásait (*Hárman voltak*, *Siralomház*, *Asszony szava*, *Isten szava*, *Agglegény vőlegény*, *Megmutatom, hogy kell*) is játszatta valamint Czóbel Minka *Délibáb* című darabját, illetve Tóth Edének *A falu rossza* című közismert népszínművét. Közel negyven színészének nevét ismerjük. A legkiválóbb színésznő Molnár Jánosné Zalai Júlia volt, Justh szerint is „*olyan nagy talentum, amilyen a maga nemében, ki merem mondani, Pesten is kevés van.*”

A PARASZTSZÍNHÁZ HOMLOKZATA

– *Miért vesződik a színdarabok betanításával?* – kérdezte az Orosházi Újság munkatársa: – *„Hiszem és remélem, hogy nem sokára megértenek engem és többen követni fognak. Követni fog arisztokráciánk és a nagybirtokosok egy része, mert előbb-utóbb be fogják látni, hogy a nép szórakoztatásáról, lelki szükségletéről tartozik a birtokos osztály gondoskodni, s azt kielégíteni.”* – felelte Justh.

Eközben figyelő szemét folyamatosan a párizsi irodalmi életre veti. Zola már megírta az egész Franciaországot bemutató 20 könyvből álló regényfolyamát a *Rougon-Macquart* családról. Ő is hasonló szeretne alkotni, mintegy 14 kötetben kívánja bemutatni korának magyar valóságát. A *Kiválás genezise* címet adta a regényciklusnak. Szomorú, hogy két-három éve maradt minderre és csak az első három kötet készülhetett el.

A *pénz legendája* (1893) úgy ábrázolja az arisztokráciát, hogy a jómód, a pénz elpusztítja, tehetetlenné teszi az embereket, erkölcsi bukást idéz elő. Németh László *A minőség forradalma* című könyvében megállapítja a kötetről, hogy az „legjobb lélektani regényeink közé tartozik”, bár az író nem adott tipikus lélekanalízist benne.

A *Gányó Julcsa* (1895) *A pénz legendájának* ellenpólusa. Paraszti novelláinak szereplői a Justh-kastély környékének lakói, szentetornyaiak, bánfalviak, gyopárhalmiak. Megmutatja a parasztság érzelmi és erkölcsi tisztaságát, magasrendű lelki erejét. „*A magyar életérzés és világszemlélet egyensúlyának elemeit kutatta és találta meg az Alföld népében*” – vonta le a következtetést Féja Géza. Diószegi András szerint a *Gányó Julcsa*-nak olyan értékei is vannak, amelyek őt a kor irodalmának, „*egyik legerőteljesebb, Bródy és Móricz parasztlátását előkészítő figurájává teszik.*”

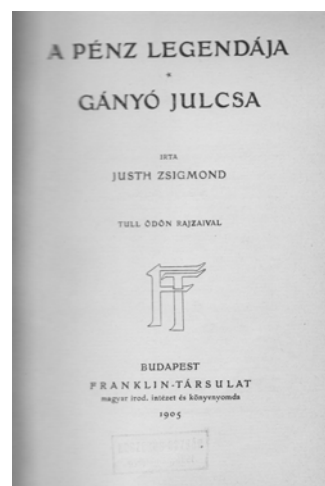
A harmadik kötet, a *Fuimus* (1895) a művészileg legjobban kiforrott mű, az arisztokrácia zárt világának találó kör- és kórképe, mely Justh minden eddigi ábrázolásánál sikerültebb, elevenebb, sokrétűbb.

1894 szeptemberében Szentiványi István nevű inasa kíséretével, egészségének helyreállítása céljából ismét Franciaországba utazott. Cannes lett életének utolsó állomása, fáradt teste pihenni vágyott. „*Elment az életet keresni és a halált találta meg helyette. Halva hozták haza, de halhatatlanul*” – búcsúzott tőle Rózsa Miklós. Justh majori temetésére kétezer tisztelője ment el, ahol Szauer Alajos bánfalvi plébános és Czóbel István földbirtokos szép beszédben méltatta az elhunytat.

Hogy mit akart még elmondani a soha meg nem írt kötetekben, nem tudjuk. Az biztos, hogy a parasztságban olyan őserőt látott, ami a nemzetet fölemeli és megtartja. Ugyanakkor a nemesség továbbélését is szerette volna. Korai halála miatt életműve befejezetlen maradt. Vele kezdődik a magyar naturalizmus, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső is előfutárunknak tekintették.

Egy évtizeden belül édesanyja, Pákozdy Matild (1830–1898) és édesapja, Justh István (1821–1904) is meghalt. Bátyja Justh Gyula, majd az ő halála után felesége és fiai örökölték a 365 holdas szentetornyai Justh birtokot és a hagyatékot. A két világháború közötti időkben a bérlők viselték a föld és a kastély gondját.

Az 1944. október 6-i szovjet megszállás után a környékbeli lakosság a kastélyt teljesen kifosztotta, kivágta a park gyönyörű fáit, az épületet megbontották, a sírkert kovácsoltvas kerítését és a gránit obeliszket elvitték. A kastély megmaradt földszinti részében a termelőszővetkezet tehénistállóját helyezték el, majd a dűledező épületet az 1950-es évek végén lebontották, a Justh család sírját felszántották, a földdel egyenlővé tették.

Pongó Bertalan gádorosi helytörténész írta le, hogy az író közelgő századik születési évfordulójára – 1963. február 16. – „a szunnyadó lelkiismeret megszólalt.” Az egykori birtokkal határos Gádoros (1901-ig Bánfalva) község vezetése igyekezett „jóvátenni az elődök elítélendő cselekedeteit.” Így kerültek Gádoroson díszsírhelyre a Justh család tagjai, köztük Justh Zsigmond.

Szentetornyát 1946-ban Orosházához csatolták, így elsősorban itt és Gádoroson ápolják ma is Justh Zsigmond emlékét.

Szabó Ferenc írt róla először értékes tanulmányt az *Orosházi Szántó Kovács János Múzeum 1955-ös Emlékkönyvében* (igaz, hogy az egyik vezető helyi politikus kivágatta a földbirtokos Justhot népszerűsítő írást az elkészült évkönyvekből), majd Elek László 1964-ben önálló kötetben méltatta Justh munkásságát és az 1965-ben napvilágot látott *Orosháza története és néprajza* című monográfiában is terjedelmesen és értő módon elemezte életművét.

1973-ban Beck Zoltán szerkesztette a *Justh Zsigmond parasztszínháza* c. kötetet, 1988-ban adták ki Gálos Magda *Justh Zsigmond művelődéspolitikai törekvései* c. kiadványát, 1997-ben Elek László *Meditációk Justh Zsigmondról* c. írását.

1999-ben Orosházán a Városi Könyvtárat nevezték el Justh Zsigmondról, ugyanakkor Gádoroson a föllendült kutatás kézzel fogható eredménye Pongó Bertalan több évtizedes gyűjtő munkája, amely 2000-ben *Justh Zsigmond nyomában* címmel jelent meg. Gádoroson a Művelődési Házat is Justhról nevezték el, valamint egy Justh-emlékszobát avattak.

VERASZTÓ ANTAL

Orosháza jeles szülötte

THÉK ENDRE

A történelem emlékezete szerint a kivételes képességű emberek különleges karaktert is mutatnak. Thék Endre „arc” poétikájáról szintén elmondható, hogy korának karakterhordozója, a magyar bútorgyártás egyik legnagyobb alakja volt.

Angliából ideszármazó ősei nemességüket és egy kisházai nemesi kúriára szóló adománylevelüket 1583-ban, II. Rudolf királytól nyerik. A család egyik ága innen, Vas megyéből mozdul ki a megcsendesedett 19. század elején az Alföld irányába.

Thék Endre nagyapja, nemes Thék András kovácsmester 1811-ben már Orosházán áll oltár elé Sitkei Erzsébettel, az evangélikusok templomában. A helyi Kovács és Kerékgyártó Céhnek egyik alapítója, majd éveken át főcéhmestere. *(1831-ben, 41 éves korában a kolera ragadta el).*

Thék Endre apja – szintén András – mint „asszonyszabó” szerepel az esketési anyakönyvben. Anyja, Urszuly Mária, gyergyószentmiklósi székely familia tagja.

THÉK ENDRE 1842. november 3-án született Orosházán *(nem a lexikonokban közölt november elsején.)* Őt is András névre keresztelik, mégpedig édesanyja római katolikus vallására. Meglepő adat, hogy szülei négy évvel házasságkötésük után már különváltan élnek.

Thék Endrét hét és fél évesen, katolikus iskola híján, a kántor keze alá adják, ahol éppenhogy megtanul írni, olvasni. Tizenharmadik évében van, amikor Daubner Pál orosházi asztalos mesterhez szegődtetik tanoncnak, hogy legalább éhezni ne kényszerüljön. Máskülönben édesanyja nem asztalost neveltetett volna nemes Thék András fiából, hanem községi írnokot vagy útmestert.

Ő az, akit közel százötven éve, miután tanuló éveit kiállotta, szakmájában felszabadítanak. Tizenhét évesen lesz „legény”, s két évre engedélyt kap az Osztrák birodalomban való vándorlásra.

Az idő gyors futására az emlékeztet bennünket, hogy immár közel 90 éve nincs közöttünk. A halála óta eltelt idő, s az új nemzedékek túláradó fénye az ő emlékének sem kedvezett.

Thék először Békéscsabára, egy évvel később a fővárosba megy, ami apját is arra ösztönzi, hogy utánamenjen és így egy városban, de két irányban dolgoznak. Apja a megélhetésért, ő meg, szavaival élve: „a tanulásért, határt nem ismerő odaadással”.

A fővárosban rendszeresen látogatja az evangélikus legényegyletet, ahová az orosházi születésű Székács József evangélikus püspök, apja gyerekkori iskolatársa viszi. Székács azal is segíti, hogy akkori segédlelkészét, Győry Vilmost ajánlja oktatójául, aki szeretettel igyekszik pótolni hiányos tudását, és jóakarattal jár el vele szemben.

Az egyetben franciául is tanul, Serly Sándor asztalostól, aki akkortájt tért vissza Párizsból. A kettős előkészület miatt Thék közel három évet tölt Pest-Budán, majd Bécsbe visz az útja, ahonnan Párizsba utazik tovább.

Thék Endre közel hét esztendő-t tölt Párizsban, ott tartózkodásáról csak hiányos ismereteink vannak. Méltatói szerint: *„Több elsőrendű asztalosnál töltött huzamosabb időt.”* Théknek Párizs lett a második hazája. Ő maga írja: *„Nagyon jó dolgom volt Párizsban, egy elsőrangú gyár vezetője voltam.”*

Csak sejtéseink lehetnek róla, melyik lehetett az a cég, talán valóban a legrangosabbak közé tartozó Diehl, amelynek „magyar munkásáról” egy, az 1867-es világkiállításról szóló beszámoló is megemlékezik.

Párizsban a magyar emigráció neves alakjaival áll kapcsolatban; Klapka, Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Horn Ede tartozott ehhez a körhöz.

Thék a Magyar Egyletnek évekig titkára és pénztárnoka, itt ismerkedik meg Munkácsy Mihállyal is.

Életrajzából tudjuk: *„Én és több magyar fiú, akik Párizsban éltünk, az osztrák–német háború idején (1866) a magyar légióba akartunk állni.”* Erre azért nem került sor, mert Kossuth figyelmezteti őket, ne a légióba menjenek, hanem haza, és munkásságukkal szolgálják Magyarországot. Az intelmeket megfogadva – az eredetileg Amerikába készülő – Thék is hazatér.

Munkájával még ott van az 1867-es párizsi világkiállításon, ahol nem az utolsók közt díjazták. Valószínű, hogy a porosz–francia háború idején (1870–1871) támadt bizonytalanságok miatt tér haza, ez a dátum esik közelebb budapesti műhelyalapításához és házasságkötéséhez is.

(Thék 1871-ben köt házasságot Morbitzer Antóniával, aki huszonegy év után váratlanul meghal. Második feleségét Kleineisel Ilonát 1901-ben veszi nőül. Thék Endrének egyik házasságából sem született gyermeke.)

Thék, Párizsból hazatérve, az Üllői út végén lévő bútorigazgatásban jelentkezik az üresedésben lévő művezetői állásra, de a tulajdonos bizalmatlanul fogadja a messzi földről jött asztalossegédet, és nem alkalmazza.

Így a Józsefvárosban Thék Endre maga alapít műhelyt, amely hamarosan nevet szerez neki, meg pénzt. (1872-ben már ott van munkájával a kecskeméti országos kiállításon.) Rá három évre megvásárolja Tauszig József üzemet, ahonnan annak idején eltanácsolták. Kiváló szorgalmával, tehetségével, ízlésével ebből az üzemből teremtette meg Thék Budapest első modern bútorgyárát és lett első iparos a országnak.

A magyar gyáripar egyik neves monográfusa írja: *Thék Endre nem egyszerűen csak „bútorgyárnok” volt, hanem a modern magyar bútorigazgatás megteremtője.* Ez a tömör összefoglalás egybecseng a kortársak véleményével is, amelyet messzemenően igazol a gazdag életpálya és közéleti szerepvállalás.

Thék Endre kivételes tehetségét, európai rangját nevezetesebb munkái is igazolják: az Országház üléstermeinek famennyezetei, a miniszterelnök szobájának bútorzata, íróasztala, az Operaház, a New York és több más palota berendezése. A századelőn átépülő Budai Vár kazettás és gazdagon bútorozott Szent István terme, amely az 1900. évi párizsi világkiállításon az egyik nagydíjat nyeri el, hogy munkáival méltán keltett feltűnést, azt a hazai és külföldi kiállításokon nyert díjak, oklevelek sokasága is jelzi.

Nincs még egy olyan szülötte Orosházának, akit az ipar terén tett szolgálataiért olyan szép számú, magas kitüntetésben részesítettek volna, mint Thék Endrét. *A Ferenc József-rend Lovagkeresztje; a koronás arany érdemkereszt, a III. osztályú Vaskorona-rend, a francia Becsületrend Lovagkeresztje, a belga Lipót-rend Lovagkeresztje, az olasz Korona-rend Tiszti keresztje, a román Csillag-rend középkeresztje, az olasz királyi ezüst-érem birtokosa volt.*

A király 1908-ban Thék Endrének, az ipar terén szerzett érdemeinek elismeréséül (elsőként a *kézművesek osztályából*), a magyar királyi udvari tanácsosi címet adományozta. Így lett a hajdani szegény sorsú orosházi asztalos tanoncból „méltóságos asztalos”. Thék ősi birtokát ugyan nem tudta visszaszerezni, de megvásárolta a Hont megyei Lontón a Prónai-féle uradalmat, amelyet mintagazdasággá fejlesztett.

Thék sikerei közepette sem feledkezett meg szülőhelyéről, az „orosháziság” mélyen élt benne, szinte meghatározó az, ahogyan szülőföldjéhez ragaszkodott. Csodálattal volt eltelve szülőföldje népének eredményei iránt; egy régi jó szokás vagy egy-egy derék orosházi ember felfedezése lelkesültté tette, szülőföldje népének lelkéből táplálkozott.

Kezdeményezésére 1899-ben olyan helyi iparkitállítást rendeztek Orosházán, amely az egész Délvidék figyelmét magára vonta, több mint háromszáz itt élő mester kelt versenyre egymással.

Thék Endre, aki élete munkáját bútór- és zongoragyára tökéletesítésére szentelte, iparosnevelő intézményével Orosházára kívánczik. Neki köszönhetően, az országban elsőként Orosházán jött létre 24 tanonc teljes ellátását biztosító otthon. Thék 1900-ban házat vásárol erre a célra, amelyet felújítanak, és megfelelően átalakítanak. Az Otthont, az uralgó születésének 70. évfordulója alkalmából Ferenc Józsefről nevezik el.

Fenntartására az államtól évi kétezer korona segélyt kapnak. Thék Endre, pedig tízezer korona alapítványt tesz. Ugyancsak Thék kezdeményezésére és anyagi segítségével alakul meg az „Orosházi iparostanuló ifjúság önképző szövetsége.”

Thék Endre még 1918-ban is, ötvenezer korona alapítványt tesz az orosházi iparos árva- és továbbtanulásának támogatására. Az orosházi iparosokat gépvásárlási akcióval segíti. Thék Endre erre a célra az államtól, ötvenezer korona öt évre szóló, kamatmentes kölcsönt eszközöl ki.

Thék Endrét, az orosházi ipartestület dísztagját, 1908-ban Orosháza díszpolgárává választják. Thék sikerei csúcán éri ez a kitüntetés, melyet szívéhez legközelebb állónak nevez. A korabeli Thék-portrék robusztus egyéniséget örökítenek meg, tömör, szakállas arcából, valamiféle nyugodt erő és szívósság sugárzik.

Az orosházi ipartestület kezdeményezésére 1913-ban (még Thék Endre életében) Orosházán utcát neveznek el róla. A székesfőváros tanácsa csak 1928-ban dönt úgy, hogy emléket állít néhai Thék Endrének, az Óriás utca kapja a nevét, ahol a gyára is működött. Az utcát 1952-ben Leonardo da Vinci utcára keresztelik át. *(A fővárosban máig nincs Thék Endre utca.)*

Amilyen következetes volt Thék Endre élete, olyan volt a halála is. Amikor az erőszak elragadta a munkasztala mellől, amikor lefoglalták üzemét, s el kellett hagynia a fővárost, csendesen elment. Thék Endre Balatonfüreden, 1919. évi június hó 8-ik napján hunyt el. *(Sajnálatos tény, hogy a lexikonok halálkozásának helyéül a mai napig tévesen Budapestet jelölik meg.)*

Thékét a tanács hatalom alatt 1919. június 11-én, csak ideiglenesen helyezhették nyugalomra a Kerepesi úti Új Köztemetőben, annak ellenére, hogy ugyanebben a temetőben állt, és áll ma is az 1894-ben száz évre megváltott Thék családi sírbolt. Thék Endre családi sírboltba való újratemetésére csak négy hónap múlva kerülhetett sor.

Az egész magyar ipari és kereskedelmi világ megragadta az alkalmat, hogy végső nyugalomra helyezésénél, megadja neki azt a tiszteletet, amelyre rászolgált. Thék az Ipartestületek Országos Szövetségének elnöke, az Országos Iparegyesület valamint a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságnak tagja.

Thék Endre emlékének máig ható megbecsülését jelzi, hogy az 1994-ben lejárt Thékriptát Orosháza Város Önkormányzata újabb száz évre meg kívánta hosszabbítani. Az illetékes hatóságok végül 50 évre, 2044-ig szóló meghosszabbítást engedélyeztek.

Vannak nevek, melyek, mint az eke vasa, a munkától fényesek. Thék Endre neve is ilyen. Egy ember, aki munkássorból nagyiparossá, az iparos világ egyik számottevő vezetőjévé küzdötte fel magát, névjegykártyájára ezt íratta: „*Thék Endre asztalosmester*”. A munkában találta meg élete célját, örömét. Visszavonhatatlan értékek maradtak utána, meg a történelem egy darabja, amelyhez ő maga is hozzátartozott. Thék Endre a mai ember számára örökség és emlékezet is egyben. Hisszük, nekünk orosháziaknak ennél többet is jelent.

KOSZORÚS OSZKÁR

Oskó Lajos, Orosháza első festőművésze

OSKÓ LAJOS ÉS FELESÉGE

Amikor 1744. április 24-én a Tolna megyei Zombárról érkezők megalapították Orosházát, Horváth András evangélikus lelkész az anyakönyv első lapjain latin nyelven rögzítette a honfoglalás körülményeit. Ezt követően Skolka Sámuel 1815-ben, majd Balassa Pál 1844-ben tette közzé Orosházáról írott kiadványát. Egyikőjük sem szólt arról, hogy Orosházán született vagy élt volna képzőművész.

1886-ban Veres József *Orosháza* című monográfiájában annyit említett meg: „A művészetben eddig egyedül Czetter rézmetsző, orosházi fi, tűnt ki, életéről azonban mit sem sikerült megtudnom.” Azóta sikerült megfejtenuink, hogy az 1765-ben Felpecén született Czetter Sámuel két és fél éves korában érkezett Orosházára, miután megözvegyült édesanyja házasságot kötött a fent említett Horváth Andrással. Innen elindulva jutott a bécsi Képzőművészeti Akadémiára, dolgozott az ugyanott kiadott *Hadi és Más Nevezetes Történetek* c. folyóiratnak és a *Magyar Hirmondónak*. Portrékat készített I. Fe-

renc császárról, József nádorról, gróf Széchényi Ferencről, Báróczi Sándorról és a szegedi Dugonics Andrásról is. 1807-ben Bécsből Oroszországba költözött I. Sándor cár meghívására. A későbbiekben a szentpétervári egyetem természettudományi múzeumának rézmetszőjeként munkálkodott.

Elek László jeles szellemtörténeti kutató szerint ő Békés megye „első, nemzetközi mércével mérhető, kiváló képességű grafikusa.” Mint említettük, Czetter Sámuelről nem tudtak a 19. századvég Orosházáján.

Az első ismertebb művész Oskó Lajos festő volt, aki a legnagyobb magyar faluban született. Munkássága már felkeltette néhány értelmiségi valamint a gyermekcipőben járó helyi sajtó figyelmét. Az 1880-as évek közepétől alkalmanként írtak róla néhány sort, talán kicsit büszkéek is voltak rá, kezdték számon tartani. Apró mozaikokból követhetjük nyomon életpályáját.

1865. január 28-án született egy szabómester fiaként. A kötelező elemi iskola befejezése után a Torontál vármegyei Perjámosra adták német szóra, úgynevezett cseregyereknek. Visszatérve apja maga mellé vette tanoncnak, úgy hírlík ügyes volt, megszerette

a szakmát, tisztességgel kitöltötte a három évet. Önbecsülését erősítette, hogy az Orosházán akkortájt divatba jött virágmintás lajbikon ő tudta a legszebben kirajzolni és kivarni a tulipánokat, egyéb díszítéseket. Az általa tervezett és alkotott ünneplő mellényekben feszített az orosházi aranyifjúság, a szombat esti bálokon és vasárnap délután a korzón.

Gondolta, mielőtt mestervizsgát tesz és esetleg önállósítja magát, vidéken is jártasságot szerez szakmájában. A nagy árvíz után igazi várossá fejlődő Szegedig jutott. Egy szabóműhelyben kapott munkát, szabad idejében igyekezett szétnézni az éledező Szeged művészeti életében. Izgatta a festészet, rájött arra, hogy komoly tanulmányok nélkül mindig amatőr marad. Annyit tudunk, hogy egy hirtelen jött ötlettől vezérelve, egyszer csak fogta magát és hazajött Orosházára. No, nem azért, hogy letelepedjen, hanem magához vette az év végi vizsgákon kapott, összegyűjtögetett aranypénzeit és Budapestre utazott. Nappal szabósegédként dolgozott, esténként pedig beült a Mintarajziskola „művészeti iparosok” számára létesített osztályának padjaiba. Mint a szivacs, szívta magába tanárainak, Székely Bertalannak, Lotz Károlynak, Greguss Jánosnak minden szavát és útmutatását. 1884-et mutatott a naptár.

1886 júniusában az Orosházi Újság tette közzé, hogy a budapesti iparos képző protésztáns egylet zugligeti ünnepélyén a „*legszorgalmasabb ifjú*” kitüntetést és a vele járó ezüst érmet Oskó Lajos nyerte el. Ebben az esztendőben hagyta el a nyomdát Veres József *Orosháza* című, máig nélkülözhetetlen helytörténeti kiadványa, ahova Gyopárosról és a helyi malmokról készített egy-egy rajzot. Szülőfalujában kezdett neve lenni, a fővárosból alkalmanként hazajárogatott Orosházára. Az újságok megírták, megrendeléseket vesz fel portréfestésre, ugyanakkor beszámoltak arról is, hogy csendéletei és tájképei is tetszést aratnak.

1888-ban kapta az első komolyabb megbízatást, mikor az orosházi Kaszinó megfestette vele *Győry Vilmos* (1838–1885) volt helyi, majd budapesti lelkész, író, költő, jeles műfordító *arcképét*. A bánfalvi (gádorosi) evangélikus egyházközség jegyzőkönyveiben pedig fennmaradt az, hogy új templomukban a *Krisztus mennybemenetele* című oltárképet Harsányi Sándor orosházi lelkész javaslatára, szintén Oskóval festették meg. (Ezt az alkotását néhány éve ellopták). Szintén Bánfalván készítette el a templomépítő lelkész és helytörténetíró, a kiskőrösi születésű *Baross Károly portréját*, aki – s ez a közelmúltban Csáky Károly kutatásaiból derült ki – 1838/39-ben Selmecen Petőfi Sándor osztálytársa volt.

Megismerkedett Justh Zsigmonddal, a nála két évvel idősebb szentetornyai földbirtoikos-íróval, aki Franciaország szerelmese volt és bejáratos Munkácsyék párizsi szalonjába. Az *Orosházi Újság* 1888. július 8-i lapszámában előzetesként közölték, hogy Oskó Lajos augusztusban Párizsba megy Munkácsyhoz, addig itthon, Orosházán dolgozik a Pacsirta utcában.

Végül 1888 novemberében érkezett meg Párizsba, ahol azonnal felkereste Munkácsyt, aki ideiglenesen egy fényképésznél helyezte el. Rövid idő után Munkácsy látta, hogy az egyébként igen szerény Oskó valóban kivételes festői tudással rendelkezik, megjutalmazta barátságával. Ennek a legékesebb bizonyítéka az, hogy 1889-ben Munkácsy 45. születésnapján a Párizsi Magyar Egylet dísztermében leleplezték *Munkácsy portréját*, Oskó Lajos alkotását. Az *Orosházi Újság* 1889. március 3-i számából még arról is értesülhetünk, hogy a Magyar Egyletnek Munkácsy volt az elnöke, Oskó a jegyzője.

Ez az értesülés bizonyára sokat nyomott a latba, mikor 1889-ben *Kossuth Lajost* választották meg Orosháza első díszpolgárának, nem volt vitás, hogy a község előljárósága őt kérte fel a kormányzó *portréjának* megfestésére.

Munkácsy ismerősi-baráti köréhez két-hármezer fő tartozott, akik alkalmanként tiszteletüket tették az Avenue de Villers-n lévő reprezentatív Munkácsy palotában. Az 1889-es párizsi világkiállítás alkalmával Munkácsyék például 800 magyart láttak vendégül. A 150–200 személyes estélyek hetenkénti gyakorisággal ismétlődtek.

A közelmúltban látott napvilágot Vitéz Ferenc: *Kié lett Munkácsy* című tanulmánya, amelyben ezt írja: „*Tudvalévő, hogy Karlovszky mellett többen is kikérték Munkácsy tanácsait, többen szoros szakmai kapcsolatban álltak vele. Ezek között a nevek között említhetjük mások mellett Aggházy Gyula, Oskó Lajos és Tornyai János nevét is.*”

Az Orosházi Szántó Kovács Múzeum 1963/64-es évkönyvében Schelken Pálma közölte a művész édestestvére, Hrubán Kálmánné Oskó Lídia 1948-ban rögzített visszaemlékezését. Ezek szerint Munkácsy és Oskó nagyon összebarátkoztak. „*Nem tudom, hogy minek köszönhette ezt a kitüntető barátságot, talán szerénységének vagy, hogy magyar volt és ő is úgy indult, mint Munkácsy a tulipános ládáival, – de úgy megkedvelte őt, hogy azt mondotta neki: heti egy nap a fogadónapom, de téged bármikor szívesen látlak.*”

1891 október végén a *Pesti Hírlap*ban tették közzé, hogy Oskó Lajos az *Elveszett pör* című festményét állítja ki a legközelebbi fővárosi tárlaton. Mint írták, a kép eredeti fel fogásra és komoly tanulmányokra vall, Székely Bertalan tanítványa jelentős szorgalomról tesz tanúbizonyságot. A későbbiekben a *Budapesti Hírlap* is szólt róla, egy párizsi tárcájában elemezte az igen tehetséges, de anyagi gondokkal küzdő Oskó Lajos *Bál után* és *Pék-műhely* című képeit.

A megrendelők igényei természetesen őt is munkára ösztönözték, igyekezett kibontakoztatni művészi képességeit. Bizonyára működött benne valamiféle lelki kényszer, kifejezési vágy, a gyönyörködtetés vágya. Amit Ady Endre később így fogalmazott meg. „*Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak.*”

Az orosházi értelmiséget tömörítő Kaszinó, a Párizsban élő Oskót továbbra is támogatni kívánta. 1892-ben a legnagyobb magyar, *Széchenyi István* *portréját* festették meg vele. A cél az ilyen felkéréseknél Székely Bertalan szerint, hogy „*a nemzet múltja, nagy példákban*” álljon a nézők előtt. Ez a festmény a kiegyezés után kialakult reprezentatív historizmus kiemelkedő darabja. Oskó, a csak festményekről és fényképekről ismert Széchenyi vonásait igyekezett megragadni, a maga módján közeledett az akadémizmus felé.

1894-ben ismét megtisztelő feladatot kapott a Kaszinótól, az éppen elhunyt volt kormányzó, *Kossuth Lajos* újabb *olajképének* elkészítésével bízták meg. Igyekezett a vállalt feladatot minél

OSKÓ LAJOS: KOSSUTH LAJOS PORTÉJA

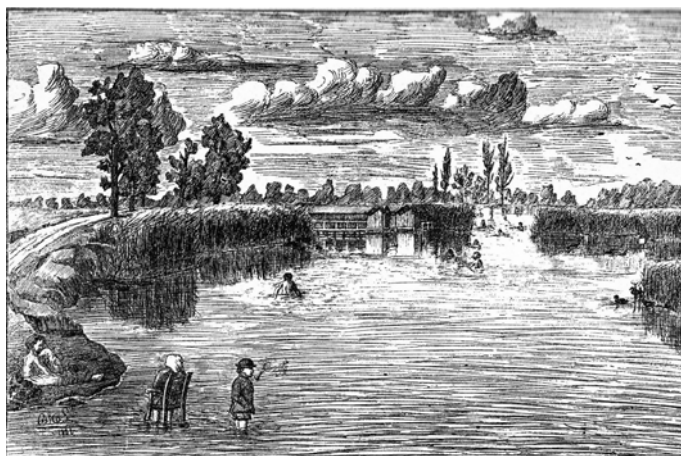
jobban teljesíteni, erre kötelezte addig megszerzett hírneve, megbízóinak elvárása. A munkára hangolta belső érzélemvilágát, még Barabás Miklóssal is értekezett és tanácsokat kért tőle. A lapokból tudjuk, hogy a festményért 80 forintot kapott, a díszes keret 30 forintba került. 1898-ban avatták fel *Deák Ferenc portréját*, amit szintén a Kaszinó részére festett. (Csak érdekességgént jegyezzük meg, hogy emlékbeszédet dr. Szalay József orosházi főszolgabíró mondott, a későbbi szegedi kerületi rendőrfőkapitány, író, műgyűjtő). 1897-ben az orosházi Takarékpénztár is beállt Oskó támogatói közé, volt elnökük *Singer Henrik* „igen jól ettalált” *arcképét* leplezték le ünnepi közgyűlésükön.

Oskó Lajos két jeles festménye: a *Széchenyi István* és az egyik *Kossuth Lajos portré* a helyi múzeum tulajdonában van, jelenleg a Városi Képtárban letétként őrzik.

Az 1890-es években Oskó megnősült, Josephin Burdeti személyében párizsi nőt vett feleségül, akivel a századforduló táján hazajöttek Magyarországra, többször ellátogattak Orosházára is. Végül Budapesten telepedtek le a Pálma utcában, ahol a Munkácsyt szintén példaképének tartó László Fülöp festőművész villájában béreltek lakást és műtermet.

A táblakép festészet mellett égetett zománcképeket és elefántcsontra festett miniatűrakat is készített. Az 1898-as párizsi világkiállításon mutatta be *felesége elefántcsontra festett arcképét*, valamint báró *Lipthay Béla* és báró *Wlassics Gyula portréját*. Egy művét I. Ferenc József vette meg. A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményében két Oskó alkotta *elefántcsont festmény* van, egyenként 8 centiméteresek, az egyik *egy női*, a másikon *férfi portré* található.

Rendszeresen jelen volt a Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításain. Az *Országos Hírlap* (főszerkesztője Mikszáth Kálmán) 1899. január 26-i lapszámában leírta, hogy a király az előző évi karácsonyi tárlaton 22 darab műtárgyat vásárolt 3470 forint értékben, köztük „*Oskó Lajostól női profil (zománckép).*”

OSKÓ LAJOS: GYOPÁROS

A következő év vásárlásairól a *Magyar Iparművészet* 1900-as évfolyama tudósít: „Ő Felsége legkegyelmesebben megvásárolta a következő tárgyakat: ... 10. *Deák Ferenc arcképe zománccos keretben, készítette Oskó Lajos.*” Ferenc József király ezúttal 15 alkotást vett meg, 11 918 koronáért.

Szintén az 1899-es év krónikájához tartozik, hogy „a szentpétervári és moszkvai magyar művészeti kiállításra összegyűjtött iparművészeti tárgyakat október 22-én indították útnak Oroszországba.” Művészi iparosaink között ezúttal két orosházi is szerepel, Oskó Lajos mellett Thék Endre, aki a gyárában elkészített zongorákat mutatta be az orosz művészetkedvelőknek.

A *Magyar Iparművészet* című folyóiratban találtuk meg azt, hogy Oskó Lajos az 1900-as párizsi világkiállításon a 94. osztályba tartozó *ötvösművesség* kategóriában elismerő oklevelet kapott.

Feleségével kétlaki életet éltek, Budapest és Párizs között ingáztak. 1905 tavaszán–nyarán ismét Magyarországon voltak, négy hónapot töltöttek itt.

A *Művészet* című folyóirat 1907-es évfolyamában Lendvai Károly számolt be a párizsi Grand Salon kiállításáról, ahol „az orosházi származású Oskó Lajos finom miniatúr-portréja” került bemutatásra. Erről a bemutatóról írt Ady Endre is a *Budapesti Napló* 1907. május 18-i számában *Magyarok a párizsi nagy szalonban* című párizsi levelében. Csók István, Perlmutter Izsák és László Fülöp alkotásai mellett megemlíttette, hogy „Oskó Lajos rajzzal, Stein Róza szoborművel szerepelnek.”

Az Oskó házaspár tervezett magyarországi letelepedése mégsem valósult meg. Az 1900-as évek első évtizedében a Párizs melletti Drancyban vettek egy villát, ide költöztek. Tudomásunk szerint az 1910-es esztendőktől kezdve már nem voltak Magyarországon. A kapcsolat ugyan Oskó haláláig megmaradt az itthoniakkal, az utolsó időszakban – különösen az első világháború után – ez már csak levelezőlapok, levelek és csomagok küldözgetésében merült ki.

Oskó Lajos Párizsban halt meg 1922. december 28-án, nem érte meg 58. születésnapját.

Az Orosházán született vagy életük egy szakaszában itt élő művészeket ez a föld nem tudta eltartani. Elgondolkodhatunk, becsülték-e a Gerendáson is dolgozó Munkácsy Mihályt, a tótkomlósi Jankó Jánost vagy az orosházi Oskó Lajost? Nem valószínű. Afféle munkakerülő csodabogaraknak számíthattak a köznép szemében.

Nem tudott gyökeret eresztetni az Orosházán született Thék Endre (1842–1919) műbútorasztalos és iparművész, Magyar Ede (1877–1912) építész, Turmayer Sándor (1879–1953) festő, Schima Bandi (1882–1959) iparművész, Falus Elek (1884–1950) grafikus, iparművész, Boldizsár István (1897–1984) festő, Pap Gyula (1899–1983) festő, Csáki-Maronyák József (1910–2002) festő, Müller Miklós (1913–2000) fotográfus. A jobb megélhetés reményében mindnyájan vándorútra keltek, csak az 1930-as évektől kezdve telepedett le vagy jött vissza Orosházára néhány főiskolát végzett képzőművész, akik elsősorban a tanítás mellett gyakorolták művészi munkájukat. Orosházán fejezte be életét Sain Márton (1887–1949) festő, Rajki József (1894–1963) szobrász, Török István (1906–1945) festő. A hosszú ideig Orosházán tanító Fáber József (1889–1945) festő 1937-től Szegeden élt és vett részt a művészeti életben.

SZENTI TIBOR

Több település peremén

NAGY GYULA (1911–1994) NÉPRAJZKUTATÓ, MÚZEUMIGAZGATÓ EMLÉKÉRE

Szabó Ferenc történész *A dél-alföldi betyárvilág* (Gyula, 1964) című könyvében írta: Hódmezővásárhely tanácsa gyakran kapott felszólító és sürgető átíratot Orosházáról, valamint a környező helységek előljáróitól, hogy a vásárhelyi Pusztán¹ gyakori betyártevékenységet fékezzék, vagy számolják föl. Hol van már a török hódoltság utáni 250.000 hektárnyi vásárhelyi határ, a 20. század közepére 132.000 hektárra csökkent területe, több település peremén a 36.500 holdas, egykori vásárhelyi Pusztá, a betyárokkal, az őket bújtató pásztorokkal, az 1850-től² meginduló tanyásodással? 1950-ben az országos területrendezés során a Pusztát is fölosztották, és belőle a legkisebb területet az egykori anyavárosnak hagyták.

Nagy Gyula volt az első, aki mit sem törődött a legújabb kori területi határokkal. Néprajzsként egyetlen régióban gondolkodott, és életének egyik, ha nem a legnagyobb műveként a vásárhelyi Pusztát kutatta. Három olyan kötetet gyűjtött, írt, szerkesztett és fotózott a hagyományos pusztai földművelésről (1963), állattartásról (1968), és parasztletről (1975), amelyek minden olyan egyetemen és felsőfokú tanintézményben, ahol magyar néprajzot tanítanak, kötelező, vagy ajánlott olvasmány. Másik heroikus és példát adó kötetük, az általa szerkesztett és részben írt, a második világháborút követő első vidéki helységmonográfia, a kétkötetes *Orosháza története és néprajza* (1965). Amikor megjelent, egy értekezleten „Tóth János építész-mérnök azt mondta Darvasnak: »Ez a Gyula hamarosan szent lesz!« – »Már az is!« – volt a rövid válasz.”

Késő ősre járt az idő, amikor az 1970-es évek elején, Nagy Gyula és Csizmadia Imre parasztlektor, parasztverselő és önéletíró, egykori pusztai kisgazda fölkerestek Oldalkosár utcai otthonomban, és a parasztletről készülő kötetünkről beszélgettünk. Szép példaként a két város testvéri kapcsolatának, mindketten szerepelnek a *Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikonban* (2002), Vásárhely jeleseként is. Ezt a két orosházi embert elsődlege-

¹ A *vásárhelyi Pusztá* egyetlen, elfogadott helyesírása ez. (Ebben sokat vitatkoztunk Nagy Gyulával, ő másként értelmezte.) Hódmezővásárhely külterületét több hivatalos határrészre osztották: Tanya, Gorzsa-tanya és Pusztá. (Volt még Nagy-sziget, Nagy-rét stb.) Ezek mind önálló helynevek (főnevek és nem melléknevek), amelyeket – akár a Tiszát, vagy az Alföldet – nagy kezdőbetűvel kell írni. Esetünkben a *vásárhelyi* szó jelző és nem főnév.

² Nagy Gyula: *A múzeum szolgálatában* című könyvében 1853–54-et említette (29. old.). Herceg Mihály és Szent Tibor legújabb kutatási eredményei szerint, a tanyásodás több évig elhúzódó folyamat volt, amelyet az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei megghiúsítottak, de 1850-től a telekkiosztás elindult.

sen a mély és egész életükben tartó közös szomorúság kötötte össze. Az első világháborúban édesapjukat veszítették el, és árvaként, keserves körülmények között nőttek föl.

Amikor az esőáztatta, lehullt falevelek között az állomásra kísértem őket, Nagy Gyula váratlanul előhozta a gyerekkorát, amelyről az *Életem első fele* (1987) című könyvében, mint *Boldog gyermekkoromról* írt, de nekem így beszélt:

– Tudjátok, miért vagyok minden vasárnap és ünnepnap az orosházi evangélikus nagytemplomban? Mert a falon, a kőtáblára vésve, a hősi halottak között ott olvasom az apám nevét. Ilyenkor imádkozom érte és beszélgetek hozzá. Megnyugszom kicsit, és kitartok a következő hétig. Az elhanyagolt, kezeletlen hastífuszban szörnyű halála lehetett. Imádkozom azért is, hogy megváltásként nekem könnyű halált adjon a jó Isten.

Nagy Gyula itt tanulta meg egy holt emberrel, és a Teremtővel egész életén keresztül folytatott csendes társalgása során azt a párbeszédet, amelynek következtében könyveiben dokumentumszerűen, de élet közeli leírásban jelentek meg a Pusztai lakóinak hétköznapi küzdelmei és ünnepi órái. Az özvegy édesanya nehéz körülmények között, kontár varrásból nevelte négytagú családját. Gyula fia a polgári iskola után egy évig dolgozott, majd fővételt nyert a kiskunfélegyházi tanítóképzőbe, ahol Darvas József osztálytársaként tanult, és az író 1973-ban bekövetkezett haláláig baráti kapcsolatot ápolt vele. Egy fogalmazási háziversenyen, a tanárúrnak Nagy Gyula írása tetszett legjobban. „Azóta is figyelem magam: jobban, szebben tudok írni, mint beszélni” – vallotta életrajzi könyvében.

Nagy Gyula 1932-ben tanítói oklevelet szerzett, de 1936-ig „ideiglenes helyettesként” alkalmazták, és magántanítványokat is vállalt. A világgazdasági válság enyhülésével, 1936 őszén a falu legtávolabbi, Gyulai úti osztatlan, állami, tanyai népiskolájában nyert kinevezést. Ebben az évben feleségül vette Verasztó Erzsébetet, és három gyermekük született. Orosházáról is hoztak hozzá bukott tanulókat, akikből a kezdő tanító igyekezett „embert faragni”. Neveléséhez gyakran különleges, egyéni módszereket választott. Így emlékezett:

„Amikor Tihanyról tanultunk, minden gyerek kipróbálta a tihanyi visszhangot. Egy gyereket elbújtattam a pad alá, ő volt a visszhang. A harsány kiáltást halkabban adta vissza a pad alatti visszhang. Én is kipróbáltam magam. 7×8, – ötvenhat – volt a visszhang felelete. Jót derültünk rajta.” Bevezette az úttörő jellegű *mindenes füzetet*, amely a szülők közötti közvetlen kapcsolatot éppen úgy képviselte, mint a későbbi ellenőrző könyvecske, de a tanmeneten kívüli magyarázatokat és rajzokat is. Egy kályhacsere során elindult a néprajzi felfedezések rögzítés útján. A falban szekrény nagyság üreg maradt, amelyet bepolicozott, üvegajtót helyezett elé és „magyar mintákat pingált rá”. „Elhatároztam – írta –, hogy a szekrénybe a tanulók és a szülők segítségével népművészeti és néprajzi tárgyakat gyűjtök, gyűjtetek. Így született meg a mi kis iskolai gyűjteményünk.” A gyűjtőszervező felizzásával ösztönösen egy másik nagyon fontos pálya alapjait is kezdte lerakni: a múzeumalapítását.

Évente több népművelő előadást rendezett az iskolában, amelyre zsúfolásig megtelt a tanterem. „Mikor este az előadásnak vége lett, az imbolygó viharlámpások úgy látszottak, mintha szentjánosbogarak lennének.” 1941-ben a faluszélen lévő, a Pesti úti iskolába került. Itt már tudatosan végezte a néprajzi tárgygyűjtést. „Később szellemi néprajzzal is kezdtem foglalkozni: gyűjtöttem környékünk ragadványneveit, a Harangoskút legendáját is, és elkezdtem leírni a népi játékokat” – vallotta. Az 1940-es évek elején, nyári szünidőben a Táj- és Népkutató Intézet gyűjtőivel háromhetes munkán vett részt, „mert kezdtem

mind komolyabban foglalkozni néprajzi gyűjtéssel... A néprajzi kutatás mellett a magyarság életerejének felmérése is feladatunk volt.”

Különös, hosszú címet ad életrajzkönyvében az egyik fejezetnek, amely második világháborús történetét beszéli el: „A háborúban felhúztam a puskám ravaszát, de nem sütöttem el; egy pukkanást hallottam, az is engem sebesített meg.” Ebben minden benne van, ami emberségére jellemző volt. Az 1945-ös év Nagy Gyula életében is jelentős változást hozott. Miközben 1950-ig még főállásban tanítóként dolgozott, a település megbízta az 1900-as évek elején, a Juhász Balázs polgári iskolai tanár által létrehozott vegyes tárggyűjteményre alapozva, egy korszerű múzeum megszervezésével. Mint igazgató, a nyugdíjazásáig, 1978-ig ő vezette a Szántó Kovács Múzeumot, amely „nem hivatalom, hanem otthonom volt” – írta. Ez az egykori vidéki, polgári kúria a kisváros kulturális szentélyévé vált, amelyben nemzedékek ismerhették meg elődeik életét, az 1744-ben Zombárról ideköltözött, egykori szabadmeneteli jobbágyok falualapításától, az 1970-es évek végéig. A máig látható állandó kiállítás a „Nyolc nemzedék élete Orosházán” címet viseli.

Nagy Gyula egész életművében mindvégig ellenőriztette magát. Ehhez kétféle embert, elsősorban képzett muzeológusokat: régészeket, néprajzosokat, történészeket és nyelvészeket kért segítségül, de monografikus földolgozásaiban a meteorológustól a biológusig és földrajztudósig több tudomány szakembere képviseltette magát. A másik munkatársi típus is a maga területén szakember volt: azok a parasztok, akik adatközlőiből váltak tanácsadókká. Nagyon megbecsülte őket. Úgy tartotta, hogy a néprajztudósok is tőlük tanulták el a tudományt. A hivatásos szakemberek között volt Keszi Kovács László, Tálasi István, Balassa Iván, Bálint Sándor – vele én is Orosházán ismerkedtem össze, a pusztai paraszteletről szóló monográfia egyik megbeszélésén –, Szilágyi Miklós, ifjú Kodolányi János, Katona Imre; vagy László Gyula, Kovalovszky Júlia, Dienes István régész, Szabó Ferenc történész, Grezsa Ferenc és Sipka Sándor irodalomtörténész, Hajdú Mihály nyelvész, Koszorús Oszkár helytörténész, Kiss István botanikus, Sterbetz István ornitológus és sokan mások. A parasztlektorok közül Csizmadia Imre, Koczka Pál, Juhász Nagy Vilmos, Fekete Sándor, Varga Ferenc, Kérdő Ernő, Szántay István, Galli Bálint a legjelesebbek, de rajtuk kívül még nagyon sok gazdaembert is foglalkoztatott.

Állandóan képezte magát. A Magyar Néprajzi Társaságnak 1949 óta tagja volt. Utóbb a vándorgyűléseken, nem egy konferencián előadásaival már ő tanított. Körülményesen beszélt, de amit mondott, szakmai szempontból teljes értékű volt, és pontos helyszíni gyűjtőmunkán alapult. 1950-ben a szegedi főiskolán szaktanítói diplomát szerzett. 1960–61-ben az ELTE-n egyéni levelező oktatásban vett részt. Ehhez Ortutay Gyula segítségére volt szükség. Munkásságát 1972-ben és 1986-ban Móra Ferenc Emlékéremmel díjazták. 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjével életművét tüntették ki. Legjobban talán mégis annak örült, amikor tanulmányai 1961-ben, 1964-ben, és 1971-ben német néprajzi folyóiratokban megjelentek. Élete végéig büszkén mutatta, hogy ezek a legnagyobb szakmai elismerései. Nyugdíjazása után egykori évfolyamtársának és barátjának, Darvas Józsefnek tárgyi emlékét gyarapítva és őrizve, az író emlékházában dolgozott. Látogatók ezreinek beszélt el Darvas életét és küldetését.

1986-ban jelent meg utolsó könyve, amely második kötete volt életrajzi munkájának, és *A múzeum szolgálatában. Négy évtized Orosháza múzeumában* címet adta neki. Ennek második fejezetcímében vall arról, hol és miként vált igazán néprajzkutatóvá: *Ahol*

néprajzossá fejlődtem. Rátaláltam a Vásárhelyi-pusztára. Ez volt az ő igazi élet- és gyűjtőtere, a megtalált világa. „...a termelősövetkezetek megalakulásával a Pusztán is elkezdődött a parasztság életének gyökeres változása. Az 1960-as években már egyre inkább sürgetett az idő: elhatároztam, hogy azonnal hozzákezek a hagyományos paraszti életmódot tanulmányozni, és az emléket megmenteni az utókor számára” – vallotta.

Ha Orosháza közeli tanyákat keresett föl, gyalog ment, ha messzebb készült, kerékpárra ült. Óriási elszántság és alkotói láz hevítette. Tanítói korszakából maradt egy kiszolgált bőrtáskája, amelybe A4-es formátumú, spirális kockásfüzetet, tollat, üvegben vizet és zacskóban némi száraz élelmet helyezett. A füzetnek mindig az egyik oldalára jegyzetelt, a másik üres maradt, ide az esetleges későbbi kiegészítéseket írta.

A feudalizmus kori vásárhelyi Pusztát változatos népesség ülte meg. A Károlyi uraság Sámsonra kertészséget, Nagymágocsra és Derekegyházra majorságot, uradalmat, később kastélyokkal ellátott vadaskertet, erdőséget és gyümölcsösöket telepített. Orosháza népessége a dunántúli Zombárról jött magyar lakosságból, és a Békés vármegyébe később betelepített szlovákok elmagyarosodott, kisebb létszámú rétegéből keveredett össze. A Pusztán nagyobb részét megülő vásárhelyiek magyar családok voltak. Mivel az orosháziak kevés földdel rendelkeztek, keményebben dolgoztak, hogy több ingatlant szerezzenek. Rámenősebbek, céltudatosabbak voltak. A vásárhelyiek lassúbb életvitelűek, kényelmesebbek, vendégszeretőbbek. Nagy Gyula ezt gyorsan észrevette, és anélkül, hogy megkérdezte volna, melyik településhez tartozó tanyába nyitott be, rögtön kiderült. Ha vásárhelyiek lakták, még nagy munkaidőben is szántak rá időt, hogy beszélgessenek vele, helyet és akkor is étellel kínálták, ha nem volt étkezési idő. Ezt az általa megfigyelt kétféle viselkedésmódot le is írta és többször emlegette a találkozásaink során.

A vásárhelyi tanyát Szántay István Cinkus-dűlőben lévő tanyája alapján így jellemezte: „Már messziről elhagyott, elhanyagolt épület benyomását keltette. Ki tudja, mikor megszelték utoljára... A tanyaépület konyhája, szobája kimondottan piszkos volt. Nem is nagy csoda. Az idős édesanyja élete vége felé már gyöngye lehetett, jó pár évvel ezelőtt meghalt, s azóta úgy vettem észre, hogy az agglegény³ nem söpörte ki a lakását. Mintha csak így bírta volna ki az életet.” Ne gondoljuk, hogy egyedül esetről van szó. Megerősítem Nagy Gyula tapasztalatát, tőle függetlenül végzett kutatómunkám során hasonló jelenséget tapasztaltam családos emberek esetében is. A Pusztán, különösen a szikes, zsombékos Rossz-járásban jóval keményebb volt az élet, mint a Tanya és Gorzsa-tanyai határterületen. Itt az emberéletnek sem volt olyan értéke, mint a gazdagabb tanyavilágban. Sterbetz István hívta föl a figyelmemet arra, hogyan *voodooznak*⁴ az öreg, egyedül maradt pusztai emberek, tanyára elé kitett székekben, napokon keresztül táplálék nélkül üldögélve, míg nyomorultul

³ Kajári Gyula grafikus művész figyelte föl rá, hogy a Pusztán nagyon sok agglegény és vénlány élt. Ezen a vidéken az embereknek jóval kevesebb ismerkedési lehetősége volt, mint a többi tanya-területen. Ahhoz, hogy megéljenek, a rossz minőségű földeken, ugyanakkora területen jóval többet kellett dolgozni, mint a jó szántók esetében. Ráadásul, a két világháború során sok pusztai fiatal ember odamaradt, nem volt kihez férjhez menni, vagy mire a fogságból hazavergődtek, az eladó lányok már elkeltek.

⁴ A természeti népeknél közkeletű *voodoo halál* a mi kultúránkban sem ismeretlen. Akire nincs szükség a családban, társadalomban, azt kitaszítják, vagy nem támogatják. Az ilyen ember földjébe az életét és nyomorult körülmények között *elpusztul*. Népköltésünk is nem egy ilyen esetet említ.

meghalnak. Általában nem segítenek rajtuk, mert tudják, hogy ha valaki halálra szánta magát, úgy sem befolyásolhatják.

Szántay István nem voodoozott, hanem megbetegedett, és nem volt, aki ellássa. Nagy Gyula elbeszélése így folytatódik: „Ha a jó szomszédok nem könyörülnek meg rajta, elpusztul⁵. Úgy éreztem, hogy nekem segítenem kell. Igen ám, de akkor Orosházán kenyérmizéria volt. Minden reggel hajnali 4 órakor már sorba álltam kenyérért. Ha az első 20 közé sikerült állni, akkor reménykedtem, hogy kapok kenyeret. Így aztán 4–5 nap alatt összegyűjtöttem a családomtól egy egész kenyeret, amit kivittem Szántay Istvánnak.” Kibontakozik ennek a derék embernek, az igazi néprajzkutatónak emberséges magatartása, aki érti a *természet gyermekének* világát. Miként hatott ez a vásárhelyi Szántay István pusztalakóra? Nagy Gyula így folytatta: „Amikor [Szántay István] megtudta, hogy milyen árat fizettem a kenyérért, könnyes lett a szeme, s azt mondta, azzal hálálja meg, ha aratáskor toppannék be hozzá, leteszi a kaszáját, s rendelkezésemre áll... Azzal is megnyertem csatámat, hogy az asztalához ültem, s együtt étkeztem vele.” Itt nem különös, ha a vendéglátó érzi magát megtisztelve, mikor a hívatlan látogatót megvendégelheti. Mintha a ma is ismert közép- és kelet-ázsiai szokások még élnének, amelyekkel honfoglaló őseink jöttek be új hazát foglalni, és máig megőrizték a vendégtiszteletet.

Ez volt az a különös világ, amelyet Nagy Gyula talált ezen a nehezen megközelíthető, ősi vidéken. Egyik esszémben úgy jellemeztem őt, mint a *Pusztá szerelmesét*. Máig büszke vagyok rá, hogy tanítványai közé fogadott, majd megosztotta velem gyűjtő- és földolgozó tapasztalatait. Egyetértésben és közös földatvállalásban végeztük munkánkat akkor is, amikor a másik legjobb adatközlőjét, Csizmadia Imrét segítettük saját életrajzának megírásában. Az idős gazda a Görbe-szik nevű pusztai tó partján élte le életét. Gyerekkora óta följegyezte a vele és a családjával történt fontosabb eseményeket. Hatalmas anyagot gyűjtött magának, amely kincses tára volt a kemény pusztai életnek. Nem kellett sokat nógatni, hogy Nagy Gyula javaslata alapján, vegyen ő is egy nagy füzetet, és szántás során a cigarettás papírdobozra, vagy betűzés közben az újság szélére kanyarított eseményeket mondatokká kezdje formálni. Hozzá többet átjártam a Munkácsy utcai öreg parasztházába, mint a múzeumba, mert segítséget igényelt, de igen makacs volt, nehezen tudtuk rávenni, hogy adjon a szavunkra. Ugyanakkor remekül fogalmazott. Ahogy elkészült az első kötete, Ördögh Szilveszter barátomnak szoltam – aki akkor lektorként a Magvető Kiadónál dolgozott –, nézze át a kéziratot.

Pár hét telt el, amikor Szilveszter értesített, hogy kevés szöveggondozás mellett, a kéziratát megszerkesztette és kiadják. Mindannyiunknak nagy hajtóerő volt ez, és Imre bátyánk *látomtól vakulásig* úgy dolgozott a második kötetben, ahogy egykor a tanyáján megszokta. Közben összeállította a verseit, és Ördögh Szilveszter ezt is segítette kiadni. A megjelent két könyvben, eltérő műfajban, de az a paraszti életforma bontakozott ki, amelyet mi is más-más eszközökkel és tapasztalatokkal kutattunk. Bár Imre bátyánk a verseit és a prózáját nem egy helyen, irodalmi szinten fogalmazta meg, a *paraszti rímfaragás* és ön-életírás nem tartozik a szépirodalomhoz. Ugyanakkor az események pontos, de érzéletes

⁵ Figyeljük meg, hogyan vette át a néprajzkutató még az itteni szóhasználatot is. Máshol az ember meghal, a vizsgált térségben, akár a jószág, *elpusztul*. Itt a beteg állathoz hamarabb hívnak *lúdoktort*, mint a szenvedő emberhez orvost.

leírásával, az átélő hitelével megfogalmazott mondatok a szóbeli (orális) történelem és a néprajztudomány közös értékévé nemesült. Ezek művelői között is kimagaslottak kötetei.

Közben a szocialista népgazdaság hanyatlása a könyvkiadásban is mind jobban érezhetővé vált. Bár Csizmadia Imre befejező életrajzi kéziratát Ördögh Szilveszter időben megszerkesztette, a kinyomtatása egyre húzódott. Évek teltek, és a 80 év fölötti ember türelme elfogyott. Éreztük, baj van. Nagy Gyula igen gyakran megfordult nála és igyekezett benne a lelket tartani. Én ritkábban jutottam át hozzá. A fia telefonált, ha még az apját életben akarjuk találni, azonnal menjünk meglátogatni. Későn érkeztünk. Imre bátyám voodoozott. Napok óta dacosan nem fogadott el semmit, nyelni már nem volt ereje, szemében megtört a fény, lelkében a hit. Úgy érezte, becsapták, soha nem lesz újabb könyve, és olyan állapotba került, amikor már nem lehetett rajta segíteni. Még megismert, amikor megfogtam a kezét. Beszéltem hozzá, de nem válaszolt. Nagy Gyulával együtt pár nap múlva ott álltunk a sírja előtt. Nem tudom – bánatom miatt nem arra figyeltem, hogy melyikünk sír jobban, igazgató úr, vagy én – karonfogva egymásba kapaszkodtunk. Tudtuk, hogy Csizmadia Imrével egy világ távozik, amelynek legeredetibb hangulatát, és az emberi sorsok valódi tragédiáját nem mi, hanem ő tudta leírni, a nem sokkal később megjelent, befejező kötetében.

Ezt a tehetetlen, kiszolgáltatott érzést még egyszer át kellett élnem, amikor nyolc év múlva Nagy Gyula sírja előtt álltam. A koporsó, az evangélikus szertartás szerint, a sírba leeresztve pihent. Hatalmas tömeg vette körül, akik élő virágaikat szálanként szórták a tátongó fekete gödörbe, amely szinte elnyelte. Gyönyörű, drága, bolti virágok hulltak alá. Azóta is sajnálom, hogy Vásárhelyről a Pusztán áthaladva nem álltam meg egy percre, és az itt minden évszakban megtalálható száraz sziki virágot nem szakajtottam neki, hogy ezzel búcsúztassam. Nagy Gyula számára bizonyosan a lila, száraz virág lett volna a másik világba történő legszebb kísérő.

Jó volt hozzá az Isten, mert amiért imádkozott, beteljesült. Csendben aludt el azon a karácsonyi délután, amikor befejezte földi pályafutását. Pótolhatatlan könyveiben és tanulmányaiban Orosháza egyik legjelesebb embereként él tovább. Halhatatlanságát nemcsak művei, hanem emberségének emlékei is őrzik.

ALBERTINI BÉLA

Hetven éves a Parasztságunk élete

1989. szeptember hatodikán Müller Miklós fotóművésszel (1913–2000) üldögéltem egy budai kocsmában. Nem írom körül a műintézet közelebbi adatait, mint az mostanság kevéssé burkolt reklámként szokásos. Csak azt mondhatom el, hogy jó hely volt: nem dübörgött benne beszédértést akadályozó zene, és érezni lehetett, hogy itt nem szokás a hangoskodást kiváltó részegségig eljutni.

Aznap többek között arról cikkezett Népszabadság, hogy George Bush (a fiatalabb olvasók kedvéért: az USA 41. elnöke [1989–1993]) bízik Gorbacsovban, s reméli, hogy a szovjet vezető a helyén marad. Az elnök egyúttal hangoztatta, hogy véleménye szerint még megéri a berlini fal eltűnését. – Az NDK büntetlenséget ígért azon polgárainak, akik lemondva eredeti szándékukról, nem akarnak Magyarországon át az NSZK-ba távozni... – A Magyar Hírlap közölte a hazai húsipari termékek új árait: a lecsókolbász kilója 80, a véres hurkáé 42, a szegedi füstölt disznósajté pedig 88 forint volt.

Budai társalgásunkra egy jóval régebben kezdődött levelező „beszélgetés” nyomán került sor. Ugyanis szociofotó-forrásokat gyűjtve 1983 elején levélben kerestem meg a Spanyolországban élő, itthon már eléggé elfelejtett alkotót. A *Fotóművészet* számára készítettem elő egy *levélinterjút*. – 1972-ben volt egy Müller-tárlat a Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítótermében, de az újrafelfedezés akkor mindössze addig terjedt.

Személyes találkozásra nem volt esély. *Jobb* emberek ugyan már járogattak *Spanyolbaaa* (meg *Görögbeee*), de nekem – éppen albérlő lévén egy panelház hatodik emeletén – nem voltak nyugati útlevél- és főként valutaszerzési gondjaim.

Jobb híján működött a levélkapcsolat is. Madrid, 1983. március 21.: „Tény az, hogy apám, dr. Müller Jenő ügyvéd, kormányfőtanácsos, az orosházi zsidó hitközség díszelnöke stb., rendezett körülmények között élt, ami természetesen teljesen független volt attól a másik ténytől, hogy hazai fotó-tevékenységem a paraszti sors problémáinak feltárására irányult” – írta Müller Miklós, aki – mint az bizonyára sokak számára ismeretes – ugyancsak jogot végzett Szegeden („...egy évig drága barátommal, Radnóti Miklóssal laktam együtt Szegeden Wolf városi orvos házában”).

Az 1937 karácsonyára megjelent, a legnagyobb kortárs-sajtóviszhangot kiváltó szociofotó album, a *Tiborc* fotográfusának, Kálmán Katának (1909–1978) az apja, dr. Kálmán Gyula lánya születése idején városi tisztii főügyész volt az akkor Magyarországhoz tartozó Korpónán. A *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának* szociofotós tagja, Kárász Judit (1912–1977) apja kincstári vállalkozóként működött. A nagylány érettségije után Párizs-

ban (École de la Photographie), majd a dessai Bauhausban folytatta tanulmányait. – Ugyanakkor téved, aki a fentiek alapján úgy véli, hogy a szociofotósok akkortájt általában a társadalmi hierarchia magasabb polcairól „ereszkedtek le” a peremhelyzetben élők közé. Kassák Munka-körének egyik szociofotója, Frühof – később Gönci – Sándor (1907–1994) apja órasmester volt, a szintén Kassák-körös Haár Ferencé (1908–1997) zsinór- és paszományműkészítő mester, az ugyancsak Kassák mellől indult, de hamarosan a maga útját járó Szélpál Árpádé (1897–1987) szabó. S hogy a népi szociográfiát művelők közé tartozó alkotókat ebből a szempontból is szemügyre vegyük: az ugyancsak alföldi író-újságíró-fotográfus-filmrendező Lakatos Vince (1907–1978) egy vasúti pályáőr – kevésbé elegánsan: bakter – gyermekeként nőtt fel.

A kor- és pályatársak közül néhányat megidézve szembe tűnhet, hogy a szociofotósok a két világháború közötti Magyarországon működési területüket tekintve különböző szférákhoz tartoztak. A legpregnansabb különbség a mai közelítésben *urbánus*nak nevezhető szociofotósok – akik elsősorban a szegény városlakók elesettségét, gondjait jelenítették meg –, és a *népi írók* szociográfiai munkásságához kapcsolódók között volt – az utóbbiak főként a 20. századi „tíborcok”-at és életkörülményeiket fotografálták. Ezek a skatulyák természetesen ismereteseek az irodalmi életből. A szociofotó területén azonban volt egy igen lényeges sajátosság: faji/vallási alapú elkülönülés és ehhez tapadó feszültségek itt nem zavarták a közös munkát és a személyes kapcsolatokat. Talán a legékeesebb példa erre az, hogy a *Viharsarok* miatt a kurzus bírósága 1937 őszén egy füst alatt marasztalta el a szociográfiát író Féja Gézá, és a kötet borítójának fotográfiáját, amelynek szerzője Müller Miklós volt.

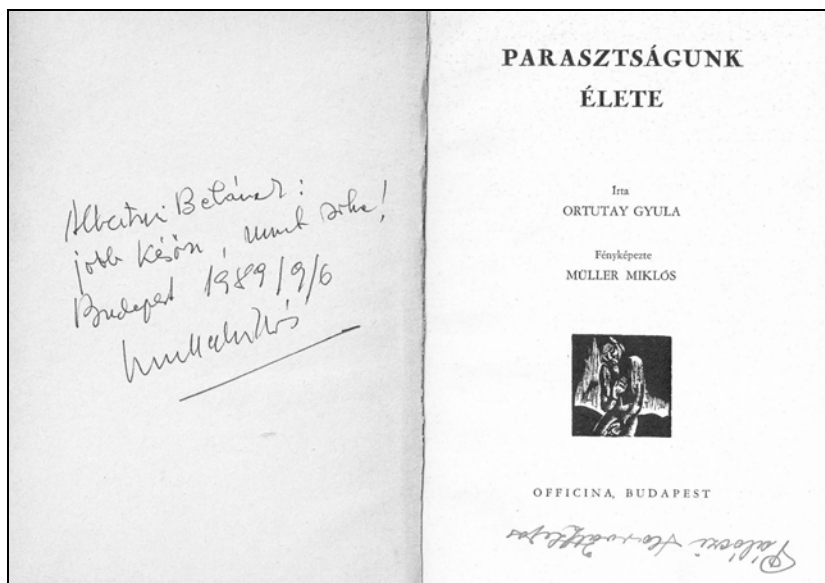
Müller tehát a népi vonulat szociofotója lett. „Családunkban teljes gondolatszabadság volt – írta az előzményekre visszaemlékezve 1983-ban – és nem élhetek elég sokáig ahhoz, hogy meghálálhassam a szüleimnek azt a boldog gyermek- és ifjúkort, amiben részesítettek.”

Az egyetemi évek alatt barátságba került Ortutay Gyulával (1910–1978) is, aki tizenöt társával együttműködésben részese volt a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* alapításának. „Egyesülésünk szabad munkaközösség – vallotta Ortutay 1933-ban egy cserkészorgánium, a *Fiatal Magyarság* lapjain –, amelynek vezetősége éppen csak az elkerülhetetlen adminisztratív ügyeket intézi. Nem korlátozzuk egymást merev, dogmatikus megszorításokkal, vallási, politikai kikötésekkel. Egyetemi hallgatók vagyunk valamennyien, akik objektív kutató és alkotó munkával igyekszünk elsősorban itt Szegeden tiszta és becsületes kulturális közvéleményt, életet teremteni. Miből áll e kutató és alkotó munka? Kutatásaink korántsem szorítkoznak elzárkózott »előkelő« esztétizálásra: a szociográfia, etnográfia, szociofotó objektív kutató módján, a szellemtörténeti vizsgálódás módszerével igyekszünk a magyar kultúra, a magyar lélek mélyére hatolni.” (Müller Miklós és a Szegedi Fiatalok kapcsolatáról Lengyel András irodalomtörténész írt részletes, alapos elemzést – *Forrás*, 1985/11.)

Ilyen előzményei voltak a *Parasztságunk élete* 1937-es megjelenésének. A 170×120 milliméteres, 36 számozott oldalt és 32 képet tartalmazó kis könyvvel véletlen szerencsém volt: a nyolcvanas évek második felében, egy antikváriumban leltem rá egyik példányára. A hátsó kötéstáblára jellegzetesen lendületes antikvárius írással jegyezte rá valaki: 100. Vagyis – egy fentebb idézett adatból kiindulva –, akkor alig került többbe, mint egy kiló

szegedi füstölt disznósajt. A címoldalon (fejjel lefelé ugyan, de jól olvashatóan) szerepel egy tintával beírt név. Feltehetően az első tulajdonosé. – Azt persze nem tudhatom, hogy közvetlenül előttem ki birtokolta, mert a bejegyzett tulajdonos körülbelül egy évtizeddel az én vásárlásom előtt elhunyt. Pálóczi Horváth Lajos, az író, publicista, műfordító a kis könyv megjelenésekor a Magyar Távirati Iroda munkatársa volt, később mintegy fél évtizedet ült Rákosi börtönében, 1976-ban halt meg. A címoldal másik értéke, hogy azon bélyegméretben, és ezért kevésbé kivehetően ugyan, de egy Buday György (1907–1990) -fametszet is található (mostanában mintha az ő reneszánsza is elkezdődött volna).

Nos, boldog, új tulajdonosként 1989-ben újabb öröm ért. Szeptember hetedikétől a Múcsarnokban volt kiállítása Müller Miklósnak, hazalátogatása folytán találkozhattam vele a bevezetőben írt helyszínen, s kaptam tőle dedikációt „jobb későn, mint soha!” bejegyzéssel.

A találkozás a *Fotóművészet*-ben végül is közreadott interjú (1983/4.) hosszabb távú következménye volt. – 1989-ben Orosházán megjelent Lengyel András kitűnő monográfiája – *Egy nagy magyar fotográfus: Müller Miklós*. A fotókat válogatta: Gonda Géza és Lengyel András. A Müller-életmű iránt alaposabban érdeklődőknek ma is szívesen ajánlom ezt a kötetet. 1994-ben egy igen izgalmas, regényes hangvételű Müller-memoár más, a fotográfusra vonatkozó írásokkal együtt is napvilágot látott Anderle Ádám szegedi egyetemi spanyol-műhelyében – *Müller Miklós: A megszelídített fény*. Szerk. Anderle Ádám.

Talán nem tévedek nagyot, ha a *Parasztágunk életét* a néprajz, a szociológia/szociográfia, a néprajzi- és a szociófotó szintézisének nevezem. Ortutay Gyula harminchat oldalas tanulmányának megítéléséhez, minősítéséhez nem vagyok szakember. (Lehetséges, hogy a néprajztudós későbbi politikai útja egy mai, elfogulatlan etnográfus elemző, értékelő

munkáját is komplikálttá tenné, – de ez legyen a néprajztudomány és a politikatörténet gondja.)

A könyv átfogó megismeréséhez először a korabeli recenziéseket idézem. A[lexander] Tóth Sándor (1904–1980) festő, a bábkészítés művésze, a *Parasztágunk élete* megjelenése idején a Pápai Református Kollégium tanára a *Protestáns Szemlé*ben méltatta a kötetet (1938/1.). „Abban az elméleti viharban, ami parasztágunk élete körül dül, ez a kis könyv árbockosár, ahonnan a sokak által egyedül üdvöztőnek hitt földbirtokproblémán túl egy alapjaiban változó, csodálatos társadalmi osztály szellemi tájai felé vethetünk néhány pillantást” – mondta a festő szemleíró, akiről egyébként kevesen tudják, hogy a Kálmán Kata-fotografálta *Tiborc* vászonborítójának tervezője is volt. „Az idegenforgalom ihlette vasárnapi parasztképek után most egy kiváló tehetségű fotóművészünk [itt kérietik egy kis kiemelt figyelem: egy kortárs *festő* írta ezt a minősítést – A. B.] megmutatja a vasárnap mellett a hétköznapiakat, a gazdagság mellett a nyomort is. Legszebb lapja talán a két éneklő parasztleánykát ábrázoló. Az áthévuult arcok egyszeriben Robbia halhatatlan énekes fiúinak képét juttatják eszünkbe. Szemben velük két fiúcska gondterhelt pillantása a parasztproletárság sorsáról beszél. A kaszájára támaszkodó orosházi aratómunkás szimbóluma lehetne ennek a népnek, amelyik ott áll az életadó búzatenger közepében, rongyokba foszló ingben.”

A kötet korabeli jelentőségét valószínűleg nehéz jobban jellemezni, mint azzal, hogy a *Nyugatban* Bálint György mutatta be a könyvet – Ortutay másik kötetével, a *Bátorligeti mesékkel* együtt (1938/2.). A magyar publicisztika klasszikusa egyetértését fejezte ki Ortutay paraszttársadalomképét illetően, de hiányolta a *legmélyebben levők* fényképi bemutatását. „A »*Parasztágunk életé*«-hez Müller Miklós készített néhány szép fényképet. Kár, hogy a sorozatba nem vett olyanokat is, melyek szuggesztíven dokumentálják a legszegényebb parasztág nyomasztó és sivár életét.” Fogjuk látni, hogy ez a kritika túl szigorú, az arányokat vitatni talán igazságosabb lett volna.

A *Futóhomok* szerzője, Erdei Ferenc (1910–1971), a gyakorló falukutató illetékességével vette szemügyre a könyvet a *Válasz* hasábjain (1938/1.). Ő még Bálint Györgynél is erőteljesebben bírálta a fotográfiák nyújtotta társadalomképet. „Müller Miklós képei jók. Nem tud ugyan megszabadulni egészen a Balogh Rudolf-féle idillikus látástól, és ha jó keményen és élesen indul is egy-egy kép összefogása, nem állja meg, hogy valami hangulatot ne vigyen bele. Pedig legjobb képei a lencse objektivitásával is úgy érzékeltetnek, hogy a jelentés és az érzés bőségesen

ARATÓMUNKÁS (OROSHÁZA)

támad szemlélésük nyomán. A nagygazdák és a kulákasszonyok oly jók képeknek is, hogy fölösleges ezen túl keresnie a hangulati hatást. Utána legjobbak munkaképei, amelyekben szintén objektív és világos. Néprajzi képei már túlretusáltak és elidealizáltak.” Ez az értékelés csak akkor állna meg igazán, ha a könyv képanyaga egyértelműen szociofotós vállalkozásként keletkezett volna. Mint tudjuk, a történet nem erről szól, ennek részletezésére lentebb kerül majd sor.

Balogh Rudolf „tsikós-gulyás-fokos” stílusa jogosan képezte/képezi bírálókat tárgyát. Ugyanakkor: az idevágó kommunista indíttatású kritikától elvárható lenne egy kis óvatosság. Ugyanis Erdei eszmetársai pár évvel később a Szovjetunióban a magyar hadifoglyok számára kiadtak egy *Igaz Szó* című lapot [tartalmát ismerve már maga az újság címe is egy „műremek”]. Ebben az orgánumban a magyarországi szovjet bevonulás után egy új rovatot hoztak létre „A szabad Magyarország élete” címmel. A rovatban többek között az *1930-as években készült Balogh Rudolf-féle paraszti örömfotókkal kábították a lágerekben lévő magyar hadifoglyokat.* – Sugalmazván: lám-lám, milyen boldogok a falusiak a már felszabadult Magyarországon... (Balogh 1944. október 9-én halt meg; utolsó napjaiban a Rudas fürdő szállodájában lakott, így elég nehezen készíthetett – volna – képeket az új Magyarország népének boldogságáról, – bár az *Igaz Szó*-ban publikált képek némelyikének minden kétséget kizáróan ő a szerzője.) – Ez a történet is megérne egy részletes, dokumentált kifejtést.

A Pozsonyban 1938-ban fiatal tanárként dolgozó történész, író, publicista Kovács Endre (1911–1985) figyelmét is felkeltette a *Parasztágunk élete*. A *Nemzeti Kultúrában* (1938. 1. köt.) arról írt, hogy „a szociográfiai munkák növekvő áradatában kiemelkedő helyet foglal el ez munka”, s „felfedezésszámba megy”. Egy bekezdést szánt a képek értékelésére is. „A könyvhöz csatolt fényképek (Müller Miklós felvételei) hathatósan támasztják alá a szövegben mondottakat. A sokarcú magyar falu szomorúsága és bizodalma csillan fel a képek hű egymásutánjában, a magyar paraszti jelennek ezekben az ellesett realiztikus mozzanataiban.” – Kovács egyetemistaként kapcsolatban volt a szlovenszkói *Sarló-mozgalom*-mal, amelynek szociofotós tevékenysége 1931–32-ben járt csúcsra, a recenszens szociográfiai tájékozottsága, érzékenysége innen (is) eredeztethető.

Mit lehet a felidézett gondolatokhoz az utókor részeseként hozzátenni? Elsőként talán érdemes megállni a néprajzi fotográfia és a szociofotó összefüggéseinek kérdéskörénél. A *Parasztágunk élete* képeit lapozgatva ugyanis egyértelmű, hogy ezek – esetleg nem csak a tudálékosság okán – osztályozási szempont érvényesítését is igénylik. Megkockáztatom, hogy a néprajzi- és a szociofotó logikai értelemben *részleges egybeesési viszonyban* (brrr, micsoda komolykodás!) vannak egymással. Ha ugyanis kiindulási pontként elfogadjuk, hogy a szociofotó az anyagi/társadalmi elesettség, a peremhelyzet fényképi dokumentuma (nézzük csak, megvan a *legközelebbi nem* és a *megkülönböztető jegy* ebben a meghatározásban? Talán, igen), akkor a fenti megállapítás értelmezhetőnek látszik. Hiszen egyértelműen fényképi dokumentum a tisztán néprajzi vonatkozásokat rögzítő fotográfia, amelynek alkalmasint semmi köze az anyagi/társadalmi elesettséghez, peremhelyzethez. Van olyan szociofotó, amely kívül esik a néprajz illetékességi körén? Minden bizonnyal van,

bár abban, hogy pontosan mi sorolandó a néprajz fogalma alá, nem szeretnék vitába keveredni a szakemberekkel, lehet, hogy megvernének (remélhetőleg csak szóban vagy írásban). Végül, létezik olyan fotográfia, amely néprajzi és szociális közelítésben egyaránt dokumentumot képez? Kétségtelenül létezik, s ezek után már az emlegetett részleges egybeesési viszony sem tűnhet nagyon elvontnak.

Talán ennyi *elméletieskedés* megengedhető a *Parasztágunk élete* képei kapcsán, és az eredmény alkalmasint más fényképanyagok elemzése során is hasznosítható.

Ezek után bizonyos kritikai passzusoktól meg lehet védeni mind a Müller-fotográfiákat, mind az alkotót (miközben kétlem, hogy különösebb védelemre szorulnának). Hiszen Ortutay Gyula tanulmánya nem csak a *jobbágy-* és a *lázadó*, hanem a *polgárosodó* parasztról is szól. Ez utóbbira vonatkozólag miért kellene fényképi nyomorúság-dokumentumokat elvárni? Az arányokat illetően persze már lehetne medítálni. Hiszen mindenki tudja, hogy az 1930-as években nem a szociálisan megnyugtató helyzetű parasztok voltak többségben Magyarországon. E tekintetben úgy tűnik, hogy a könyv képei és a valóság nem voltak, nincsenek szinkronban. A *reprezentáció* viszont esztétikai erővel is felruházva, érvényesült. Gondoljunk akár *A másik Mezőkövesd*, az *Aratómunkás (Oros-háza)*, akár a *Kubikosok (Öcsöd, Békés m.)* című képekre. (A képcímek a könyv végén lévő felsorolásban szerepelnek, itt az eredetihez híven idézem őket.)

KUBIKOSOK (Öcsöd)

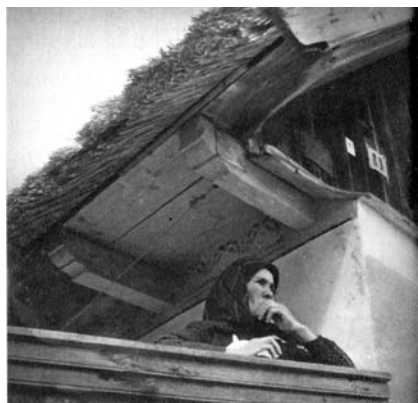
Fotográfiai formai szempontból kézenfekvő, hogy Müller Miklós képei vagy a négyzet-formátumot képviselik, vagy attól csak kisebb mértékben térnek el. Ő ugyanis Rolleiflex márkájú géppel dolgozott, amely ún. rollfilmet fogyasztott; a negatívon 6×6 cm méretű képek keletkeztek. A korszak egyik legjobb gépe volt ez, csak jellemzésül említem, hogy Kálmán Kata is főként ezt a kamerát használta. Amikor Müller Miklós az Anschluss hírének végiggondolását követően 1938. április 30-án elhagyta Magyarországot, csomagjainak legfontosabb részét két Rolleiflex-gép képezte.

E pillanatban nem tudom, kinek a munkája volt a fényképek sorba állítása a könyvben; annak megter-

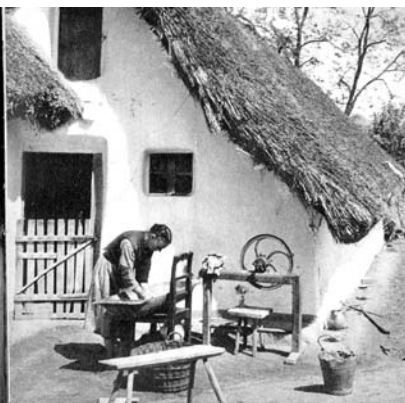
vezése, hogy egy-egy oldalpáron milyen felvételek jelenjenek meg. (Sajnos ennek megkérdezése azon a bizonyos találkozáson elmaradt; bevallom, hogy az első személyes beszélgetés fölött érzett öröm nem engedte érvényesülni a módszeres kutatói magatartást...)

Úgy tűnik, hogy a könyvtervezésben a klasszikus „szabályok” érvényesültek: az egymás mellé kerülő képek vagy tematikai (esetenként kompozíciós) hasonlóságot hordoznak, vagy épp ellenkezőleg: témabeli kontrasztra, egy ellentéppárra épülnek.

Érdekes megfigyelní, hogy a kötet első és utolsó képei, amelyek az elrendezés következtében egyedi fotográfiaként jelentek meg, miről szóltak. Az indító kép egy idős, ősz hajú, ám derűs mosolyú férfi fotográfiája, a legutolsó, ugyancsak „szólóban álló” felvétel fölszántott földet ábrázol (ez utóbbi még megérdemel majd egy rövid elemzést).

FIGYELŐ

RÉTKÖZI PARASZTHÁZ

Az első oldalpáron lévő két kép fő alkotóelemei *együttesen képeznek* egy nagy „háromszög-kompozíciót”, olyan formai megoldással, hogy (apró „töréssel”) a háromszög két „befogóját” a két képen látható házak egy-egy homlokzatzáró vonala jelenti. – *Figyelő (Pest megye)*; *Rétközi parasztház*. Szerkezetileg elég fondorlatos, ugyanakkor formailag látszólag nagyon egyszerű megoldás; végül is „csak” két ház homlokzata szerepel egymás mellett – a kettő együtt azonban teljesen kiegyensúlyozott formarendet testesít meg. A képi elemekből épített rend összességében nyugalmat, mintegy örökvényűséget sejtet. Ki lehetett a rendet teremtő tettes? Volt külön művészeti tervezője a könyvnek? Vagy a fotográfus helyezte egymás mellé a képeket?

VASÁRNAP DÉLELŐTT (AJAK)

SZOKOLYA

A *Vasárnap délelőtt* (Ajak, Szabolcs m.) és a *Szokolya* című képek egymás mellettsége az ellentétekre építés tipikus példája: három gyermeklány látványa mellett három idős asszonyé; ráadásul a kislányok (véltetően üde) arcai nagyobb részben takarásban vannak, az időseké pedig szemtől szemben. Nem lehet nem észrevenni a sorrend tudatos-ságát: a néző figyelme az olvasás irányának megfelelően az ifjúság képe felől halad az öregségé felé...

„KULÁK” ASSZONYOK (NÓGRÁD MEGYE)

NAGYGAZDA (NÓGRÁD MEGYE)

„Kulák” asszonyok (Nógrád m.); Nagygazda (Nógrád m.) – mondják szó szerint a következő képpár címei. A mai néző-olvasó gondolkodóba esik. Ki adhatta a címeket? Az etimológiai szótárból tudjuk, hogy az orosz eredetű „kulák” fogalom 1926-ban bukkant fel első ízben a magyar nyelvű publicisztikában (*Új Március*, 2. sz.). Müller alkalmazta itt ezt, vagy Ortutay? Nagy valószínűséggel inkább az utóbbi, mert ez a fogalom felbukkan a tanulmányban is (7. p.). Használata a jelenből visszapillantva, a közelmúlt történelmének ismeretében némileg hátborzongató.

MEZŐKÖVESD

A MÁSIK MEZŐKÖVESD

Többszörös ellentétpárt testesítenek meg a *Mezőkövesd* és a fentebb már érintett, *A másik Mezőkövesd* című képek. Az első fotográfián a bal oldalon a kép előterében drasztikus felkiáltójelként egy „modern” öltözetű női alakot látunk, a háttérben népviseleti szoknyák lebegnek. Pusztán fényképi szempontból a nagy méretű, modern ruhájú női figura szinte zavaró látvány, ha azonban a néprajzi szempontot is érvényesítjük a képelemzésben, azt lehet mondani, hogy az összehatás telitalálat. A másik felvételen a csizma melletti mezítelen láb önmagáért beszél (mai szemmel nézve kissé szájbarágós ellentétet jelenít meg, de maga idejében a hatás szempontjából ez másképp, célszerűen működhetett). Egy-egy ellentét mindkét egymás melletti képen, miközben tartalmi szempontból maga a két kép is ellentétet képez... – Megemlítendő, hogy a mezítlábasság a szociális fényképezésben gyakori motívum; elegendő itt a Szlovenszkóban dolgozó Zsigmondi Boris (Barbora Zsigmondiová, 1908–1978) *Mezítláb a hóban*, Rűzbachy-fürdő, 1935–36, vagy Bojár Sándor (1914–2000) *Kisbíró* (1938) című képére gondolni, amelyen a jeles közember mezítláb viszi a dobót.

Fotográfiai szempontból érdemes hosszabban elidőzni az orosházi *Cséplőmunkás*nál; a *nézőpontválasztás* a Bauhausban polgárjogot nyert gyakorlatra emlékeztet (Moholy-Nagy László egykor különös hangsúllyal harcolt a fényképezés nézőpontjának felszabadításáért – *Malerei Fotografie Film*, 1925, 1927.).

SZÁNTÓFÖLD

CSÉPLŐMUNKÁS (OROSHÁZA)

Végül, ígéretem szerint pár szó a kötet utolsó képéről. A *Szántóföld* azáltal nyújt képi feltűnést, hogy a rajta a horizontvonal igen magasan látható, a fölött az üres égboltnak csak jelzésszerűen maradt hely. A barázdált föld uralja a fotográfiát, a perspektíva a végtelenbe fut. Az egész könyv továbbgondolására motiváló felvétel.

A *Parasztágunk élete*, amely, ha nagyon pontosak akarunk lenni, idén csak lesz hetven éves, mára néprajzi és fotótörténeti emlékké vált. Meglehetősen kevesen ismerik eredetiben – legalább is fotográfiai szakmai körökben. Könyvtárakban sem gyakori dokumentum, de megéri eredetiben is kézbe venni. Történelmünk és fotóművészetünk egyik emlékezetes darabja.

SZOKOLAY SÁNDOR

Elfogult hangú vallomások Kodály Zoltán jelentőségéről

A „kis nemzetek” élete a történelem során gyakran a „nagyobb erők” függőségébe került. A Hit a Nemzettel „történelmi szorultságokban” kovácsolódott össze. Kodály legnagyobb érdemének tartom, hogy nemzete művészi és emberi szószólója lett, mert nem érte be „csak” művészi sikereivel. Őt a „népét ostorzó” Ady ikerpárjaként is számon tarthatjuk. E kérdéseket persze nem a művészet „időszerűsíti”, hanem maga a „történelem.” Ettől vált Kodály emberi-művészi és erkölcsi példaképemmé. Szigorú, szűkszavú ember volt. Számára a Hit és Haza egymástól függetlenül is szent fogalomnak számított. Úgy vélekedett, hogy ideje lenne a Népnek „visszaadni” azt, amit tőle kaptunk! Addig csak mormolom magamban Kodály kis kánonját: „Magyar magyart ront-rontja, kár! Bár több esze volna már!”

Bartók és Kodály példaképe sose halványult bennem. Sőt, Liszt mélyebb megismerésével gazdagodott is. Valóban: próbálok belőlük új erőt meríteni...

Németh László – egyik legmorálisabb példaképem – mondta: „mi lesz, ha ide hiába jönnek nagyjaink?” Válasza: „majd elveszi tőlünk az emberiséget!” – Nehogy így járjunk!

Kodályt életem meghatározó példaképének tekintettem már a kezdet kezdetén, zeneakadémista koromban. Akkor népzene-tánc-tanultam. Vele először Békéstarhoson találkoztam, s ez meghatározta egész életemet. Ott a Tanár úr a világ legtermészetesebb embereként érezte jól magát, s nem is emlékeztetett a budapesti távolságtartó magatartására! Mindenkit rendkívüli erőfeszítésekre ösztönzött a reá bízottak közül. Bizonyos, hogy a kodályi elvek békéstarhosi élmény-iskolája lehetett e szerencsés találkozás forrása. Olyanná vált számomra, mintha növendéke lettem volna. Persze csak jelképesen, mert nem tőle tanultam zeneszerzést. Kompozíciós munkáinak csodálója voltam. Poeta doctus volt! Nagyon sokat tanultam Bartók és Sztravinszkij világából is! De Kodály hitéből és bölcsességéből merítettem a legtöbbet.

Életem meghatározó élményei formálták tanulóéveimet. Szerencsémre legtöbbször a szigorú példaképeim váltak hasznomra. – Ezért is tudott emlékezetemből kitörölhetlenné válni Kodály Schumann-idéző tanácsa: „olyanokkal barátkozz, akik többet tudnak nálad.” A Zeneakadémia 1953. évi tanévzáró beszédében ez is elhangzott (nehéz történelmi időszakunkban), később a „Ki a jó zenész?” címen megjelent könyvecskében vált híressé. – Ő az 50-es években így próbálta a „teljes életigény” felé terelni érdeklődésünket.

Alakja az idő múlásával sem halványult, napjaink egyre időszerűbbé teszik mérhetetlen igényű alakját és üzenetét! Elevenen él bennem a zeneakadémiai tanár, a bölcs és mindig okkal elgondolkodtató, meghitt tanácsadónk, vagy a nemzet sorsáról bátran szóló,

Ady ostorát kíméletlenül csattogtató értelmes életműve, már nevének kimondásával is tiszteletet ébreszt, Méltóságot, Komolyságot, Szigorúságot, Összeszedettséget és Lényeglátást! Személyisége a legmagasabb műveltséggel párosult, Hite, jelleme, szókimondásának keménysége, szűkszavú tömörsége, mélységes líraisággal s káprázatos emlékező tehetséggel ötvözött tette korának Fenomén alakjává! A Teljes Élet legkivételesebb példája volt! Összefoglaló életműve a leggazdagabban kidolgozott huszadik századi zenét teremtetten meg. Az sem igaz, hogy nem kísérletezett. Palestrinát, Bachot magába szívó klasszikus igénye a legnagyobbak közé emelte! Építménye tömör, a fanyalgók foga elvászik tőle, s karakterérzéke és lírai mélysége még sok felfedeznivalót tartogat utódainknak. Először mint kisdíák a negyvenes évek végén Tarhoson – gyermekkorunk paradicsomában, a tarhosi parkban, a réten rögtönzött kórus hangversenyünkön bámultuk a legendás hírű Kodályt! Gulyás György, a tarhosi iskola megalapítója, az elsők között mutatott példát arra, hogy miképpen lehet a gyakorlatban megvalósítani azt, amit Kodály megálmodott.

Magam is szolmizáltam neki, és házi „szolfézs-versenyünkön” díjat nyertem... Dediált kotta volt a jutalom! Kodály kórusművei voltak az első zenei élményeim is, Kodály és Bartók műveivel előbb ismerkedtem, mint bármelyik klasszikussal... A zene tisztasága és csengése mellett az ízes népi szövegek is mélyen belém ivódtak. Költői szimbolikájuk egy életre gyökeret vert bennem. Ez a művészet – azóta is érzem-, a fantázia, a művészi érzék, a hangfestés ABC-jét adta, a magyar lélek szimbólumainak tárházát! Bartók és Kodály a népi művészetben rejlő felbecsülhetetlen gazdagságot klasszikus magasságba emelte: lelki táplálékká gyúrta, közkinccsé tette! Kodály maga mondja: „a zene lelki táplálék és semmi mással nem pótolható!” Kodály nagy elismeréssel nyilatkozott Tarhosról 1954-ben: a Ki a jó zenész? tanulmányának zárószavában ezt írta: „A segíts máson, azzal magadon is segíts!”-tudata eddig legjobban Békéstarhoson fejlődött ki! Kodály igazát, ha érezné korunk, ma egy boldogabb Magyarországon élénk.

Ifjabb generációhoz tartozó kollégáim mondogatták rólam jó adag malíciával: a Szokolay magyarkodik, meg folyton kodálykodik. – Megátalkodott vénember lennék, vagy csak az alkalom kényszerít, de újra csak kodálykodni fogok. – Félrerakva a tréfát – megvallhatjuk – a kultúrateremtő Kodály Zoltán lebírta a megállíthatatlan időt, amely minden nappal értékesebbé teszi életművét! Nem cifrázom, mert közismert a drága tanár úr szűkszavúsága. *Két* szó csak olyan kivételes esetben hagyta el száját, ha *egy* nem volt elég mondandója közlésére. Ilyen „kivételes alkalom” volt, amikor azt mondta: „zene nélkül nincs teljes ember”.

A buzgó muzsikuss utódok, – köztük magam is – közhellyé koptattuk a gondolatot. Jelszavunk volt az elmúlt évtizedekben, amikor egyre inkább szembesülnünk kellett azzal a riasztó jelenséggel, hogy az oktatáspolitikai csaknem zene nélkül képzelel el az ifjúság nevelését. A *teljes emberré nevelés* koncepciójáról meg már szó sem esett. A XXI. század hajnalán bekövetkezett a gyalázat: Kodály neve nem szerepelt az alaptanterv zenei nevelésről szóló fejezetében. Megkockáztatom a kijelentést, nevével nem csak a zenei nevelést kellett volna fémjelezni.

Kodály pedagógiája, élete, személyes példája olyan *szegletkő*, amelyre generációk általános nevelését, oktatását, képzését építhetnénk. – Feltételes módon, sajnos. – Zeneszerzői életműve világszerte diadalútját járja, de pedagógiai, ember- és nemzetnevelő életművét a XX. században felejtettük. Pedig jelenünkben a kiművelt emberfő, a teljes

életet élő ember egyre égetőbben hiányzik. Nem csak hazánkban, hanem civilizáció-szerte. Hogy korszerű is legyek: globális betegségről van szó.

Nem lehet elmélkedésem feladata a jelenség alapos elemzése, az okok és okozatok összefüggéseinek taglalása. Mégis nehéz megállnom, hogy ne kárhoztassam néhány kereketlen szóval a modern kor egyik „vívmányát”, a kételkedés és tagadás szellemét, ami vitathatatlanul fontos, szükséges, de ne legyen egyedüli, domináns.

Tagadni, nemet mondani az óvódás is tud. Fakultáció, specializálódás... Apró és még apróbb mikrorészletekben tökéletesítjük magunkat. Nem is baj ez, ha közben még látjuk a fától az erdőt. Aki csak egy vékony szeletet vizsgál a teremtet világból, bizonyára sok érdekességet tapasztal, de legalább annyit el is mulaszt. Mi tagadás, a szakbarbárság, szakmai „együgyűség”, egyoldalú szemlélődés tőlem sem idegen. Mégis gyengéimmal együtt állandóan jelen van bennem az igény a fejlődésre, a megújulásra, a tisztulásra. Az az érzésem, hogy ez csak részben velünk született adottság. Ezt az igényt mi Kodálytól tanultuk. Tarihosi éveimtől a mester haláláig két csodálatos évtized adatott, hogy követőjévé váljak és az is maradjak.

Mi, akik közelebbről, vagy távolabbról Kodály-tanítványok voltunk, életfogytiglan tanulásra ítéltettünk! Nehéz manapság érzékelteni, mit jelentett az ötvenes évek elején a Zeneakadémiára kerülő fiatalnak az, hogy ott nem csak zenére tanították. Kodály vallotta, hirdette, hogy test, szellem és lélek egymástól elválaszthatatlan, együtt alkotják az embert, egyiket sem hanyagolhatjuk el a másik rovására. Ő maga rendszeresen úszott, sétált a hegyekben. Nagy kitüntetés volt, ha valaki sétájára elkísérhette. Ott aztán a kemény sziklamászás mellett szó esett olyan dolgokról is, amilyenekről a főiskolán nem, mivel ott a falnak is füle volt. Az iskolákba a színvonalas, élményt adó énekórákon kívül tornatermet és uszodát is álmódott. A magas színvonalú, elsősorban humán irányultságú oktatást alapkövetelménynek tartotta. A latin, sőt az ógörög nyelv tanulmányozását sem sorolta a luxus kategóriába. A modern idegen nyelvek ismeretében nem ismert tréfát. Csak az maradhatott meg a közelében, aki megfelelt a hihetetlenül magasra állított mércének, és hajlandó volt kapott talentumaival a legjobban gazdálkodni. Szigorú szeretete elvárások, követelések, bírálatok halmazának látszhat egy mai liberális szellemű iskolában. Saját évtizedes pedagógiai tevékenységem távlatából visszatekintve nem kétséges, hogy amit tett, jól tette. Tőle tanulhattunk a legtöbbet.

A kodályi életmód, oktatás, nevelés – enyhén szólva –, nem harmonizált a kor kultúrpolitikájával. „Pártunk és kormányunk” érezte nemtetszését, de mesterünket ez sem akadályozhatta abban, hogy szellemi és testi fejlődésünk alakítása mellett lelkünket is megérintse. A hajdani bencés diákról mindenki tudta, hogy gyakorló katolikus. Szakrális művei az életmű legfényesebb ékkövei. Nádasi Alfonz nemcsak azért kereste fel rendszeresen, hogy a klasszika filológia területén görög és latin szövegeket tanulmányozva kalandozzanak. Alfonz atya éveken át gyóntatója, hitbéli vezetője volt Kodálynak. Ez a tüneményes bencés szerzetes, közkeletűbb nevén Fonzi bácsi e találkozásokat naplójában örököltette meg, amely nem sokkal halála előtt *Mire emlékezett Kodály* címmel könyv formájában is megjelent. Különös örömet, kicsit lelki elégtételt jelentett nekem e könyv olvasása. Kodály lelkének legbenső titkait magában őrizte. Természetesen sejtettem, hogy sziklaszilárd erkölcsének, kifogástalan etikájának alapja a Könyvek Könyve. A szakrális művek sem azért születtek, mert a komponista irodalmilag értékesnek, dramaturgiailag alkal-

masnak talált bizonyos bibliai vagy egyéb szövegeket. Saját lelki épülését, előadóinak és hallgatóinak spirituális tanítását szolgálták ezek a zenék. Lapozzuk csak végig például a *Jézus és a kufárokat*, bizony hittanóra (is) az a javából, némi zeneelmélettel vegyítve, remekművé ötvözve. S ezen is túllépett azzal, hogy a „templomtisztítás” szimbolikus imperatívusszá vált. Ezt Arany János-i kifejezéssel, – (hogy „gondolta a fene”) – senki sem „érthette félre”.

Bevallom, ez az a pont, ahol először igyekeztem zeneszerzőként a mester nyomába merészkedni... Életem egyik legnagyobb ajándékának tekintem, hogy már a hatvanas években szakrális művek képezték munkásságom legmarkánsabb vonulatát. Talán megbocsátják nekem az égiek, ha ezek a darabok azon kívül, hogy mélységes belső meggyőződésből fakadtak, ürügynóták lettek, és illegális hittanórák célját is szolgálták. A kórusokban éneklő ifjak-vének lelkülete fogékony volt az efféle üzenetre. Boldogító tapasztalatot jelentett, hogy a közönség is. – Még az operaszínpadot is templommá próbáltam olykor varázsolni. Nem sorolom, terjesztettem a „mételyt”, ahol tehettem, ahogy az Írás mondja „alkalmas és alkalmatlan időben.”

Ideje szót ejteni a művészet tisztaságáról. Szerénytelenül Dantéra szoktam hivatkozni, aki a pokol mélységes bugyraiba pakolta ellenségeit. Kodály sem tudott ellenállni a kísértésnek. *Zrínyi* szövegében, az ötvenes évek elején így üzent: „Ne bánts a magyart!” Értő fülekre talált. A bemutató közönsége olyan vastagsban részesítette a szerzőt és az előadókat, amilyent azóta keveset hallottam. – Mivel azonban, mint említettem, a Zeneakadémián a falnak is füle volt, a „fehér házban” is vették az üzenetet. A mű indexre került, évtizedekig nem volt szabad előadni. A művész, kivált a magamfajta, aki nem szívesen lakik elefántcsonttoronyban, nem tudja kivonni magát a kor és a környezet hatása alól. Ha az alkotás értékes, maradandó, a hátsó gondolat bocsánatos bűn, ha pedig nem, hát Istenem, a sülyesztőbe sok minden belefér.

Manapság már legendaként emlegetjük, hogy mi inspirálta Kodály felbecsülhetetlen értékű népzene gyűjtő tudományos munkáját. Kiránduló diáklányok énekeltek egy idétlen slágert. A mester úgy érezte, az ifjúság nem mérgezhető zenei selejttel. A huszadik század szenzációs tudományos akciója vette ekkor kezdetét. A fél ország megmozdult, tudósok, diákok, vidéki tanítók tudták magukénak az ügyet. A „közlők”, az egyszerű falusi emberek, a nép érezte magát megszólítva, kitüntetve. (Akadémista koromban még nekem is jutott Észak-Magyarországon egy kis gyűjteni való. Felejthetetlen volt.) A Tudományos Akadémián a Népzenei Csoport még ma is dolgozik az irdatlan anyag rendszerezésén. Ennél nagyszerűbb, tisztább tudományos tevékenységet elképzelni sem tudok. – És hogyan, hogyan sem: ez is Kodály nevéhez fűződik. Az abszurd meg az, hogy az egészet a *Schneider Fáninak* köszönhetjük. Ha Kodálynak mai diákokat kellene néhány percig hallgatnia akár zenében, akár prózában, azt valószínűleg nem élné túl. De képtelenséget beszélek: Kodály halhatatlan, a XXI. század zenéje s hajmeresztő köznyelve sem árthat neki.

Ideidéztem szellemét. S miért tettem? Mert meggyőződésem, hogy tanítása, intelmei az új évezred számára is érvényesek. – Pedagógiája, életfilozófiája aktuális, korszerű, előrevivő! Maradandó értéket hagyott ránk. Jól felfogott *érdekünk*, hogy veszni ne hagyjuk. Ha esetleg valaki jobbat, okosabbat tud, majd akkor társaloghatunk. Addig azonban *őrizzük, óvjuk, amink van*, ami már régesrég a miénk. *Az ilyen örökség kötelez, talantum, amivel majd el kell számolnunk.*

A test, szellem és lélek karbantartása evidencia. Mégis egyre több a kóla-csipsz-tv-függő, túlsúlyos gyerek, a fitness és a diszkó között ingázó fiatal, a rizikófaktor-halmozó felnőtt, a depressziós nyugdíjas, a drog, az alkohol, a szex-biznisz „jóvoltából” a társadalom periferiájára került nyomorult. Az emberiség örök törvénykönyve és etikai kódexe, – hála a két kőtabletnak – évezredek óta rendelkezésünkre áll. A mammon-hitűek azonban inkább a Btk. és a Ptk. paragrafusait és szankcióit tanulmányozzák, hogy tevékenységük törvényszerű legyen, a kőtabletról felénk sugárzó morál, etika nem sokat zavarja őket. Azt nem szankcionálják a Markó utcában.

Lehet-e tiszta a művészet? *Lehet bizony!* Nézzék csak meg, mit tett Szabó Dénes kar-nagy, énektanár egy nyíregyházi iskolában. Világra szóló kórus-kultúrát teremtett a sem-miből, illetve dehogy a semmiből, a saját tehetségéből, munkájából egy sereg remek kö-lyökkel. Éves költségvetésük kisebb, mint egy „médiaszár” havi bevétele. Kodály legszebb álmait váltotta valóra, ugyanúgy, mint ifj. Sapszon Ferenc Magyar Kórus Iskolája. Élik is, amiben hisznek! Nemcsak sejtik, értik-érik is, hogy miről énekelnek!

Áru lett a tudomány, fizesse meg, akinek szüksége van rá. Ám a Bartók, Kodály és munkatársaik által összegyűjtött, rendszerezett kincsesbánya mindenkinek *ingyen*, bér-mentve rendelkezésére áll. Élnek is vele a táncházak. Sebestyén Márta meg sem állt a Carnegie Hallig, és mit tesz Isten meg a tehetség, a világot nem csak érdekli, de gyönyör-ködteti, megbabonázza a magyar népzene. Pessimizmusra hajló barátaim, látták-e Tímár Sándor és Böske „Csillagszemű” gyerekeit dalolni-táncolni? Megfigyelésre ajánlom nem-csak virtuóz lábukat, hanem ragyogó tiszta arcukat is. Csillagszemükből süt a boldogság.

Nem kerülhetem meg a kérdést, mit tegyünk? Vagy legyek konzekvens, és kérdezzem úgy, mit tanácsolna Kodály? Azt elsősorban, hogy figyeljünk az okosabbra, vállaljuk, be-csüljük példaképeinket. Nincsenek kevesen. Értékeljük és engedjük dolgozni a tehetsége-ket. Sokan vannak, szerencsénkre. Igazi értékeinkre kíváncsi a világ. Rengeteg az értékes portéka, ne a cselédlépcsőn csempésszük Európába, vigyük büszkén a főbejáraton át, és ne legyünk túlságosan meglepve, ha megköszönik. Hogy nincs még itt a Kánaán, sok a baj, rengeteg a tennivaló? Hogyne volna! „Szabad sírni a Kárpátok alatt?” Szabad hát, de nem érdemes. A tennivaló ránk vár. Segíts magadon, az Isten is megsegít. Jó, ha együtt va-gyunk, és megbeszéljük közös dolgainkat, a cél közös. A magányos harcos nem lehet sike-res. Különbözőek vagyunk. Nincs és ne is legyen köztünk teljes nézetazonosság. Végezze mindenki a feladatát „kodályos” maximalizmussal. Valami ilyesmit üzen a tanár úr az év-ezred hajnalán, őregen is hálás tanítványa által. Pál apostol szerint summázva: „...de te maradj meg azokban, amiket tanultál és amik reád bízottak, tudván, kitől tanultad, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített.”

Napjainkban kivételes zenei gényuszok jubileumai sorjáznak a kalendáriumban. Szép kötelesség az emlékezés. Mozart 250. születésnapja, Schumann halálának 150. évfordulója a kettős-Bartók-jubileum nyomában, most kezdődik kettős Kodály-ünnepünk!

Mozart születésnapjának hetében Bécsben, a Konzerthausban hallgathattam muzsi-káját. A hely szelleme és a közreműködő művészek – köztük zongorista fiam –, rendkívüli élményt jelentettek. – Könnyű volt hangolódni. Ausztriában szinte minden Mozarról szólt. Óriásplakátok százai, kirakatok, pompás rendezvények. Szinte túlzás, gondoltam, hogy a savanyú szőlő ne rontsa a szép ünnepet. – Néhány héttel később, farsang végén, az éjszakában Salzburgon átutazva különös társaság vonta magára az álmos utasok figyel-

mét. Egy tucat illuminált maskara, parókásan Mozartnak öltözve és maszkírozva „szórazott” – mint magyar kortársaik a vesztes futballmeccs után. Elborzadtam. Ez is a jubileum hordaléka: üzlet és cirkusz.

Annak idején, a Bartók-centenárium évében nálunk is nagy volt az igyekezet. Még a legújabb bankjegyre is a zeneszerző portréja került. Nyáron Bartók jegyében tartották a Kecskeméti Népzenei Találkozót. – Magam is vendége voltam a rendezvénynek ifj. Bartók Bélával együtt. Egy tv-stáb javaslatára elvegyültünk a sokadalomban, ők pedig várták, hogy felismerjenek bennünket... Nem ismertek fel. – A riporter provokáló kérdésére az egyik atyafi megszólalt: az a soványabbik nagyon hasonlít az ezerforintosra... – Íme, egy hazai jubileum hordaléka. Nem sorolom csak felvillantottam egy-egy példát.

Kinek van szüksége a jubileumokra, az ünneplőnek, vagy az ünnepeltnek? Nyilván nekünk, az *utódoknak*. – A génuszok életműve kész! A Teremtő és az Alkotó kincseket hagyományoz az utókorra. Mi pedig megpróbáljuk hálánkat évfordulókra időzíteni. Kiábrándító törekvés. Az átlagember, aki valószínűleg egyetlen Mozart-, Kodály-, Bartók- vagy Schumann-művet sem ismer, még hírből sem, legfeljebb azt jegyzi meg, hogy megnyit áldoz az ünnepre a költségvetés az ő adóforintjaiból. Meg esetleg azt, hogy a várható profit mekkora lesz, és kinek a zsebébe kerül.

A teremtő Isten egyeseket talentummal áld (vagy ver?) meg, alkotásra készíteti kiválasztottait. A génuszok életműve kincs, felbecsülhetetlen értékű.

Az utókor feladata, hogy sáfárkodjék vele, méghozzá méltó módon, mert az örökséggel illik, sőt kötelező elszámolni – legalábbis a kultúraltabb országokban. Több sejtetéssel nem illene élnem, ugye? Mert mi végre is kaptuk a művészetet? Hogy szerves része legyen életünknek, hogy ellensúlyozza a mindennapit, a gyakorlatban hasznosíthatót, az elhasználható! Hogy mágikus erejével, varázslatával *emberré* tegye az embert. – Merek banális lenni, igenis, hogy *boldogítson!*

Bartók és Kodály művészetét sohasem tudtam elválasztani egymástól. Két egymás mellett élő *óriásként* élték meg a magyarság közös sorsát, de mindketten a saját talentumuk legegényibb útján! Két zsenit sem összekalapálni, sem szétválasztani nem szükséges! Sosem kíváncsiskodtam öncélúan, hogy most egy *bartókos Kodály-művet* vagy egy *kodályos Bartók-művet* hallgathatok, tán akad *bartókos Bartók-mű* is és *kodályos Kodály-mű* is éppen elég! Bartók és Kodály, mióta ismerem zenéjüket, sohasem halványultak bennem. Hatásukra kezdtem foglalkozni Liszt zenéjének mélyebb megismerésével is. Sőt, ez által tárgult zenetörténeti érdeklődésem is. – Egyre többször éreztem hálát a történelem nagyjai iránt, zenémben is „adóztam” Poulenc, Bach, Haydn, Bartók, Kodály, Couperin emlékének.

Jelenünkről jobb nem beszélnem, mert nagyjainkat lassan nem érdemeljük meg. Korunk vezetői magatartása egyre jobban *fél* a tudósoktól, a művészeketől s a szellem nagy gondolkodóitól. A *klasszikusok* örök időkre *veszélyesek* lesznek?

A két génusz a pentatóniában vélte megtalálni a nemzeti hangsort. A népdalgyűjtés legértékesebb kincse az ősi magyar népdaltípus. Ennek jellegzetes hangneme, a pentatónia nem valami őshazai idillt kínál, hanem a hangok közt feszülő belső építészeti rendet. A zene, amit Bartók és Kodály ebben a rendszerben alkotott, mély gyökerű, a magyar lélek nyelvén, sőt azon túlmutatva szól. Tiszta erővel árad, mint a fenyvesek ózon levegője. Olyan kikristályosodottan tud magyar maradni, hogy mégis mindig európai s egyetemese

ötvözetű. Az arany-metszésről, (amely különben éppen a pentatónia hangköz-arányait is képviseli) Einstein kimondta: – „Oly arány, mely a Rossz létrejöttét megnehezíti, a Jóét pedig megkönnyíti.” Nekünk tehát *ősi hangsorunk* olyan kincset adott, amelyben a *természet titkai* is rejtve vannak, s az arányok nem csupán az úgynevezett *modern zene* konstrukcióit képviselik. – Lám, nem véletlen a két géniusz többször hangoztatott vallomása: „Mi a Természet törvényei nyomán alkotunk.” Összecsend Bartók és Kodály élete, s nem méltó hozzánk, ha két zsenit „sokallunk” egy évszázadban.

A művészi oktatás katasztrofális helyzetéről nem szólnom vétkes hallgatás lenne. Évtizedek óta nehéz szívügyem ez a téma. – *Nagyjaink műve még nem kész, a nemzet szellemében kell elkészülnie* című oldalas vezércikknyi írással pereltem már a hatvanas években. Fiatal hittel és hevülettel árgáltam és reménykedtem. Az 1978-ban megalakult Magyar Kodály Társaságban is kötelességemnek éreztem a küzdelem. 1985-ben baljós előjeleket tapasztaltunk, ekkor született meg a Társaság nyílt levele. Ennek első mondatát idézem (az Élet és Irodalomból): „A Kodály szellemi hagyatékán örködő Magyar Kodály Társaság mélyszégyen aggodalommal látja, hogy komoly veszély fenyegeti a művészi muzsikát.” Az akkori állapot mai távlatból nézve idillinek látszik. Napjainkra húsz esztendő előtti, csüggedést nem ismerő küzdelmeink ellenére kultúr-katasztrófa körvonalai vetítődnek elénk. – Mesterünknek igaza volt, amikor azt mondta, „a magyar zene újjáépítői csak fél kézzel dolgozhattak. Fél kezükkel állandó védekező harcot kellett viselniük.” Nehéz lenne eldönteni, hol hibáztunk, melyik „fél kezünk” volt gyenge, pedig elszántságban nem volt hiány. Ami engem illet, igyekeztem mindent megtenni, szóban, írásban, magamra hozva a szakma megbélyegzését, miszerint Szokolay nyugtalanságot és elégedetlenséget szít!

Veszély fenyegeti az iskolákban *a heti egy énekórát*. A túlterhelt diákokon szeretnének könnyíteni, meg egyébként is, a gyerekek unják a komoly és a népzene. Isten őrizzen bármire is kényszeríteni őket, amihez nincs kedvük. De hová fog ez vezetni? Elnézést az kitérőért. A keserűség hangja szól belőlem. Mert elkésérít nagyon, hogy az iskolán kívüli művészeti nevelésnek sem jár kímélet. Meg azon keveseknek sem, akik ilyen intézményben szeretnének szellemi többletbe jutni. A támogatás csökkentése miatt veszélybe kerültek a zeneiskolák. Hogyan kaphatja meg jogos szellemi jussát az a tehetséges gyerek, akinek szülei nem tudják megfizetni a magánórát? Úgy hírlik, hogy az illetékesek a könnyű műfajt illetően viszont nem ilyen szűkkeblűek. Pedig a szórakoztató műfaj fennállása óta arról híres, hogy fenntartja önmagát, nem is akárhogy. Mi lehet ennek a magyarázata? Nincs itt valami baj az esélyegyenlőséggel? A jelenlegi helyzet rémálomnak is rossz. Be kell látnom, az elmúlt évtizedek során szélmalomharcot vívtunk, szavunkat pusztába kiáltottuk. Ennek ellenére most sem tehetek mást.

A piactudat diktatúrája csak azt tekinti értéknek, *ami pénzért eladható*. A mi portékánk, meggyőződésünk, *aranyat ér*, de eladni nem lehet, csak átadni. Korunk kalmár szelleme ezért nem tud vele mit kezdeni. Kodály zseniális műve jut újra eszembe, a *Jézus és a kufárok*. Örökérvényű mondandója különös áthallással bír manapság. Feladatunk van, a templomot meg kell tisztítani!

Dúdolom a remekművet és már nem is vagyok olyan reményvesztett: „...és kötélből ostort fonván kihajtá őket a templomból” – Én megöregedtem: másoknak kell e harcot továbbvinni! Én már csak magamban énekelem a fúga-témát. „...és kötélből ostort fonván! ...próbáljátok újra! Minél többen” A magyar költészet és zene nagy közös műfaját Kodály

kórusművészete teremtette meg, szinte a semmiből. Petőfi, Vörösmarty, Berzsenyi, Ady zenésítései hirdették és felerősítették a nemzeti költészetet, élesztették a nemzeti érzést. Kodály vokális alkotásaiban ötvöződött a hit és a hazaszeretet, történelmi szorultságunk, nemzeti küzdelmeink szüntelenül edző eredményeként. – A *Psalmus Hungaricus* a magyar zenének egyszeri, sűrített pillanata. (Vargyas L.) Kodály egész kórusművészete ezt a hatalmas tornyot körülvevő vár-erődítmény. A pályája csúcán lévő mester biztos kézzel választotta ki és emelte maga mellé a tizenéves költőt, Weöres Sándort. Az *Öregek* című vers megzenésítése két művészet és két generáció összekarolása. Csillagóra a javából.

A művek belső rendje, építkezése, statikája magánügy. Az alkotó technikája, mives keze munkája, az alkotás gyötrelme és gyönyörűsége műhelytitok. Cél a látható vagy hangzó csoda létrejötte, a gondolat, a bizonyíthatatlan valóság érzékeltetése. A bizonyítás a tudomány privilégiuma. A művészet érintéssel, elmélyítéssel, átlényegítéssel hat, és Plutarchos szerint az ethoszt, az erkölcsi megerősödést szolgálja. Az sem baj, ha közhelyes. Kodályt idézem: „Egyszerűség, világosság még nem zárja ki a mélységet”. Sőt a legmélyebb művek sokszor a legvilágosabbak. A magyar ízlés mindig a lényegyet keresi, s mindig idegenkedni fog olyan művektől, amelyek a belső ürességet bonyolult külsőségekkel takarják. A magyar nem szereti a ceremóniát, de megadja a formáját, módját mindennek. A gordiuszi csomót inkább szereti kettévágni, mint kibogozni.

Sokszor felteszem a kérdést magamnak: Mi is a magyar művészetünkben? A változó nagyvilággal mindenáron lépést tartanunk nem érdemes, mert sem nyelvünk, sem zenénk, sem magyar módon való gondolkodásunk nem hasonlítható más népekéhez. A kultúra más nemzeteknél is évszázadok alatt *érlelte* nemessé eredményeit, a közös gyökerek által. – Nekiünk semmi okunk sincs abba a tévedésbe esnünk, hogy Bartók és Kodály minden nemzeti sajátosságunkat kiaknázták volna. Németh László elveti a seszínű internacionalizmus követését. Bartók és Kodály tette hazánkat zenei nagyhatalommá. Az általuk kijelölt utat a magunk módján kellene tovább járnunk.

Kodály Zoltán jelentősége megnőtt! Valóban kultúrateremtő volt! A kultúrateremtés nem a „külön utat” keresi, hanem az „összeforrasztást”, a részizágazágokkal szemben az ötvözés adja a kultúra megtartó erejét! Kodály olyan nagy összefoglaló alkotóművész volt, akinek élete palestrinai és bachi utakat járt végig. A saját stílusát a régiek értelmében vett teljesség igényével érlelte! Műveinek avatott értői kompozícióit mélyebben megközelítve új értékre leltek. Meggyőzőtt például Kocsis Zoltán arról, hogy Kodály mindennek a végére járt. Nem nagyolt el semmit. Kidolgozottsága mérhetetlen gazdagságot tárt fel. Azt, aki nem figyel jobbra – balra, csak járja folyamatosan a maga útját, a felületes szemlélők nem tudják eléggé követni. Nekem Kodályban ez a legnagyobb örömöm: hogy nem magyarázta saját magát, hanem írta. Zeneszerzői munkamódszerét csak a legnagyobbakéhoz tudom hasonlítani. „Perfekt zeneszerző” a javából. A többi erénye is „ettől” hiteles számomra! Nem figyelek (a rajta) fanyalgókra, mert bizonyosságommá vált, hogy *műveiben* rejlik emberi nagyságának titka is!

Azt ajánlom magamnak és másoknak is – ha nem késő! –, kezdjenek el „kodályibb életet” élni. Érdemes!

Befejezésként „szigorúan utóiratként” szeretném leszögezni: a komoly, értékes művészek támogatása, ápolása hazánk jelenében a sor végére került... Vagy még oda sem!... Nem akartam a politika méltatlan tetteit taglalni! KODÁLY VOLT A FŐTÉMÁJA MONDANDÓMNAK!

Tudjuk – a művelt nyugati országokban –, ha gazdasági csőd van: – ott mentik a PÓTOLHATATLAN ÉRTÉKEKET! Színházakat, iskolákat, könyvtárakat, művészi együtteseket, zenekarokat átmentésként „jobb időkre!”

Tudják, hogy ÉPÍTENI LASSÚ ÉS KÜZDELMES MUNKA! ROMBOLNI PEDIG VÉTKES GYORSASÁGÚ LEHETŐSÉG!

Őszinte véleményemet sohasem tudtam elhallgatni. Kodály-vallomásomba amennyire csak lehetett HOZZÁ MÉLTATLAN „KONKOLY” nem kerülhetett!!!

Összegzésként azt szeretném megvallani igaz elfogultsággal (ha közhely is!): Nekem LISZT, BARTÓK, KODÁLY a MAGYAR ZENEI SZENTHÁROMSÁGOT JELENTI! Bárcsak „porszem” lehetnék a nyomukban, hogy ne legyen *hiábavaló* az életünk!

Hozzon ránk a Teremtő Isten SOK-SOK VÍG ESZTENDŐT!

Úgy legyen!

SASS ERVIN

Suomi

*megolvasnám a fenyőfákat a tükrös
tavakat varjúcsapatok légióit vi-
torlásokat a kotkai öbölben a szét-
lőtt erőd omlatag tégláit a lépcső-
ket Helsinkiben a főtemplom előtt
ahonnan elédtárul az ezüstkikötő
megolvasnám a banánkötegeket és a
tengeri halakat a piacon Sibelius
orgonasípjait a repdeső hangokat a
liget gránittömbjei felett miként
ha lepkék lebegnének lélektől lé-
lekig megolvasnám a felhőhegyeket
tizenkétezer méter magasan amikor
odalent már Suomi és felcsillan
egy tó a hatvanezer közül mert a
nap és a szemed és az a tó gyönyö-
rű háromszög*

1987

* Ez a vers 1987. októberében íródott a finnországi Kuusankoskiban, érkezésünk után. A később már testvérváros és egyik illusztris polgára, az ifjúsági ház akkori igazgatója Heikki Hämäläinen vendégszeretetét élvezhettük a felejthetetlen napokon. Néhány képeslapot azóta is küldünk egymásnak: az emlékek maradandók. (S. E.)

SIMAI MIHÁLY

Fény-meditáció

SZŰCS ÁRPÁD MESTER RÓZSAABLAKA ALÁ

a kölyökkor arany káprázata
a létöröm még szikrázó csoda
a létezés zárt rózsablaka
talányosan ragyog mint szent titok

mint maga az Unió Misztika

hiszed reméled
hogyan eléred
kapaszkodsz küszködsz majd Te fölnyitod

gyötrödsz kívérzel
s hogy odáig érsz
s boldog-remegve föltárná a kéz
csak arra jó hogy lásd a tévedést
káprázó szemed zuhanásra néz
egy lángtenger fölött

nincs nincs sehol az ígért Lét-Egész
alattad egy világ-rom füstölög

Sohába
hull
Minden
ami örök

s mégis mégis
a Rózsa Illata
a semmivé fozló minden fölött
az égő égi Rózsa-Kupola

*tárul és zárul hamvad és kigyúl
a Lét milliárd rózsablaka*

*– téged ki fényt árnyakká tékozoltál
téged ki bálványoktól elvakultál
s rózsállvást mégis rózsablakultál
(mert öröktől fényének szomszár voltál)
Ő vár haza az Ismeretlen Úr!*

*vezess minket Reménység Angyala!
mondd: végtelenné tágul a csoda
hiteds velünk Reménység Angyala
hogv Örök Létbe
hull minden soha!*

fohász

*a százszor falba-vert fejem
új s új falakba vertem újra
tanítsd meg nekem Istenem
mindazt mit még meg nem tanultam*

*nincs semmim csak a sohasem
csak szemem időntúli kékje
a tér mivégre végtelen
ha nekem már most itt a vége...?!*

*taníts meg engem Istenem
létem hogv lépje át a Léthét
avass be – tanítsd meg nekem
mulandóságom öröklétét*

a hósín gyolcs toronyban

*a hósín gyolcs toronyban ül és varrja
csak varrja elnyűtt létemet anyám
odagyúl a Mindenség minden varja
zord rajukat egy angyal elzavarja
s gyújt csillagot hogy lásson jól anyám*

*roncsolt mocskos és véres aurám
könnyeivel ezüstszínűre mosta
úgy varrja Isten szövétébe vissza
– csodálkozni se tudok a csodán*

*a hósín gyolcs toronyból kihajolva
sorsom éjén halálom hajnalán
mint mikor élt – dolgozva imádkozva
készíti lelkem a Nagy Útra anyám*

KASS JÁNOS

Emailek Határ Győzötől

A XXI. század ránk kényszeríti a számítógépes technikát. Hosszan viaskodtam magammal, vajon van-e jogom közölni a számítógépen érkezett információt, pontosabban magánlevelezést, és van-e jogom bemutatni a költő utolsó hónapjainak, óráinak a történéseit. Mégis, egy belső erő azt mondja, közölni kell ezt a megrendítő dokumentumot, mert hihetetlenül szuggesztíven benne van nemcsak a nagy író-költő vergődése az őt körülvevő valósággal. De figyelme megoszlott a családi gondok és a magyarországi történések között.

A felkavaró szöveg a számítógép tárgyilagos betűtömege ellenére is tanúskodik a szenvedésről, az emberi kiszolgáltatottságról, és a szeretetről.

A közölt Határ Győző levelek 2006 augusztusa és november közepe között íródtak. A szövegek csak a jéghegy csúcsai, mert közben állandó telefonos kapcsolatban álltunk.

A levelekhez csatolt versek a költő számítógépes „keze nyomát” viselik.

Feladó: „victor hatar”
Címzett: „Kass János”
Elküldve: 2006. augusztus 12. 18:19
Melléklet: elmehábor1.rtf
Tárgy: fax

2006 08 12 Janókám: köszönöm, köszönöm! Elnézést, hogy beszélgetésünk közben nálam eltörött a mécses. Mostanában el-eltöröget: éjszakánként; meg ha Piroskámhoz megyek vagy tőle jövök. Nem az élmény megrázó: napjaim megrázóak, egyfolytában. Más. Komputer-galériám képanyaga hatvanezer körül tart. Az utóbbi időben rákaptam a fraktálokra – azokból is van vagy nyolcszáz. Hégy miért? Csak úgy. Gyönyörködöm bennük. Matematikai alapjukat sejtem, de alig hajazom. Hírlik, hogy ennek Perneczky Géza a nagymestere. (Hogy milyen művész, nem tudom, munkáit nem láttam. Amúgy is, hogy ki milyen művész – hát hogy is lehetnék ebben mérvadó? Csak peregne a képek a monitoron egymásután: ismerkedem azokkal, akiket eddig nem ismerhettem. Pl. Kondor Béla, aki ma már kultikus figura. Vagy húsz képét mentettem el és néztem végig. Nehéz felmelegedni iránta; olyan, mint a divatos zenedarab: egyszer meghallgatom, de többé nem kívánczik hozzá visszatérni, még egyszer meghallgatni). Ebből a gügye kitérésből is láthatod, mennyi kopottasan magányos vagyok. Már ott tartok, hogy olykor a buszon szóbaelegyedek nemzedéktársaimmal – ami nálunkfele bevett szokás. Bárcsak itt volnál a szomszédomban és megoszthatám veled frugális facsorámat! Szerető köszöntéssel – igaz híved . (Gy.)

Határ Győző

ELMEHÁBOR

csészédből a kávé kiloccsan
elnézem a kezéd remegését:
így illant el izom- és szellemerő —
elmédből az épség és a szépség
lesznek majd akik emlékeikből
akik szívükből számkivetnek
ne törődj vele hogy elborult:
elborult elmével is szeretlek

mert én ma is: úgy tartogatlak
aki nekem te mindig is voltál
élő klenódium — felnyílóban
a szentségtartó szárnyasoltár
szerelemnek fél évszázada
egyenként-édes ötven éve
te a rettegett kirekesztésnek
elejtésnek nem leszel kitéve

nekem így is: vagy aki voltál
emlékeimben ki betölti vágyam
még az Elfekvő ágybörtönében
is: bilincsbe verve a vaságyon
tán elképzeled: vagy — élsz mozogsz
álmodban régi táncodat lejtéd
de nyomban vak csend a telefonban:
mi volt mikor volt elfelejtéd

az őzet ízenként így falja fel
az óriáskígyó elmehábor
a szürke kéreg borulatán át a
múlt tenger gyertyája nem világol
lesznek majd akik emlékeikből
akik szívükből számkivetnek
ne törődj vele hogy elborult:
elborult elmével is szeretlek

Feladó: „victor hatar”
Címzett: „Kass János”
Elküldve: 2006. október 29. 12:03
Tárgy: Hogy vagy?

2006 10 29 Janókám! Három napig döglött volt a telefon-vonalam, nem volt e-mail.
Igen, boldogtalan izgalommal figyelem az otthoni ember-görgeteget: az interneten
behívom a tévét, hallom a könny-fakasztó bombák, a gumilövedékek dörrenését.
De van valami, ami letompítja figyelmemet.

Piroskám második agyvérzése. Elintézte. Baloldala megbénult. Keze, lába, félarca, szájasarka. Nem beszél.
 Mereven néz, tekintetéből ki nem enged. Etetni kell.
 Eddig azt hittem: évekig élélhet. Most: hogy tán hónapokig.
 Külön bonyodalom, hogy november 13-án, Károly herceg védnöksége alatt és palotájában megemlékezés lesz 56-ról. Felkértek, hogy nyissam meg egy beszéddel. Remélem, addig nem következik be, amitől rettegve-rettegek; mert akkor azt is le kéne mondanom.
 Egyedül élek, szégyenszemre rászoktam arra, hogy hangosan felmondom magamnak gondolataimat. Ez az én házam már többé nem HONGRIUSCULE; csak egy ócsa, elpiszolódt, elhanyagolt remetelak.
 Gondolom, az események következtében a karácsonyra tervezett prózakötetemből nem lesz semmi; annál kevésbé, mivel Oláh Jánoséknak a bölcsélet nem szívügye. Ha kapnának is némi kiutalt pénzt, nem ilyen fölösleges zagyvaságra költenék. Mióta a PLASZTIKZACSKÓ megjelent, azóta megint összegyűlt egy soványka kötetre való líra (fene a jódogomat); de hallom, hogy amíg ez a nagy országos összezőrdülés tart, addig senki sem kockáztatja, hogy az utcára menjen csak azért, hogy könyvet vegyen. Mi könyvek/könyvesek kimegyünk a divatból: minden benne van a GOOGLE-ban... Nap-mint-nap délután Piroskám ágyánál. Rámcsüggeszkedve csak néz, néz, néz, egyre néz és a tekintetéből el nem enged.
 Körüdvözlettel azoknak, akik még emlékeznek rám. Téged nagy-nagy szeretettel ölel – megfáradt híved – HGy

Feladó: „victor hatar”
 Címzett: „Kass János”
 Elküldve: 2006. november 19. 22:00
 Melléklet: holélaholt1.rtf
 Tárgy: Piroskám

2006 11 19 Hát csak annyit, hogy Piroskám kiszenvedett. Pénteken, 17-én este félnyolckor mire odaértem, már nem lélegzett. Félséges volt, de mozdulatlan. Karját összetették, összekulcsolt két kezébe kis virágcsokrot tettek. Éjfélig vártam az orvosra. Halottbizonylat. Janókám: megkönnyebbültem – elnehezült szívvel. Leromlása hat évig tartott.
 Holnap reggel: temetésrendező. Sivatag élet.
 Ölel – Győző

Határ Győző

HOL ÉL A HOLT

aki életével elígérkezett a halálnak
 az a halálnak életével elígérkezett
 annak a végórái már sorfalat állnak
 a végórája annak itt van elérkezett
 a szíve megállt ő már nem lélegez
 a nyakától lefele ő már kihülőben

tátott szájjal: megébred? nem ébred ez
fel többé a hétrét-halotti lepedőben

álljatok meg már ti mind megálljatok
futók a tűzesőben a hófúvásban
gödörbe buknátok bomlott állatok
hogya a gödörben mindig *más van?*

a billentyű alig öt órája járt még
azután lelassult vert még ötöt-hatot
és lejárt nem lüktetett a halánték
többé: minden felmondta a szolgálatot

nincsben van nincs többé: *ez a beszéd*
a nincsen-nincsenek közé átvándorolt
így széledünk szét mi nincsig-szerteszét
a nincsig-seholsincsben: ott él a holt

Megjegyzés:

A nekem megküldött két vers sorsát csak részben ismerem, a „Hol él a holt” 2006. december 2-án megjelent a Népszabadságban.

*

Határ Győző három üzenete és a kísérő két vers élete legutolsó periódusának lenyomata.

Kegyetlen és kíméletlen beszámoló.

Felesége, Piroska halála után kilenc nappal ő is feladta, befejezte.

Elég volt!

Kilencvennégy év, matuzsálemi kor, töretlen alkotóerő, balladai magasságba emelkedett élet.

Tökéletes, tiszta értelem, teremtmény lét.

Kész – vége!

Hűség a hazához. Az aggodalom kicsendül a rövid sorokból is.

Mestere a gyönyörű magyar nyelvnek.

Elment....

Budapest, 2007. június 15.

HATÁR GYŐZŐ

Versblog

Ahol azt hirdeti Arisztotelész, hogy *a költészet mindenképp magasabbrendű, mint a történetírás*, nehezen tudjuk felmérni, hogy az olyan, önmeghatározó kifejezések, mint *költészet* és *történetírás* milyen terminológiai jelentésváltozáson mentek keresztül az ő ideje óta; hogy voltaképp mit is értettek rajta ő és a kortárs görögség, emezen – amazon.

Ám ha feltételezzük, hogy nagyjából költészet és történetírás fogalma azonos azzal, amit ma értünk rajta, akkor ez is egyike a Sztageirita tévedéseinek; nem sok van, de ez az.

Ez ókori félrefogást kegyelettel kéne kezelni – valahogy úgy, ahogyan harmadfélezer éve Indiában az ÚrBuddha felfogását a (nemlétező) lélek, ill. az *ego* más testben való újjászületéséről szent jellegű tévedésnek tekintették és annyira megtisztelték, hogy külön ünnepe volt. Nem segít az a kegyes feltevés, hogy holttában a személyiség életcselekedeteinek karmatikus nyalábját viszi tovább abba az új testbe (rovarba, állatba, emberbe), amelybe világrajöveletekor beleül; e feltevés azonnyomban ellehetetlenül, mihelyt szembekerül az ÚrBuddha *lélek-tagadó* posztulátumával, ami filozófiájának névadó *fulcruma*. Így hát magának az ÚrBuddhának köszönhetjük tévedése önleplezését.

De visszatérve Arisztotelész e „szent jellegű” megtévedésére, a magam gombán szerény megítélése szerint a költészet – elsődleges rangja és jelentősége szerint – nem hogy a történetírás, de az irodalom minden más műnemének alatta marad.

Amivel tudom, szelet vetek és vihart aratok. Közteseurópa felől a felháborodás moraja idáig felhatol, öklével ajtómat verdesi; nem hogy tépdesni: lerántani merészelttem Orpheusz fejről a költészet hétszerszent babérkoszorúját.

Hát igen: „témánál vagyunk”. Közteseurópa teljes egészében kóros költészet-függőségben szenved. Ha visszagondolok értékrendem szülési fájdalmakkal járó sok évtizedes kialakulására, tulajdonképp az én történetem annak a *trouvere-nek* a története, aki kigyógyult belőle. Írómasterségem története ennél a kóreset-tanulmánynál nem egyéb.

Nálunk, Kompországban – a környező kompországokban csakúgy – Szent Tehénről, Költőfejedelemről, Lángoszlopról, Váteszről, „nagyon-nagy” sztárköltőről életrajzban mást mint *haglógráfiát* elképzelni sem lehet. Mióta a poétika tananyaga a Hét Szabad Művészettel egyetemben odaveszett, a forma- és rím-

kényszer pedig elsikkadt, azóta a betegség tünetei, országos költészetfüggőségünk tünetei mind szembeszökőbbek.

Mióta a világ világ, Közteseurópa kompországaiban mindenki verset ír, mindenki azzal kezdi; és ha elég ördögös, mert belébújt a költészet ördöge: dágványába beleragad és azzal végzi (mint hatgyermekes családapa és harminckötetes Nagy Őreg). Az internet új korszakában ez a „mindenki” él a világháló-adta lehetőséggel, hogy a verstermést megduplázza, hatványra, köbre emelje. Mára ez a „mindenki” megtízszereződött; zömmel-tömegével a mai, ún. verstermés hovatovább oly hitvány, mintha egyéb sem lenne, mint a versblog eláradása.

E kólikás versmenés következtében egy-egy közteseurópai ország költészetnarkózisban szenvedő irodalma olyan, mint a koraközépkor kereszteshadjáratainak a beszentelt gályái Velence kikötőjében: a hajón reterát nincs, az evezőpadokban ki-ki maga alá ereszti széketét-vizeletét

Olyik beszentelt gálya még fel sem tűnt a látóhatáron, de a bűzét már partra hozza a tengeri szél.

MUNKÁCSI MIKLÓS

Holtak kalendárium

(RÉSZLET)

Apámról, ifjabb vitéz Lantos Gézáról csak eleinte hihette bárki is, hogy a bolsevikok iránti szimpátiából csatlakozott tizenkilencben a Vörös Hadsereghez. Ez azonban még nagybátyám, a mellette harcoló, akkor alig több mint 16 éves Ferenc esetében sem volt igaz. Ő eredetileg vásári tolvajként, illetve egy homoszexuális bőrdíszműves kitartottjaként csavargott Debrecenben és annak környékén. A proletárdiktatúra kikiáltásakor arra az elhatározásra jutott, hogy idősebbnek vallván magát a koránál, valamilyen erőszakszervezetnél próbál érvényesülni. Ami viszont apámat illeti, róla Maár Bálint barátja, a környékbeli földbirtokos élcelődve mondta később, hogy nyilván holmi messianisztikus lelkesedésből szegődött ifjú korában a vörösökhöz, amit megbocsáthatóvá tesz az Isonzónál kiérdemelt, majd a harmincas években megkapott vitézi címe, meg hát az is, hogy húszéves korában még majdnem minden férfi többé-kevésbé gyöngelméjű. Apám nem érdemesítette cáfolatra a vélekedést, pedig az igazság valami egészen más, vagy inkább úgy mondhatnám: *másvalaki* volt.

Romulus Popescu, akinek apja és bátyja ekkorra már meghaltak (az utóbbi 1913-ban, a románok győztes dobrudzsai Balkán-háborújában vesztette életét), végül beteljesítette apja, Octavian bosszúját. 1919. április 24-én, a debreceni bevonulásuk másnapján egy szakasz katonával beállított idősebb Lenz (azaz ekkor már Lantos) Gézához, és a szeszfőzde udvarára vezettette.

– Popescu vagyok – nézett rá könnyű mosollyal. – Megismersz?

– Nem hasonlítasz az apádra – felelte tétován az ekkor már ötvenegy éves Lantos Géza. Arca zöldes-sápadt lett, a térde remegni kezdett.

– Van, amiben hasonlítok rá, van, amiben nem. Hogy kívánod: beköttessem a szemedet?

– Kérlek... Régen volt már az a dolog. Húsz éve... Apád megtámadott, védekezniem kellett. Három fiam van... Mért öletnél meg?

– Fiad? Az én apámnak is fiai voltak, amikor kiraboltad és nyomorékká verted. Vigyétek a falhoz!

– Egy évvel se élsz túl, te bocskoros fattyú! – ordította nagyapám, miközben a lepárló vályoggal kötött terméskő falához lökdösték. – Emlékezz a szavamra, te kecskebaszó, puliszkaevő nyomorvitéz! Egy kibaszott év sincs hátra az életedb...

A sortűz elvágta a többbit. Kamila, a roncsolt arcú, ekkor már kerek húsz esztendeje velük élő nevelőnő száraz szemmel állt a holttestet sikoltozva átölelő Jolánka mögött. Itt-ott már őszülő haja az arcába hullott, s így nézett a távozó Popescu után, valószínűtlenül sokáig. A csavargásaikból hazatérő fiúk közül pedig kedvencét, apámat hívta félre, hogy végre elmondja neki az arcát elrútító heg és a Popescuk történetét.

Egy szó, mint száz, apám azért állt be a vörösök közé, mert így látszott a legkivihetőbbnek, hogy személyes találkozást üssön nyélbe Romulus Popescuval, az intervenciós román királyi haderő daliás, piperkőc főhadnagyával. Karrierje cél tudatos és gyors volt. Júliusban már Landler Jenő hadseregparancsnok új vezérkari főnökének, a Tiszánál állomásozó Julier Ferencnek a segéd tisztje volt, és a tőle alig tíz kilométernyire, Szolnok városában mulatozó Romulus Popescu nevét mormolta fogcsikorgatva, szüntelenül.

Számítását azonban kis híján keresztülhúzta a történelem, pontosabban: a saját testvéröccse. A Szegeden székelő, Károlyi Gyula gróf vezette ellenforradalmi kormány ügynökei ugyanis beférkőztek a Vörös Hadsereg tisztjei közé, s egy csomó pénzzel és büntetlenségi ígéretekkel megszerezték tőlük a románok elleni támadás tervét. Lantos Ferencet az Antibolsevista *Comité* ügynöke, bizonyos Nyisztor Dezső (korábban a fiatal Teleki Pál komornyikja) győzte meg a Tanács hatalom dicstelen végének elkerülhetetlenségéről. Így történt, hogy a térképekkel, iratokkal nem más, mint Ferenc bácsikám szökött át a román oldalra, miután Nyisztor állást ígért „a rohadt kis patkánynak” (apám fogalmazott így később) Horthy fővezér nemzeti hadseregében. Az állásból aztán persze semmi sem lett, Ferenc azóta is rosszul fizetett kerületi spicliként lézengett a kőbányai és józsefvárosi kávéházakban és kocsmákban. Apám gyakorta emlékeztette is:

– Mire számítottál, te buzeráns hülye? Hogy majd ulánus ezredest csinálnak belőled, a fejeden azzal a teveszarral? (Az utalás a Ferenc nagybátyám fezeére vonatkozott, erről még később szót ejtek.)

A Tanács hatalomnak egyébiránt valóban befellegzett – és nem is csupán az Antant professzionista tisztjei által vezetett cseh intervenciósok, vagy a románok haderőfölénye miatt. A parasztok kezdettől fogva gyűlölték, mivel nem kaptak földet, a tanácskormány forszírozta mezőgazdasági üzemeknél viszont, ahogyan apám fogalmazott: „örültebb marhaságot a parasztok nem láttak, amióta Dózsa a ceglédi püspök tenyerébe fingott”. A munkásság lázongott, a vasutasok sztrájkoltak, a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetői pedig – nem lévén egységes elvi platformjuk – szünet nélkül, szatócsok módjára civakodtak. Legtöbbjük a marxista tanok ismeretének híján nem is igen tudta eldönteni – ismét csak apámat idézve –, „hogy ő most bolsevik-e, vagy csak amolyan szélbal szocdem, aki a széljobb egy szavára elszegődne serkének a Pallavicini őrgróf tőkére”.

A román királyi csapatok áttörték a Tisza vonalát, és Budapest felé nyomultak. Az elpáholt, meggyőződés nélküli munkásezredek kezdtek felbomlani, a Clemenceau-féle követeléseket áruló módon elfogadó Kormányzótanács tagjai pedig egyszerűen szétszéledtek. És miközben a szociáldemokraták augusztus elején megalakult ún. szakszervezeti kormánya ifjabb Lantos Gézát mint vöröskatonát tövényen kívüli bűnözővé nyilvánította, ő egy maroknyi fiatal vasas önkéntessel, akiknek szemében a világproletariátus összefogásának eszelős tüze égett, besurrant Ceglédre, hogy végrehajtsa a Lantos-nemzetség bosszúját az egyik Kaszinóban gyanútlanul szórakozó, craiovai illetőségű hivatásos párbajsegéd katonán és bohémén, Romulus Popescun.

1919. augusztus 10-én, éppen a huszonegyedik születésnapján kapta el apám, miután három hónapja és nyolc napja leste, várta fuldokló szomjúsággal ezt a pillanatot. Popescu egy nagy, kerek asztalnál ült az egyik szakaszparancsnoka és három előkelő kinézetű, bizsukkal ékített hölgy társaságában.

Az „előkelő hölgyek” egyszerű fővárosi lotyók voltak, akik vérbaj, lopás és egyébek miatt Pesten nem kaptak bárát, s főváros összes mulatójából ki voltak tiltva. Ám bizakodással töltvén el őket a reménység, hogy a Tanács hatalom majdan a kurvák esetleges önszerveződése felé is új távlatokat nyithat, most helyzetük konszolidálását próbálták meg itt a Ceglédi Prostituáltak Egyesülete alapszervezetének létrehozásával. Romulus hódolattal csókolgatta pörsenéses kezüket, franciául bókolt és Fritz Kreisler *Szép rozsmaringját* húzatta nekik a szalonprímással.

A nemzetközi burzsoázia iránti haragtól izzó szemű vasasfiatalok odakint leszúrták a két őrt, agyonverték Romulus süketnéma bukovinai csángó tisztiszolgáját, apám pedig a konyhán át bement az étterembe. Láttára a szakaszparancsnok, egy kopaszodó, csiptetős alhadnagy holtápadt lett, s a magasba emelte a kezét. Romulus kitöltötte, a „hölgyek” egészségére emelte a pezsgőt, ivott majd a maradékot megvetően ifjabb Lantos Géza lábához lötytyintette. Apám csőre húzta a pisztolyát, és megmondta a nevét, mire Romulus elfordította az arcát, és enyhén kapatos, de sztentori hangon a román királyi himnusz kezdte énekelni.

Apám két méter távolságból szíven lőtte.

A kurvák sikoltoztak, az alhadnagy sírva térdre esett, s miközben odakint a vöröskatonák az érkező helyőrséggel folytatott tűzharcban, az Internacionálét énekelve, halálukig védték a kaszinónak becézett bordély bejáratát, apám a konyhán át visszasurranva olajra lépett. Letépte sapkájáról a vörös csillagot, és megállított egy féllábú hadirokkantat, aki mankóval csámpázott valahová, kezében egy pálinkás demizsonnal. Apám ráültette egy ott álló kézikocsira, elvette tőle a mankót és a pálinkát, kifizette, aztán felkapaszkodott egy vonatra, s a román sebesültek között visszautazott Debrecenbe. A vonaton elpálinkázott a szanité-

cekkel, megköstolta az ő cujkájukat is, és meghívta őket apja szeszfőzdéjébe. Közben meglepéssel konstata, hogy még mindig kitűnően beszél románul.

A történet közvetlen folytatását már csak nagyon kevesen ismerték. Szeptemberben Horthy különítményesei Debrecenben elfogták, és átvitték Szolnokra. (Apámnak a Horthy kormányzó úr s így általában a politikusok iránt viselt ellenszenve innen nézve válik érthetővé.) A körletépület picéjében egy vasrácsra láncolták, s otthagyták étlen-szomjan egy hétig, miközben az udvarról és az épület többi részéből naphosszat az akasztottak és a megkínzottak jajgatását-üvöltését hallgatta. Neki magának is összetörték a végtagjait, ámde megnyugtatták afelől, hogy nem kell bírósági hercehurcától tartania: ha már nem lesz ép csont a testében, akkor egyszerűen bedobják a Tiszába, és úszhat, ha tud, egész akár a NAGY Szovjetunióig, még csak lőni sem fognak rá.

Közben őrangyala, Kamila mami Budapestre utazott, hogy megkeresse báró Maár Bálintot, akit csak apámnak a harcterről küldött leveleiből ismert. Nehéz volna megmondani, hogyan talált rá. Bálint a pesti mulatókban buzgólkodott, hogy megszabadítsa apját, Maár Gergelyt a Rákos-környéki földbirtokuk jövedelmétől. Az éjszakáit („többnyire Maár segg részegen”, mondogatta apám ferblizés közben, felidézvén a régi időket) egy Magyar utcai kuplerájban töltötte.

Kamila a Pilvaxban bukkant rá, ahol éppen biliárdozott, s egy golyót próbált a saját szájába lökni oly módon, hogy az a posztóra állított pezsgőspoharakat mandínerrel elkerülje. Kamila érkezésekor feladta a játszmát, s az asztalnak dőlve egy korty félszáraz Artois-t öntött a saját fülébe, mondván: „*Invasion française!* Győzött az Ántánt túlereje. Jójakát mindenkinek!” Kamila megpróbált vele szót érteni, de a Lantos Géza név hallatára Bálint szigorúan megrázta a fejét. „Soha nem fogom nőül venni! Ezt meg kell értenetek. Maradt még egy golyóm, amit a számba röpíthetek...” Azzal újra megkísérelt a szájába röpíteni egy biliárdgolyót, de ismét elvétette, és leült, vagy inkább: hanyatt zuhant a szőnyegre.

Kamila bérkocsit hívatott, elvitte a bordélyba, és segített a kurváknek lefektetni. Este megitatott vele egy bögre citromos kávé, s nagy erővel masszírozni kezdte. A lassan magához térő Maár Bálint irtózva meredt rá, s megpróbálva túl-üvölni szörnyű fejtörését, rárivallt: „Mennybéli őrök, lengjete körül, te ki vagy?! Téged basztalak meg?! Ez nem lehet valóság! Távozz, szipirtyó, dögletes ármány, térj a pokolba vissza!”

Kamila rászólt, hogy fogja be végre a száját, s gyorsan elmondta, hogy apámat a kormány különítményesei elhurcolták, és ki akarják végezni. Hozzátette: minden perc késedelem a halálát jelentheti annak az embernek, akinek ő az életét köszönheti. „Miből gondolja, hogy én tehetek valamit?”, kérdezte Bálint, miután néhány percen át próbálta kiválogatni ifjabb vitéz Lantos Géza nevét a másnaposság végeérhetetlen iszaptengeréből. Kamila ezt nem gondolta, azt viszont – honnan, honnan nem – tudta, hogy Bálint néhai édesanyja Friedrich miniszter-

elnök jelenlegi belügyi államtitkárának, Beniczky Ödönnek az unokatestvére volt, s ezért Bálint apja, Maár Gergely nagyon is tehet valamit.

Bálint a főfájástól elgyötörten meredt maga elé; erről az unokatestvérségről életében most hallott először. „Maga ezt honnan tudja?” Kamila azt felelte: a Go-thai almanach nem tartalmaz annyi családnevet, mint amennyit ő betéve tud – de ha nem sietnek, Géza szomjan fog halni. „Nem adnak neki vizet. Érzem!” – közölte kétségbeesetten. Bálint kocsit hívatott, jeges vizet öntött a fejére, s az érkező kocsis mellényéhez egy tízkoronás bankót tűzött. „Hajtsál, bassza meg! Ha nem érünk ki félórán belül, agyonlövöm... magadat!” Apja kerepesi kúriáján aztán majdnem sor is került erre, minthogy Maár Gergely először hallani sem akart az ügyről.

„Fráncha vele!”, rikácsolta a hatvankét éves báró. „Megmentett? Bárcsak ne tette volna! Engem mentett volna meg egy lump, csavargó imposztor látványától!” Bálint erre közölte, hogy golyót röpít a szájába, s a szobájába vonult. Nagyon helyes, szólt utána Maár Gergely, majd váltott néhány mondatot Kamilával, és ez a néhány mondat apám életét jelentette.

Pár perc múlva angolul beszélgettek (1899-ben Maár Gergely egy angol vadászegylet tagjaként Bloemfoteinben belekeveredett a britek dél-afrikai háborújába, de átállt a búrokhoz, megsebesült és végül kizárták a vadászegyletből), negyedóra múlva már teáztak, és félóra eltelte után az öreg földbirtokos tekerni kezdte a *sztródzser* rendszerű telefonállomás kurbliját.

Közben a Bálint szobájából pisztolylövés hallatszott, de erre már senki sem reagált: Kamila talán diszkrécióból, a házbeliek pedig azért nem, mert valamiből kitalálhatták, hogy a fiatal báró balszerencse-sorozata nem ért véget: ezt a lövést is elvétette...

5

Attól kezdve, hogy apám Kamila maminak és a Maár báró államtitkári rokonságának hála kiszabadult Szolnokról, Cukorbaba, azaz Lantos Kálmán bácsikám úgy nézett a hosszú heteken át gipszben fekvő bátyjára, mint egy félistenre. Iparkodott ezt nem kimutatni, lévén, hogy Gézát kifejezetten dühítette a rajongása. A kommunista titulust pedig határozottan kikérte magának: „Jól néznénk ki, ha attól, hogy valaki egy pár bocskoros hegyifranciát a pokolra küld, mindjárt bolsevik volna”.

Cukorbaba azért mégis hőst látott benne, és titokban meg volt győződve arról, hogy Géza trágár, kedélyes felszínessége mögött mélyen érző szív lappang, amely igenis elkötelezte magát a proletárokért folytatott harc eszméje mellett. Amikor aztán apámmal együtt felköltöztek Budapestre, az ismeretlen metropolisz Angyalföld nevű kerületébe, még mindig arról ábrándozott, hogy bátyja és ő népmegváltó hősök lesznek. Vörös csillagos bolsevik tábornok-testvérpárnak képzelte magukat, és boldogan adta bele megtakarított kis pénzét a vételárába egy

nagy, forgótáras revolvernek, amit apám a kezdeti lépések megtételéhez feltétlenül szükségesnek ítelt.

Nagyapám javai ugyanis mindenestől: házastól, szeszfőzdestől a Debrecenben élő Jolánkáié lettek, aki egy ravasz fiskális segítségével a fiúkat mindenükből ki-semmizte. Az idősebb Lantos Gézát duhaj életvitele miatt Debrecenben nem sokan becsülték, s a Lantos-fiúk távozása a lehető legkedvezőbb fordulatnak számított azok közül, amelyek tőlük a civis várost megszabadíthatták. Apám nagyvonalúan legyintett az egészre: „Basszák meg, öcsém, a szeszfőzdéjüket, meg a pianójukat. Pár év múlva megvesszük őket Aranybikástul, Nagyerdőstül, és leköltöztetünk közéjük párszáz cigány családot, hogy oda járhassunk röhögni.” Cukorbabának gőze sem volt, hogy miből akar Géza pár éven belül egy egész várost venni, de nem kellett hozzá sok idő, hogy rájöjjön.

Kamila időközben teljesen behálózta az öreg Maár bárót, és könyörgő unszolására oda is költözött hozzá. Felajánlott „kezét” azonban nem, csupán egy házzvezetőnői állást volt hajlandó tőle elfogadni.

– Mit akar ön, sir – válaszolta neki –, amikor ön már *an old sleeper lion*, én meg csak egy öreg, tépett kecske vagyok, ne legyen nevetséges. Önnek társalkodónó kell, a vagyonát meg hagyja csak a fiára, ő majd szívesen elmulatja, velem ellentétben.

– Akkor legalább engedje, hogy segítsek, Kamila! Mi a kívánsága, bármit megkap tőlem, csak mondja meg.

– Tudja, mit, sir, nem bánom. Talán egy kocsit beszerezhetne...

Kamila egy jó rugózású, kétüléses lovas kocsit vásároltatott Maár Gergellyel, hogy a fiúkat rendszeresen látogathassa Angyalföldön. Ők pedig a látogatásait, amelyek során – olykor a távollétükben – kiszellőztette, rendbe tette a szobájukat, mélyen magától értetődőnek vették. A múltak atlantiszával elsüllyedt családjuknak Kamila éppúgy része volt, mint a majdaninak.

Géza és Kálmán a Rottenbiller utcai Piatnik kártyagyárban kezdtek el dolgozni. Apám tekintetében bizvást maradhatunk az „elkezdés” kifejezésnél, mint-hogy alig pár hét elteltével máris egy jóval kevésbé időigényes, ám annál jövedelmezőbb foglalkozásra tért át: védelmezni kezdte lakóhelyük, az angyalföldi panzió környékének kereskedőit.

A panzió tulajdonosa, Bajáriné düllelt szemű, mázsás súlyú, rekedten hahotázó nőszemély volt, egyik *Mirjam* cigarettáról a másikra gyújtott, s ettől nemcsak éppoly férfiasan krárogott, de ugyanolyan vastagokat is köpött, mint a kocsisok. Bajáriné rendszerint a pult sarkánál állt, cigarettáját két ujjá közé csípve, jobb könyöke a pulton, balkeze a csípőjén. Az időnként fölharákkolt köpetét a kü-lön e célra odakészített, homokkal töltött faládba sercintette a hóna alatt. Soha nem fordult elő, hogy elvétette volna a köpéssel a láda közepét, a mellette ki-be futkosó pincér mégis minden alkalommal riadt ugrással reagált a sajátos hang-effektusra. Tulajdonosi teendőit is jobbára ebben a testtartásban látta el az asz-

szony, ahogy ebben a helyzetben intézte az üzleti ügyeit, az árurendelést és az emberek kifizetését. Ebből az emlékmű-testhelyzetből nézte ki magának a jóképű ifjabb vitéz Lantos Gézát is, valamint fizette ki a környéken uralkodó zsarolóbandát. Az egyik ilyen kényszer-adózásnak merő véletlenségből szem- és fültanúja lett a Lantos-testvérpár is.

Vasárnap délelőtt volt, a vendéglő néptelen, apám és Cukorbaba pacalpörköltet ettek egy vörös kockás abrosszal letakart asztalnál. Bajáriné a nyitott ajtóval szemben, a megszokott helyéről bámulta a megsüllyedt múlt-századbeli házakon pihenő, poros angyalöldi napsütést.

– Hol leszünk már – monologizálta, nem is annyira elgondolkozva, mint inkább tárgyyszerűen –, amikor ezek a házak ugyanígy itt fognak állni, és még a vakolatjukból se fog sokkal több hiányozni, mint mostan? Hm... Nem furcsa, hogy itt hagyunk mindent? Mi lesz ebbe az uccába harminc, vagy ötven év múlva? Tényleg villanyos vasutak járnak majd rajta? Amiken csupa bolsevikok fognak ülni? Egyforma bolsevik ruhába... a sok kis bolsevik kölök meg bejön ide egyforma vörös bolsevik fagyaltot enni? Hm?... Sokszor elgondolkozok ezen. – Köhögött egyet, a jobb hóna alá hajolva, csattanósat köpött a ládába.

Apám egészségére kívánta neki, és harapott egy jót a pacalba mártott kenyérből.

– Itt hagyjuk az életet, vinné el a rosseb – folytatta a panziósné. – Itt hagyom a bútorokat, amiket már előttem is mennyien itt hagytak. Ettek, ittak, töcsköltek rajtuk, izzadtak, szótték a terveket. Azt’ most hol vannak? Nézem esténként a sárga fotográfiákat: na, mondom, baszhassátok, nemrég még itt szívtátok ezt a jó kis angyalöldi levegőt, aztán hová lettetek? Azt’ akkor eszembe jön, hogy mink is mindjárt utánuk megyünk, szarni bele, ezért se szeretek ott lenni a szobámba. – Köhögött, köpött egy derekasat, aztán a cigarettavég paraszához egy új *Mirjamot* illesztett. – A te helyedbe... se sokat... ugrálnék – tagolta, slukkolás közben Géza felé sandítgatva. – Álmodol, spekulálsz, aztán egyszer csak vége az egésznek. Maradhatnál a töködön szépen, nyugodtan, beállhatnál valakihez társnak egy üzletbe. A halála után meg előörökölnéd... Hoci-nesze, nincs abba semmi. Nekem sincs például egy kutyám se, akire hagynák valamit, a macskától meg direkte kiver az utálat. Sose tartottam állatot, nehogy az is elmenjen mellőlem. Ahogy a kis öregem is elment, pedig még fiatalabb is volt tőlem. – Krákogásnyi szünetet tartott. – Hm... Milyen filozófus hangulatba jöttem! – Hátraordított a konyha felé. – Gyula, mennyi pacalt készítettél elő?!... – A konyha felől nem érkezett válasz, hát így folytatta. – Beszélhet az ember ennek is! Ha egyszer beül a klozetra, ott tölti a nyarat, és még csak el se köszön az embertől. És még én bérezzem neki az időt, amit a saját bűzébe darvadozik ottan!...

Az asszony ezen szavaitól a két fivér olyan nevetőgörcsöt kapott, amiből csak igen nehezen tudtak magukhoz térni. Bajáriné maliciózus arccal kivárt, majd így zárta le a gondolatsort:

– Hát ezért is kéne ide egy férfi. Mégis ráncba szedné ezeket a széltoolókat.

– Minden alkalmazottjának... szélbántalmi vannak? – kérdezte Cukorbaba, a röhögéstől már-már fuldokolva.

– Ez eddig mind rendben van... – Apám is könnybe lábadt szemmel próbálta lenyelni a torkán megszorult falatot, s a poharáért nyúlt. – De mondja csak... nézett már tükörbe az elmúlt húsz évben?

– Nem is várnám azt senkitől, hogy engemet dédelgessen – vágta rá a panziósné. – Csak volna, aki beszélne hozzám estelente. Nem sokat. Csak ahogy a kis öregem is rámszólt: – „Na, te vén kurva, vasald ki az ingem! Hozd ide a tagblattot...” Neked például mivel lenne rosszabb, ha valaki könnyítene... azon a kóbor életeden?

– Jó az én életem, ahogy van. Kár ebbe belemenni, asszonyság.

Apám ezzel a témát lezártak tekintette. Hogy Bajáriné is annak tekintette-e, az nem derülhetett ki, mert két fiatalember jött be az ajtón. Egyikük magas volt, durva szövetből készült micisapkát és divatos zakót viselt, a hátán övvel, jobb kezén puha bőrkesztyű, melynek párjával a bal tenyerét csapkodta. Társa majdnem vele egyforma magas, csak jóval erősebb volt, széles mellkasán repedésig feszült a vörös csíkos vászontrikó. Ő kissé bandzsítva, ámde meglehetősen agresszíven fixírozni kezdte apámat. A másik, a kesztyűs a pulthoz sétált, és töltött magának egy korty szilvóriumot.

– Nem tanultatok meg köszönni? – kérdezte Bajáriné lehangoltan, s a földre dobva eltaposta a félig szívott *Mirjamot*. – Mibe kerülne, ha megadnád a tiszteletet ott, ahová odaevett a rosseb?!

– Tiszteletet? – felelte a kesztyűs férfi, majdnem nőiesen magas hangon. – Aztán kinek, te lompos téhen? Az éhenkórász vendégeidnek? Vagy neked?... Tiszteletnek téged a prolik, akik a pörköltedet zabálják!

Apám beletunkolt a tányérjába egy darabka kenyérrel, de közben állta a trikós tekintetét. Ez Cukorbabára nézett, tetőtől talpig végigmérte, majd újra apámat kezdte bámulni.

Sehogyan sem értette, hogy ez miért nem fél tőle. Nem sejtette, hogy apámnak, aki mindennek született, csak éppen félősnek nem, ráadásul Kamila mami egyik tanítása is mélyen oda volt vésve a szívébe: „Ha félsz a haláltól, vagy bármitől, ördögöket látsz, amik széttépik az életedet. Ha semmitől nem félsz, angyalok vesznek körül és megvédenek.”

Apám így hát nagyot bólintott a másik felé, kíváncsi szemmel, mint aki azt kérdezi: „No, mi a hézag, pajtás?” A trikós ekkor közelebb hajolt.

– Nem tetszik a pofád – mondta magyarázatképpen, majd a kesztyűshöz fordult. – Te Lajtos. Nézd csak meg a pofáját... ennek-e. Valahogy nekem nagyon nem tetszik!

A Lajtos nevű fordult egyet a kupicájával a kezében, és szemügyre vette a „pofát”, amely a fogát piszkálva egy elhasított gyufaszállal, üres szemmel visszanézett rá. Bajáriné a pult mögött dühösen kiráncigált egy fiókot.

– Mondd meg neki, hogy hagyjon békét a vendégeimnek! Én olyan passzusára a megállapodásnak nem emlékszek, hogy a vendégeim is basztassátok! Vagy tévednék? Volt ilyen a megállapodásba?!

– Jól van, ne károgj annyit. – Lajtos visszafordult a pult felé, s odaszólt a másíknak.

– Elég, Tivadar, ne froclizd a vidékit. Nézz a dolgod után!

Ha a Lajtos nevű jassz ekkor apámra nézett volna, ifjabb vitéz Lantos Géza tekintetéből megsejthette volna, hogy élete legszörnyűbb hibáját követte el abban a pillanatban, hogy a „vidéki” szót kiejtette. De nem sejthette meg, mivel már háttal állat az asztalnak.

Tivadar „dolga” viszont a jelek szerint az utcán lehetett, mert az ajtóhoz lépve, jó alaposan széjjelnézett odakint. Bajáriné eközben bankókat számolt le a kesztyűs elé, ügyelve rá, hogy apámék ne lássák a kezét. Tivadar visszajött, s a kezét karba fonva, állhatatosan tovább nézte a két vendéget.

– Áffene tudja – dünnyögte ekkor apám a fogát piszkálgatva, mintha valami kérdésre válaszolna. – Biztos, hogy így köll ezt?

Cukorbaba ránézett, aztán (elvégre maga is Lantos-ivadék volt, ráadásul „vidéki”) megcsóválta a fejét.

– Nem. Biztos, nem így köll.

– Lehetne másképp is? – morfondírozott apám a fogpiszkálójához.

– Fogadni mernék, hogy lehetne – erősítette meg ajkbiggyesztve Cukorbaba.

– Mi a bús faszt lehetne?!... – Tivadar közelebb lépett. – Te Lajtos! Hallod, mit pofáznak ezek itten össze?

– A dolgoddal törődj, mondtam már! – Lajtos eltette a pénzt, és belecsapott a tenyerébe a kesztyűvel. – Nincs itt hiba, öreglány. Aztán ha gondod van valakivel, csak gyere hozzám. Tudod, hol találsz. – Kifele mentében még egy pillantást vetett a testvérpárra. – Én megtanítom neki, milyen az élet visszatekert fejfel.

– Nincs énnekem senkivel gondom. – Bajáriné visszajött a pult sarkánál bérelt helyére. – Egyszer fogok csak elmenni hozzád: majd ha temetnek.

– De megható – fordult vissza Lajtos. – Tán még virágot is hoznál!

– Hallod! Már csak megköszönném az Istennek, ha elvenne tőlem.

Lajtos egy futó kényszeredett grimasszal az arcán elhagyta a helyiséget. Cukorbabának később még sokszor eszébe jutott, hogy vajh miféle megérzés folytán kezdtek el éppen a temetéséről csevegni – már tekintettel az ezt követően bekövetkező eseményekre.

Ez utóbbiakról akkor persze még sem neki, sem másnak nem lehettek sejtései. Apám kifaggatta Bajárinét, de csak amolyan kíváncsiskodó „vidéki” módjára, s a következtetéseit megtartotta magának. Az általa megtudottak lényege annyi

volt, hogy egy hattagú Üteg utcai banda a környék kereskedőitől, kocsmárosaitól ún. biztonsági pénzt, azaz rendszeres sápot szed. Bajáriné megfogalmazása szerint: „pechből bekövetkező betörések és tűzkárok megelőzése végett”. Az effajta véletleneknek a sarc fizetése azután többé-kevésbé valóban elejét vette. A Lajtos és testőre által irányított banda minden más csirkefogó vagy kezdeményező hajlamú egyén hasonló tevékenységét megelőzte, illetve megtorolta a kerületben. A kereskedők jövedelmüktől és a fokozódó inflációtól függően havi összeget fizettek Lajtossal, egyben vagy részletekben. Aki restanciába került, csak egyszer figyelmeztették. Ismételt fizetésmulasztás esetén hamarosan baleset érte: enyhébb esetben kéz- vagy lábtörés formájában. Tanút, bizonyítékot a rendőrség egyszer sem talált. A körzet Kéresi Antal nevű kövér, iszákos rendőrfogalmazója, az ún. „fehérterror” Héjas-különítményének tagjaként szerzett politikai érdemeiket. Titkosrendőr volt, az Antibolsevista Comité funkcionáriusa, továbbá személyes kegyeltje Hetényi budapesti rendőrkapitánynak. „Hat ökör se mozdít ki az állásomból” – mondogatta.

Apám puhatolózni kezdett az érintettek körében, hogy vajon mennyit érne meg nekik, ha garantáltan megszabadulnának a Lajtos-banda uralmától. Ezt a tevékenységet nem maga végezte, és még csak nem is a jelentéktelen külsejű öccsével kérdezte végig a kerekedőket, hanem – Macskával.

A kettejük találkozása Bajáriné vendéglőjében esett meg egy estén, amikor is tisztázódott, hogy a Macska asztalához lépő kopott ruhás fiatalember nem más, mint az a vörös csillagos tiszt, aki egy évvel korábban őt a kötélhaláltól megmentette. Macska tősgyökeres angyalföldi zsvány volt, magányos betörő, esküdt ellensége mindenfajta csoportos – ahogyan ő maga fogalmazott – „rendetlenkedésnek”. Korábban részben a Lajtósék miatt tette át a működési területét vidékre. Most éppen egy kisebb fogházbüntetésből szabadult, amelyet valami kaszsa megfűrásának sikertelen kísérlete miatt szabott ki rá a törvényszék. Apám ajánlatára csak kételkedve ingatta a fejét.

– Hát, arany egy öcsém... kötve hiszem, hogy mink ezt meg bírjuk csinálni.

– Micsodát, barátom? – felelte apám hűvös pillantással.

– Hogy eltakarítsuk őket. Ez nem katonadolog, szakaszparancsnok úr! Ezek durungokkal, meg késekkel dolgoznak, és ott, ahol nem is képzeled, hogy megjelennek. Nem riogatásból, de tudok egy asszonyt, akinek az ura a felvidékre utazott, hogy élőállatot vegyen, de csak a feje érkezett vissza, az is úgy, hogy amikor az asszony fölébredt, ott találta a másik vánkoston, kacsintó szemmel. Az a nő ebbe félig beleőrült.

– No, várjunk csak – intette le apám. – Egy. Én nem lakok sehol, nem járok üzleti útra és nincsen feleségem. Kettő: tenéked én egy szóval se mondtam, hogy el kéne innen takarítani bárakárkit. Én csak egyet kérdeztem, barátom: elmen-nél-e a boltosokkal okosan tárgyalni?...

Macska, aki a kereskedők java részét ismerte, óvatos, diszkrét ügyintézőnek bizonyult. Megtudta, hogy a polgárok főként a pökhendiségük miatt gyűlölik a Lajtósékat, valamint azt is, hogy Kéresi fogalmazó jutalékot kap a bandától – ez utóbbi viszont csak majdnem biztos feltételezés volt, és az összeget senki sem ismerte. Macska a kereskedőktől fejenként ezer inflációs koronát kért a banda terrorjának megszüntetéséért, továbbá heti harminc régi koronának megfelelő összeget a védelmükért. És mindezt hangsúlyozottan csak *utólag*, miután apám mindenfajta előzetes követelést, provízió-inkasszálást megtiltott Macskának.

Akciótervébe pedig egyes egyedül Cukorbabát vonta be, aki határtalan lelkesedéssel csatlakozott az ügyhöz, mert azt hitte, elérkezett a nap, amikor az ő bátyja végre Robin Hood módjára síkra száll a szegények kizsákmányolása ellen.

1920 húsvét hétfőjén, másfél hónappal a Lantos-testvérek fővárosba költözése után a vízhardó foglalkozású felmenői miatt „Lajtós” ragadványnéven ismert (alias Klesitz Béla) vagabondot, valamint Tót Tivadar és Pavlik István nevű két társát, a Széchenyi fürdő gyógytermál medencéjében két takarítónak öltözött egyén a fürdőző úri közönség szeme láttára meggyilkolta.

Lajtósék a nagy port felkavart ügy sajtóbeli tálalása szerint éppen két tüll-fürdőruhás hölgygel „trafikáltak”, amikor a két ismeretlen a medence mellé szennyes lepedővel megrakott kézikocsit tolt, melyből az egyikük forgótáras revolvert húzott elő, és közvetlen közelsről leadott lövésekkel – ahogyan az Esti Újság másnapi cikke fogalmazott – *„mindőjüket a vízbe gyilkolta”*. A cikkíró így fejezte be tudósítását: *„Az orvlövész ennek utána, mint aki jól végezte a dolgát, a vérözüben jajongó dámák szeme láttára, kitől sem zavartatva, bűnöstársával egyetemben elhagyá a fürdőház udvarát. Ilyetén hidegvérű bizodalomuk büntetlenségök felől jogos volt-e? Eldönthetni ezt csupán rendőrségünk tálentoma fogja.”*

Ifjabb Lantos Géza és Kálmán, a „büntetlenségök felőli bizodalommal”, önfelédten derültek, amikor Macska eléjük tette az újságot. Apám nézete szerint a cikket az a rozzant múmia írhatta, aki már Napoleon haláláról is elsőként tudósított, és bár a Kiegyezéskor már tökéletesen hülye volt, ennek ellenére valami csoda folytán túlélte Darwint, sőt Kossuthot is.

A kommunizmusban, jegyezte meg a „bűnöstárs” Cukorbaba – aki ekkor már a marxizmus tanaival ismerkedett a Piatniknál és kezdte a témát mindenbe belekeverni –, az ojságokat a tettekre kész ifjúság fogja szerkeszteni, az ilyen szenilis vén szarok meg elmehetnek a büdös... De apám itt rosszkedvűen közbeszólt, mondván, hogy aki a kibaszott kommunistaságát az égvilágon semmiből ki nem képes hagyni, az még az ilyen vén hülyéknél is rosszabb. Amire Kálmán mélyen megbántva elhallgatott.

A Lajtós-banda megmaradt három tagja rettegve behúzódott egy elhagyott malomépületbe. A fürdőbeli retorzió mögött nagyobb erőket sejtettek, de ezek kilétéről persze sejtelmük sem volt. Apám megőrizte az inkognitóját. Bekasszí-

roztatta a hálapénzt a kerekedőktől, aztán elküldte Macskát a rendőrfogalmazóhoz, aki éppen a Duna-parti házának verandáján sziesztázott egy demizson, meg egy légycsapó társaságában. Macska egy üveg pezsgőt helyezett az asztalára.

– Mit akarsz itt avval? – nézett rá véres szemével Kéresi. – Vidd innét, lókött, mielőtt a fejedhöz vágom! Te akarsz engemet megvesztegetni?

– Nem én, hanem egy barátom – vette elő Macska a szivaros dózniját, s megkínálta a fogalmazót. – Ahhoz én túl kis hal vagyok, nincsen akkora gazdasági hatalmam.

– Úgy. És ki a barátod?... Beszélj, vagy lecsukatlak.

– Ugyan már, fogalmazó úr. – Macska tüzet adott, majd kényelmesen helyet foglalt. – Minek csukatna le, nem csináltam én semmit a világon.

– Épp azért, jómadár. Munkátlan csavargó vagy. Hol voltál húsvétkor?

– Fürdőbe nem, ha arra tetszik gondolni. Locsolkodni voltam. Megmutattam egy asszonykának a locsolómat. Úgy megtetszett neki, hogy este nyolcig csodálta.

– Gondolod, elég ahhoz egy kurva, hogy neked alibit igazoljon?

– Azt nem. Viszont a lánya hordta nekünk az ágyba a szilvóriumot, és ahogy nézem, az még nálánál is nagyobb kurva lesz. Márpedig két kurva azért mégiscsak több egy kurvánál. Az viszont be van hűtve, fogalmazó úr.

– Behűtve egy kurva? Miket beszélsz, alávaló?!

– A pezsgőt értettem alatta.

– No, bontsad föl akkor. Holnaptól a karcerba úgyse látsz ilyet egy darabig.

– Á... – Macska megrázta a palackot. – Ahhoz korpusz is köllene, fogalmazó úr.

– Köll a fenét. Én úgy otfelejtelek, amíg ki nem vallod, hogy ki küldött, hogy mire előkerülsz, a pinát se fogod tudni megkülönböztetni a rakott káposztától.

– És az ügyvédemnek mit mond majd? – Macska eldurantotta a dugót, a pezsgő végigspriccelt a verandán. Töltött Kéresi poharába, keresztet vetett, és meghúzta az üveget.

– A frász essen beléd, fiskálisod van?

– Csak pénz kérdése, tudhatja. Ráadásul maga fizetné! Mert a fiskálisnak az a jutalék menne, ami magának volt szánva. – Macska vállat vont. – Csak kidobná a pénzt az ablakon.

Ittak. Kéresi rendőrfogalmazó gondolkozott.

– No, tölts még egyet... Aztán ki az a jómadár? Mért nem maga jött ide, hogy lássam?

– Eljön. Abba a pillanatba, ahogy maga a Lajtós gyilkosát letartóztatta.

A fogalmazó meredten bámult Macskára a vérekes szemével. Aztán olyan kacskaringósat káromkodott, hogy Macska kétszer is belekortyolhatott a pezsgőbe, mire abbahagyta.

– ...Ki a mennydörgős istennyilát tartóztassak le?! Egy szál nyom, egy bizonyíték nélkül! Tán a helyettesemet gyanúsítsam? Még neki sincs olyan pisztolya. A fegyverszakértő...

– Ne legyen ez gond, fogalmazó úr. Megmondom én, hol a revolver. Tudja, van az a régi malomház. Fönt a Rákoson túl...

– Mi van vele?

– Hát... ott tanyázik a Lajtós három embere. Csak a Jóisten tudja, mire készülnek, viszont az egyiküknek van egy babája a Váci úton. Ő hordja nekik a kenyeret, szalonnát, néha ott is alszik. A nőnél van a revolver.

– A nőnél?!... Egy rohadt szót se értek. Miféle istenverte revolver?!

– Amivel a Lajtost kilukasztották. Ott van a kurvánál a szekrény tetején, a dunsztosüvegek mögött, egy papírba csavarva. A többi már a maga dolga, fogalmazó úr.

Macska felállt, és elköszönt. A széken, ahol ült, hogy, hogy nem, egy csomó százkoronás bankó maradt. Kéresi fogalmazó nem szólt utána.

Két nappal később a rendőrség körülfárta a régi malomépületet. A Lajtós-banda tagjait letartóztatták. Azt, amelyiknek a babája a Váci úton lakott, elvitték hozzá, levették vele a szekrény tetejéről a forgópisztolyt és megkérdezték, hol volt húsvét hétfőjén déli tizenkét órákor. Tekintve, hogy ezt az időpontot egy számára teljesen ismeretlen cseléd lány társaságában töltötte a vurstliban, s így az alibijét senki sem tudta volna igazolni, a jassz olyan méregbe gurult, hogy hozzá vágta a pisztolyt a detektívhez, és kiugrott az első emeleti ablakon.

Balvégzetére éppen ráesett az egyik rendőrré, aki szuronyos puskával biztosított az ablak alatt. A szurony a gyomrán át a szívéig felnyársalta, a rendőrnek kifecamodott a nyaka, és egy év múlva kitüntetéssel nyugdíjazták, mint szolgálati rokkantat.

A maradék két bandatag ellen bizonyítékok híján nem emeltek vádat. Három nap múlva kiengedték őket; egyikük Amerikába távozott és többet senki sem hallott róla, a másik, a fiatalabbik, apám hívására csatlakozott a Lantos-testvérekhez illetve Macskához, és 1941-ben, harmincnyolc éves korában fejezte be az életét egy Teréz körüti lövöldözésben.

Apám és Cukorbaba átköltöztek Bajáriné panziójából egy bérházba. Apám hamarosan megvásárolta azt a bizonyos „kicsiny házikót” a Rákos patak mellett, de Kálmán ide már nem követte. Végre világossá vált előtte, hogy bátyjában nyoma sem létezik az ő átszellemült együttérzésének a nyomorban élőkkel, a kiszákmányoltakkal, a lét peremére taszítottakkal; s az elkárhozott útvesztőnél, amelyben Géza egyre mélyebbre tévedt, őnéki tisztább, nemesebb sorsot szánt a történelem. Lantos Kálmán bácsikám belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába...

TORNAI JÓZSEF

Család

*Édenkertünkből
mindig sértett apám vert
ki: boros angyal.*

A nő, ki a Napba...

*Leült és intett,
a busz azonnal indult
vele a Napba.*

Nagy László ōsasszonya

*Te is faragtál
ōsasszonyt, kinek szája
a pokolból nyílt.*

Nem mondja meg

*Nem mondja meg, mit
miért tesz. Ezért marad
ő a jóisten?*

Éjfél és csillag

*Négyéves fejjel
nyárfa és zápor, éjfél
és csillag voltam.*

Olga

*Olgára lestem,
míg varázssal foglyom nem
lett: lerajzoltam.*

Szóltak a fák

*Szóltak a fák: „Az
ember rossz, maradj köztünk
itt a vadonban!”*

Minek élek?

*Vadra nem lőttem.
Nem gyilkoltam. Országom
nincs. Minek élek?*

A lét siratása

*„Beteg állat vagy”,
korholtam magam, ha kis
létem sirattam.*

Krisztussá válik

*Azt mondták, hogy az
ostya Krisztussá válik
szentáldozáskor.*

Válóper után

*Válóper után
feleségem: „Nem kellett
volna még várnunk?”*

Kamasz – semmi

*Nem tudtam, mi a
sorsom. Néztem ablakon
át a síkságot.*

A tanya

*Hol a tanya? Nyúlt
akácfák az istálló
mögött. Vén vályú.*

Rossz versek

*Egyik se volt jó.
„Költő vagy!” – mondott áldást
rám a barátom.*

Erdélyben

*Fönt az Oltárkő.
Alattunk meredély. Fák.
Nagy tüzet gyújtok.*

KÁLNAY ADÉL

Régi kertben, tétován

Jártam nemrég egy régi kertben,
csikorgva nyílt ajtaja,
pókhálót szagatva mentem,
régvolt magamat kerestem,
bár tudtam, nem lelem meg soha.
Billegett alattam a járdakő,
nem fogadta el súlyomat,
hogy én vagyok, nem hihette,
nem így emlékezett lépteimre,
lelökni kívánta lábamat.
Aludni vágyott, megszűnni már,
fűben eltűnni észrevétlen,
földbe süppedni tán,
amelyből hajdan vétetett.
Hanem a fák, a jó emlékezők,
csak végigmértek szótlanul,
láttam, megismernek engem,
csodálkoztak is, mivé lettem,
s karolták volna vállamat.
Gyümölcsök helyett emlékektől
roskadoztak most az ágak,
fáradt, régi, töppedt képek,
s könnyű, hajdanvolt álmok
ringtak incselkedve, s kérdezték
volna, hogy vagyok, de jött
a szél és befogta szájuk, örök
csend legyen dohos világuk,
szólniuk hozzám már nem szabad.
A kert végében még állt a pince,
besüppedt tetővel haldokolt,
láttam, szememre hányja
a sok eltűnt évet és hónapot.

Csöndben álltam, váraoztam,
 talán hallok valami fontosat,
 olyat, ami csak nekem szól,
 amit nekem őriztek itt a fák,
 s jól gondoltam, szólt a kert,
 fülemben sügött, így üzent:
 az idő, ez a furcsa szerzet,
 láthatatlanul körbefon, nem
 érzed, úgy mozdít észrevétlen,
 s mire feleszmélsz, megírja arcod,
 akár te tetted ezt hajdan kerted
 fáival, itt jártam, írja, és lesi kajánul,
 mit szólsz, ha látod, csakugyan,
 már megint jött és lelopta a fényt
 hajadról, kicsalta a színt szemedből,
 s most arra vár, hogyan görbítse hátad . . .
 Lásd így vagyunk mi is, tétován
 keressük egyszervolt magunk,
 de hiába, nincsenek csodák,
 nem jön elő, mi élő volt, a múlt.
 Jól van így, gondoltam akkor,
 hiszen itt minden én vagyok,
 a járdakő, a kapu is, a pince és
 a néma fák, bennem süppednek,
 csikorgnak, nőnek, bennem
 emlékeznek már örökké, így
 hordják súlyos terheik –
 s közben az idő csak röpít...

Quasimodo költőverseny 2006. különdíj

VÁRI ATTILA

A cárné kegyelteje

1. EMMA ALEXANDROVNA RÉTHY TÖRTÉNETE NAGYAPÁM OLVASATÁBAN

A Bécsi Döntés után néhány nappal, Erdélybe érkezett, egy különös asszony. A Vöröskereszt által hitelesített, eredetileg japán nyelvű papírjaiból kiderült, hogy a szovjet–japán háború idején, 1939-ben, az előrenyomuló japán császári csapatok Halhin Gol környékén egy szovjet kényszermunkás, és hadifogoly-tábor felszabadításakor találtak rá társaival.

Japánból Szingapúr, Szuez érintésével egy német kereskedelmi hajón jött a hamburgi kikötőig, de a háború kitörése, a Gestapo érdeklődése miatt, csak ezerkilencszáznegyven, október vége felé ért haza.

Haza?

Bár papírjai szerint, amelyet a japánok a zsákmányolt tábori nyilvántartás alapján töltöttek ki, Emma Alexandrovna Réthy, született 1898-ban Szentpéterváron. Nemzetisége magyar.

Különösnek tartotta a város, hogy gróf Bánffy Miklós kocsiján érkezett ez a betegesen sárgabőrű, petyhüdt arcú nő. De a helyi újságban megjelentett riport, s az a tény, hogy nagyapám járt el a rokonok által bitorolt ház, s a szomszéd községben elterülő közepes birtok visszaszerzésében, bizalmat keltett iránta.

A város legjobb ügyvédje vállalta, hogy közjegyzői nyilatkozatának alapján, Emma, megszerezheti azt a kisebb vagyont, amelyet édesanyja, még az első háború kitörése előtt helyezett el egy svájci bankban.

Ezt a városi ifjúság taníttatására fordítom – mondta az újságírónak.

Az erős dohányosokra jellemző alt hangja, idegenes hangsúlya és viselkedése, örökön rendetlen őszes fonott kontya, s férfiasan durva keze ellenére is volt benne valami vonzó. Iratai szerint negyvenkét éves volt, de mindenki hatvanra saccolta, s ezen aztán már senki sem csodálkozott, amikor megtudták hanyatttört életének néhány részletét.

Nagyon hamar megszerette a város, s még azt is elnézték neki, hogy, amint mondani szokta:

– Tíz esztendő rabságot kell bepótolnom – s a városi fényesben, a főtér legüribb vendéglőjében az ő kedvéért tartottak bundapálinkát.

Asztal alá itta a férfiakat, s időnként elkergette a különterem zongoristáját, s századelős dalokat játszott. Olyanokat, amelyeket színésznő anyjától tanult, aki

a háborút követő spanyolnátha idején halt meg, útban az orosz–német határ felé. Német és orosz, magyar és spanyol dalokat énekelt a zongora mellett, s ha már tetőzött a hangulat, percekig jódlizott, azt sem lehetett látni, hogy mikor vesz levegőt.

Az asszonyok sem voltak féltékenyek rá, mert a „draba”, ahogy eleinte nevezték, tavasztól őszi asszonyzsúrokat rendezett falusi birtokán, papagájlikórt, tojáskoktált, különös édességeket készített, s fennen hirdette, hogy a pletyka a legjobb dolog a világon, még a nagy Shakespeare sem tesz egyebet, mint azt, hogy elpletykálja úri famíliák viselt dolgait.

Tábort szervezett a fiataloknak, híres rendezőt fizetett, hogy a karácsonyi jó-tékonysági előadásuk sikere bekerüljön a fővárosi lapokba, s a politizáló, különböző pártokhoz tartozó férfiaknak felajánlotta, hogy városi lakásán vitaesteket rendezhetnek.

A helyi újságban szinte külön rovatnak számított, az a híradás, mely „A szalonban történt” címmel számolt be az Ébredők, a szocdemek, vagy éppen a rojalisták által rendezett kerek-asztal megbeszélésekről, amelyet Emma szakácsa, minden alkalommal, ünnepi vacsora készítésével tett emlékeztetéssé.

Értett az emberek nyelvén. Egyik ösztöndíjasa, egy kacskalábú festőművész, akit testi hibája miatt nem soroztak be, s így egy egész évet tölthetett Rómában Emma pénzén, fölkereste az Éberedő Magyarok, azaz akkor már a Nyilas párt nevében. Egyenruhát viselt, s bicegő-kacsázó járása, s a hozzá társuló uniformis miatt Emmának nevezhetnékje támadt, de tréfával ütötte el kitörő nevetést.

– Nézze kedves Goristán úr, én aludni nem tudok, nekem az ébredéssel nincs semmi bajom... De félre a tréfával. Hogy nézne ki, ha egy némettel, oroszral kevert asszony beállna valamilyen magyar nemzeti pártba? Én szívesen pénzelek minden mozgalmat. A bélyeggyűjtőket, az asszonykórust, hadiárvékat, özvegyeket, de ne várja el tőlem senki, hogy beálljak egyetlen párt zászlaja alá.

Sikerült elérnie, hogy az általa szervezett revíziós felvonuláson, amelyre ezer petróleumos fáklyát rendelt, egymás mellett vonuljanak a különböző pártállásúak, s a demonstráció után, a felállított sátraknál flekkenező város egyik notabilitása, egy özvegy orvos, tanúk előtt megkérte Emma kezét.

– Doktor úr, nekem az egész város a családom, hogy választhatnék egyet az egész közül. Aztán, meg a házasság arra való, hogy gyermekei legyenek az embernek, de ebből mi mindketten kikoptunk már.

Megszokták darabosságát, azt, hogy egyáltalán nem volt nőies, s azok, akik eleinte, per „draba” beszéltek róla, most úgy emlegették egymás között, hogy a „kedves Emma”.

Időnként Bánffy is meglátogatta, ha a városban volt dolga, s a háború kitörésének előestéjén, Pesten találkozott a honvédezerkar néhány vezetőjével, s a találkozón ott volt a katonai elhárítás egyik tisztje is.

– Megértem magát – mondta néhány nappal később, Emmának nagyapám. – Ha elfogadta volna Werth Henrik vezérkari főnök ajánlatát, akkor tisztí rangot kapott volna, s egy esetleges magyar–oroszl háborúban, akár a frontra is kiküldhetnék. Oroszl tolmácsaink nem a legmegbízhatóbbak. Többsnyire bölcsészek, akik irodalom-centrikus lelki alkatuk miatt, összetévesztik Tolsztojt és Csehovot, Sztálinnal és Leninnel, és Trockijjal szimpatizálnak titokban.

Emma azzal tért ki a felkérés elől, hogy egészségi állapota, a lágérben összeszedett üzleti gyulladása, időnként föllépő súlyos depressziója, s nem utolsó sorban az a tény, hogy néha részegre issza magát, s ilyenkor fecsegni szokott, alkalmatlanná teszi egy ilyen fontos feladat végzésére.

– Ön nem szokott fecsegni – mondta az elhárítás tisztje. – Ellenkezőleg. Értesülésünk szerint mindig kitér a kényes kérdések elől, ha a lágerről, a cári fővárosban eltöltött éveiről kérdezik. Ha nem lennének pontos információink Önről, s ha indiszkréción folytán nem szivárogtak volna ki Önről adatok, senki sem tudná, hogy kicsoda is voltaképpen.

– Egy senki – sóhajtottá Emma. – Egy olyan örökös, akinek nincs örököse.

Az újságok megírták annak idején, (mesélte nagyapám), hogy Emma anyja megszökött a családjától, egy darabig a pesti operában volt balerina, aztán egy az orosz cári külügyben dolgozó magas rangú tisztviselővel, aki a Romanovok tokaji birtokait ellenőrizte, Szentpétervárra ment – mesélt nagyapám másféle dolgokat is. És én szinte látni véltem elbeszélése alapján, hogy Emma, derékig érő gumicsizmában hogy horgászik galócára, pisztrángra a hegyi patakokban, s hogy a Görgényi havasokban golyóspuskájával medvére, farkasra, szarvasra vadászik.

Mert mestere volt minden úri passziónak. Lovagolt, és agyaggalamb lövészversenyekre, járt, s kis Topolino Fiat kocsiájával olyan vadul közlekedett, hogy azt már maga a rendőrfőnök sem tudta szó nélkül megállni.

Emma nevetett a dorgáláson, tréfálkozva fenyegette a főrendőrt, hogy visszavonja az első világháborús rendőr- és csendőrozvegyek számára tett alapítványát.

– Ugyan, kedves Dániel – mondta az ezredesnek. – Az egérke, olaszul a topolino egérkét jelent, egyik kulcsa mindig a rendőrségi ügyeletesnél van, hogy ha éjjel eseményhez vonulnak, ne biciklin menjenek, hogy gyorsabban érjenek a helyszínre. Akarja, hogy vegyem vissza a slusszkulcsot? Vagy pedig állapítson meg előre egy évre gyorsajtási átalányt. Azt befizetem a rendőrgyerekek karácsonyfájára.

– Olyan, mint egy romantikus regény hősnője – mondta róla a főkapitány.

Már a háború alatt történt, amikor jegyre adták az élelmiszereket, Emma több láda jegelt, csalánlevélbe csomagolt friss pisztrángot ajándékozott a városháza tisztviselőinek Nagypéntek előtt, s a jegyző, aki híres horgász szerepében szeretett tetszelegni, azt állította, hogy mérgezéssel, maszlagolással fogta ezt a tömérdek halat, de a városi tisztiorvos, a hatósági állatorvos fölfedezte a zsákmány száján a horog nyomát.

– Gombostűvel csinálta, utólag – erősködött a jegyző, amivel azt érte el, hogy Emma egy negyedkilós doboz, szabósági gombostűt meghajlított horogformára, s azzal a megjegyzéssel adta át a jegyzőnek, hogy talán a főjegyző úr ilyen-nel szokott halászni, azért nem fogott egész nyáron egyetlen pisztrángot sem.

Nem voltak titkai. Mindent nyilvánosan rendezett, csak Bánffy látogatásai alkalmával nem engedte meg senkinek, hogy belépjen a szalonba, bár a hatalmas üveges szárnyasajton nem volt függöny. Így bárki láthatta, hogy kismozdony méretű ezüst szamovárjával bíbelődik, amelyet ő, csak a „tulai vulkán”-ként emlegetett. Olyan szivarral kínálta a grófot, amelyet saját kisüzemében, egy a háború miatt itt rekedt kubai zenész felügyelete alatt sodortak, s amelyet, kémcsőszerű üvegbe zárt egy orvosi műszert készítő iparos.

Emma megkapott minden tiszteletet, olyan bánásmódban részesült a hatalom, s rajtuk keresztül az emberek részéről is, amilyenhez foghatóra nem emlékezett senk a városban.

Kijárta, hogy a nyersgyapjú beszolgáltatása helyett, gyapottal kevert köpenyszövetet, kézzel kötött kesztyűt, vesemelegítőt szállíthasson a honvédségnek.

Munkát adott katonafeleségeknek, özvegyeknek, s ellenlábását, a főjegyzőt rávette, hogy az elhullással veszteséget produkáló, vasúti élőállat-szállítás helyett, a város és környéke, hadikonzerv alakjában juttassa el a kincstári átvevőhöz a rájuk kiszabott húskvótát.

Mindenben benne volt.

Zászlóanya lett, és emlékoszlopot állíttatott az első és második világháború hőseinek, amelyre gyászszertartással fölérő esemény keretében írta föl vegytintával, a város újabb és újabb halottainak nevét, amit aztán még azon az éjszakán belevészték az obeliszkhez csupán bronzcsavarral erősített márványlapba.

A háborús hisztéria a front közeledtével egyre erősödött, s 1944-ben, a megszálló német csapatok rádiósai titkos adót kerestek. A medgyesi szász mérnök, aki az SS-ben őrnagyi rangot viselt, de akiről mindenki tudta, hogy nyelvtudása miatt, (hiszen a németen kívül magyarul és románul is tudott), a Gestapo embere, s aki a bemérő kocsí parancsnoka volt, azt mondta Emmának, hogy fantomot kergetnek.

– De az is lehet, hogy több adó működik szinkronban, mert minden kódolt jelcsoportot más és más helyről jeleznek a bemérők. Bár az adás frekvenciája, erőssége is azonos.

Az SS-tisztek számára fenntartott üzletben is csak marmaládét, lóhúsból készült felvágottakat, cikória-, és árpakávét, faggyúra hasonlító margarint árultak, s Emma meghívta igazi németes ebédre a szász mérnök-őrnagyot.

– Igazi német ebéd – mondta. – Az előétel természetesen, bár Ön megtiltotta, hogy fölmenjek a hegyekbe, mégis pisztráng lesz. Még pedig hidegen. Az egyik bajor őrmester főzött, tudja, az, aki Münchenben a Kaiser-vendéglő főszakácsa volt. Élmény volt nézni, ahogy készítette. A kisebb pisztrángokat válogatta hozzá,

aztán kékre forralta, majd lehűtötte. A pudingformázót jégbe tette, aszpikkal ujjnyi vastagon bekente az edényt, aztán, amikor már rezgősre fagyott az aszpik, rákfarkokból, szarvasgombából, főtt tojás fehérjéből díszítést rakott, azt ismét leöntötte aszpikkal, jégre tette, aztán az egészet felsorjázta a halakat, és színültig töltötte aszpikkal. Szóval ez a bajoros pizstrángfagylalt az előétel.

– És mi lesz a második?

– Leves helyett, fekete libaaprólék németesen. Májdarabkák, szív, tüdő és a vér ecetesen, úgy ahogy az danzigi módra dukál.

– Miért nem lép be a Volksbundba, hiszen adataink szerint, az Ön édesanyja háromnegyed-részben szász volt, de igazából egészen az, mert a Réthy név, a Rettinger magyarosítása.

Emma nevetett, azt mondta, hogy talán orosz vér is csörgedezik az ereiben, meg aztán nem szeret gyűlésekre járni.

– Képzelje csak, mínusz negyven fokos hidegben marxista szemináriumot tartottak nekünk a lágerben. Nem, kedves őrnagyom, nekem már csak maradék passzióimra futja az időmből.

Emma lovait elrekvirálta a német hadsereg, topolino Fiatját is besorozták, de Reiner őrnagy helyi szükségletekre hivatkozva visszatartott két hátast, a két arab telivért, s néha, bár látszott rajta, hogy városi, nem túl hozzáértő, de ő is kilovagolt, abban a reményben, hogy a poroszkálásra fogott lovak jobb nyomravezetők, mint az erdei utakon ugyan lépésben haladó, de a fagáz-üzemanyag miatt mégis iszonyatosan hangos földerítő autó.

– Miért nem szerelteti egyik lóra a bemérő készüléket? – kérdezte Emma.

– Ön ehhez nem ért. A forgóantenna önmagában több mint fél mázsa, s egy egyszerű nyolclámpás világvevő rádió is nyomhat húsz kilót. Akkor képzeljen el egy nyolcvan, száz lámpás, triódás készüléket... három lónak is sok lenne a teher, aztán meg a készülék az autó dinamójáról működik. A ló, nemdebar, nem termel áramot.

– Igaza van. Ezt a háborút nem lovakkal fogjuk megnyerni.

– Megnyerni? – kérdezte az őrnagy, s megállította lovát. – Mondja Emma, maga olyan sokat látott, ismeri az orosz lelket, láthatta a Halhin Golnál, a szovjetnél sokkal jobban felszerelt japánokat. Mondja, magának nincsenek kételyei? Hisz a végső győzelemben? Tudja – mondta pátoszmanentesen. – Amióta a románok átálltak, s Szászmedgyesen már szovjet városparancsnokság működik, én egyre kevésbé hiszek, s az a gyanúm, hogy a szülőföldemet is elveszítem. Ha nem félnék, átmennék a szovjet–román vonalakon. De tudom, hogy milyenek a szovjet lágerek...

– Maga most provokál? – kérdezte Emma.

– Nem, de tudom a városomban élő román szomszédunktól, hogy mi, szászok, itt, nemkívánatos gyarmatosítók vagyunk, s ha nem lett volna szükségük az első háború után a szaktudásunkra, az erdélyi szász iparosokra, gyárosokra,

semmivel sem lett volna jobb sorunk, mint ma a zsidóknak. Gondoljon csak arra, hogy ha győznek az oroszok, akkor a most velük szövetségre lépett románok elnézik nekünk, hogy a szász fiatalság az SS-be soroztatta magát?

A kiürítési parancs vételekor eltűnt az őrnagy. Eltűnt Emma lova is, s azok, akik a pokoli felfordulásban, a közelből hallható tüzérségi párbaj robaja közben még helyi dolgokról pletykáltak, nos, közöttük az a hír járta, hogy lovaglás közben elkapták az előőrsként a vonalaink mögé dobott partizánok.

Emma is eltűnt azon a napon, amikor a városba bevonultak a szovjet csapatok.

2. A LECSUPASZÍTOTT LEGENDA

Nagyapám, 1922. december 6.-án, Mikulás napján meglátogatta Bánffy, akiről az a hír járta, hogy leköszön miniszteri megbízatásáról, és hazatér Erdélybe.

Nyomott hangulatú volt a vacsora, nem is hasonlított a hajdani Miklós napokra, még a mindig kópéskodó szintén erdélyi, s katonai körökben a Balkán legjobb kémjeként számontartott Nopcsa báró is hallgatott, öklére támasztotta fejét, s könyökével állandóan veszélyeztette teli borospoharát, olyan volt, mintha részeg lenne. De nem ivott. Az inas már másodszor, harmadszor töltött másoknak, s ő csak bámult a semmibe, aztán egészen halkán, mintha csak magának mondta volna, belesóhajtott a csendbe:

– Akkor vége – mondta. – Akkor már Szovjet-Oroszország, de még Csicserin sem tehet semmit.

Mintha csak végszó hangzott volna el ezen a tragikus hangulatú színpadon, szedelőzködni kezdett mindenki, de Bánffy maradásra intette nagyapát, aztán, amikor a többiek már messze járhattak, ők is felöltötték prémgalléros városi bundáikat, s a gróf kocsiján kihajtottak a városligetbe.

– Nem bízik meg senkiben – mondta nagyapámnak, miután kiszálltak a kocsiból, s utasította az inast, hogy az autó, lépésben, de legalább tíz méter távolságból kövesse őket. – A helyettesem, Kánya Kálmán ajánlotta a személyzetet. Őt pedig nem kell bemutatnom neked – mondta, s magyarázatként hozzáfűzte. – Az enyéim hazamentek Bonczhidára.

– Kánya még most sem érti a dolog lényegét? – kérdezte nagyapám, arra célozva, hogy Grigorij Csicserin, a szovjet külügyi népbiztos Genuában olyan ajánlatot tett a grófnak, illetőleg Magyarországnak, amely részben, vagy egészen átrajzolta volna a magyar–román határt.

– Egyedül Teleki értett belőle, de neki nincs elég hitele Horthy előtt. Jósika báró is, báró Nopcsa is tudja, hogy mit kellene, illetve mit kellett volna választani... Még akkor, és ott...

A rosszminőségű széntől, amellyel a városban fűtöttek, a kásás hó olyan színű volt, mint az iszap, csak a fákon fehérlett egy-egy világosabb folt, mintha díszlet elemeket rakott volna valaki a platánokra.

A ligetben egy mikulást követve, fekete lebernyegükkel repülő mozdulatokat imitáló krampuszok rohanták le alamizsnáért az embereket. Egyikük Bánffy, egy másik nagyapámát vette célba, de mikor meglátta kezében a pisztolyt, rémülten hátrált, ő is, a társa is.

– Elnézést tábornok úr – hebegte. – Nem szándékoztam semmi rosszat tenni.

– Látod? Ezek mindenhová követnek, különben honnan tudnák rólad, így cívildben, hogy tábornok vagy? – kérdezte Bánffy. – Legálisan van nálad fegyver?

– Természetesen – mondta nagyapám. – Miklós, mi történt egészen pontosan Genovában? Mit tárgyaltál szovjetekkel, de, most ha lehet, részletezd is, mert én csupán az esemény tényét tudom, és azt, hogy a kormányzó igen dühös rád.

Ezerkilencszázhuszonkettő áprilisának közepén, tizenötödikéről tizenhatodikára virradó éjszaka, a Genovai konferencián résztvevő Grigorij Csicserin szovjet külügyi népbiztos üzenetet küldött Bánffynak, hogy rendkívüli ügyben szeretne beszélni vele.

– Köszönöm gróf úr, hogy időt méltóztatott szakítani ránk, most nekem is van időm. Mint bizonyára tudja, helyettesem, Szabanyin elvtárs, most éppen a németekkel tárgyal, Maltzahn nagykövettel, s talán még ma reggel, nekem is módomban lesz Walter Rathenau külügyminiszterrel találkoznom. Őt tájékoztatom az Önnel folytatott beszélgetésemről is. Bizalmat akarunk kelteni nyugati politikánk iránt. De az események oly gyorsan váltják egymást, hogy talán már holnap is késő lenne beszélni arról, amire ma felhatalmazásom van – mondta az ötvenes éveit taposó, s mindenképpen úriembernek látszó szovjet politikus. Tökéletesen beszélt németül, franciául, s pillanatok alatt sikerült meggyőznie Bánffy, hogy a kérdés, amelyet a helyzet fölvázolása után majd föltesz, igenlő válasz esetén megváltoztathatja a magyar történelem menetét. – Mi nem ismerjük el Romániának Magyarország kárára történt terjeszkedését. Természetesen nem a szimpátia, hanem politikai megfontolások miatt tesszük ezt. Értesüléseink szerint a fehérgárdisták, Vrángel és Petljura csapatainak kiképző táborai vannak Váradon és Kronstadtban, azaz magyar nevén Brassóban. A románok Besszarábián keresztül támadást akarnak intézni a szovjet állam ellen, s nekünk egyetlen nyugati szövetségesünk ebben az esetben Magyarország lehetne.

– Nincs reguláris hadseregünk, miniszter úr – mondta Bánffy, de Csicserin kijavította:

– A Szovjet-Orosz kormánynak nincsenek miniszterei, szólítson nyugodtan népbiztosnak – mondta. – A németeket jobban kötik a francia–angol szankciók, mint Önöket.

Bánffy, értette ugyan, hogy hová akar kilyukadni Csicserin, de egy belső hang arra figyelmeztette, hogy nem lenne jó szövetség az, amelytől újra föllobbanhatna Kun Béláék elvetélt forradalma, s úgy vélte, hogy a szovjetnek adandó bármilyen segítség, elindíthatná ezt a nem kívánt fordulatot.

– És mi lenne a mi szerepünk? – kérdezte Bánffy.

– Ha Önök egy román támadás esetén magyar felkelést robbantanának ki Erdélyben, akkor könnyűszerrel két tűz közé lehetne szorítani a románokat

– Nem áll módomban erről tárgyalni, ilyesmire nincs felhatalmazásom, de mindenesetre otthon tájékoztatni fogom a kormányzót... Esetleg nincs valamilyen írásos tervezet, amelyet bemutatnánk?

– Ez amolyan gentlemen's agreement egyelőre, s biztosra vesszük, hogy Magyarország nem szalaszt el olyan alkalmat, amellyel megduplázhatta a Trianonban megcsonkított országot. – Szivarral kínálta Bánffyt, aztán mélyet sóhajtott. – Mi majdnem egyidősök vagyunk. Még a cári külügyben dolgoztam, amikor valami olyasmi történt, amit ma már nem tudok jóvátenni. Elnézését kérem, de ebből talán azt is megértheti, hogy nem teljesen közömbös emberileg számomra a magyar-kérdés.

– Ezernyolcszázkilencvenhétben, Budapesten megismerkedtem egy magyar táncosnővel, aki aztán a szentpétervári cári opera balettkarának lett a tagja, s ebből a szerelemből született egy lányom, akit az orosz törvények értelmében, anyai nagyapja nevére írtak. Emigrációm előtt gondoskodtam róluk, de a törvények azt sem engedték, hogy az anyját elvegyem, s azt sem, hogy a lányt elismerjem.

– Több, mint egy évtizedes távollét után, amikor hazatértem Svájcba, nem volt sem időm, sem lehetőségem, hogy felkutassam őket, így csak tizenkilencben értesültem arról, hogy az asszony egy kijevei klinikán halt meg, s huszonegy esztendősen a lányomról senki nem tud semmit. Jó sorsa otthon, Szentpéterváron nem lehetett volna, mert a cárné kegyeltje volt, amolyan társalkodónő, tánctanár a lányai mellett. Hiszek az Ön becsületességében. Nem lenne jó, ha a világ megtudná, hogy van egy lányom, s hogy az talán éppen Magyarországon él. Nézze, ez a szentpétervári születési anyakönyv hitelesített német fordítása. Kérem, ha teheti, nyomoztassa le, hogy sikerült e hazaérnie, s én megtalálom a módját, hogy értesüljek róla. Ha él, akkor ma huszonnégy esztendősen, s nem akarnám föl-kavarni azzal, hogy van apja, de én tudni szeretném, hogy mi van vele. Azt hiszem, ez amolyan szlávok érzékenysége...

Bánffy átvette a születési anyakönyvi kivonatot, s ígéretet tett rá, hogy utánanéz a lánynak, de a trianoni Magyarországon nyomát sem lelték, sem a rendőrség, sem az elhárítás nem tudott Emma Alexandrovna Réthy hollétéről, s Bonczhidáról hiába kérte levélben Alexandru Vaida-Voevodnak, régi pesti ismerősének, az ex román miniszterelnöknek a segítségét, mert a bukaresti irattárakban sem találták Csicserin lányának nyomát.

Majdnem két évtized telt el, amikor Bánffy, szigorúan bizalmas értesítést kapott arról, hogy a keresett személy, „nevezett Emma Alexandrovna Réthy, a Harmadik Birodalom, és a szövetséges Japán császárság hivatalainak jóvoltából, 1940. október 8.-án Magyarországra érkezett.

Méltóságos uram, a birtokunkban lévő, s az 1922. évi keresést elindító okmányok, valamint a japán hatóság által kibocsátott, és a Vöröskereszt által hitelesített iratok alapján megállapíthatjuk, hogy az Ön által kerestetett személy, egy és ugyanaz a már említett.

Kérjük Méltóságodat, intézkedni szíveskedjék nevezett Réthy Emma kisaszszony elhelyezéséről, mivel az illető a Magyar királyság területén nem rendelkezik bejelenthető lakcímmel, sem pedig megélhetését biztosító anyagiakkal...”

Bánffy, mint tudjuk intézkedett, s a magyaridő alatt, (így nevezték Erdélyben a Bécsi döntés és a román uralom visszatérése közötti időt), a gróf büszke lehetett arra, hogy a rendkívül csúnya, de feltűnően intelligens Emma, nem hozott szégyent rá, sem azokra, akik szerteágazó munkájában segítettek

Már egy éve vége volt a háborúnak, s az erdélyi szovjet katonai parancsnok, a béke egy éves évfordulóján fogadást adott a kolozsvári New York termeiben.

A fogadásra meghívót kapott Bánffy is. Akkortájt Kolozsváron élt, boczhidai kastélyát, az Európa-hírű könyvtárral, műgyűjteménnyel, folyóújtották a visszavonuló németek, s mert részese volt annak a küldöttségnek, amely Feleken a szovjet csapatokkal tárgyalt a város békés feladásáról, menlevelet kapott Malinovszkij marsalltól, amellyel szabadon közlekedhetett a hadsereg által megszállt területeken.

A fogadásnak igazi békebeli hangulata volt, leszámítva a rengeteg idegen egyenruhát.

Kaviár, füstölt lazac, grúz borok, örmény édességek, valódi kávé, s igazi Havannák voltak az asztalokon.

A pohárköszöntők, ünnepi szónoklatok után, a gróf mellé lépett egy szovjet vezérkari százados. Németül szólította meg.

– Vaszilij Alexandrovics Pavlov vezérezredes elvtárs szeretne Önnel beszélni. Itt van a szállodában, az irodájában.

Bánffy elindult a fiatal tiszt után. Katonalányok sűrögtek a vendéglő termei és a szálloda között, s az emeletre vezető lépcsőnél, a lift ajtajánál, az őrséget idős, szibériai kinézetű katonák biztosították.

Kolozsváron azt beszélték, hogy a bombázásoktól megkímélt szállóban székel a hírhedt szovjet elhárítás, az NKVD, háború utáni néven, a GPU törzse. A lift működött, s amikor megállt a legfelső emeleten, Bánffy ismerős arcot vélt fölfedezni a tábornoki rangjelzéses, belügyi egyenruhát viselő alacsony, petyhüdt arcú tisztben.

– Üdvözlöm – mondta az ismerősen rekedt hang. – Tudja ugye, hogy ki vagyok? Hát persze hogy tudja, Én vagyok Emma. Azaz, hogy én voltam Emma, aki sosem volt – mondta nevetve a katonai elhárítás erdélyi főembere.

– Látja – mondta napokkal később bizalmasának Bánffy. – Ez az, amire mi, magyarok képtelenek lennénk. Csicserin, tizennyolc évvel a második háború előtt

már biztosította egy szovjet kém személyazonosságának hitelességét. Senki sem gyanakodott Emmára. Hogyan is gyanakodtak volna, mikor kerestetését miniszterségem korában, személyesen én kezdtem el, s ki gyanakodott volna egy olyan személyre, aki a Gestapo által is hitelesített Vöröskeresztes okmányokkal érkezik Japánból? És tényleg létezett a pesti opera balettkarában egy Réthy Helga nevű balerina, aki Oroszországba távozott, mint ahogy léteztek a birtokát bitorló rokonok is... Hja, kérem, ez mestermű volt. Nem hiszem, hogy közel lenne a szovjet állam vége. Most talán éppen ezekben a napokban, német koncentrációs táborból szabadult ál-angol katonák keresik London bombázásakor véglegesen eltűnt családjukat. Olyan családokat, akiknek hírmondójuk, talán még ismerőseik sem maradtak a világégés után. Megalapozott múltú, de még fogolytársaikat sem ismerő, tizenkilenc–húsz éves fiúk, tökéletes angol háttér-ismeretekkel, akik talán majd Oxford, Cambridge egyetemein végeznek hamis papírjaikkal, de valóban létező bankszámlák birtokában. Ivánok, Árkagyijok, Vaszilijek, a majdani évtizedek szovjet kémei... – mondta, s legyintésében benne volt az, amit politikáról, titkos-szervezetekről, s a világháborús magyar elhárításról gondolt.

CSONTOS JÁNOS

Testamentum

JUHÁSZ GYULA (1883 – 1937)

*Nektek hagyom, ha innen elmegyek,
Szeretteim, e néhány dúlt jelet.*

*Míg emlékeztek rám, még él a hír,
De tovább ment a szenttelen papír.*

*Nem én voltam a tárgy, csak az alany,
Most nyugszom csendesülve, daltalan.*

*Én tébláboltam, mint egy idegen,
S csak nótáztattam vérző vizeken.*

*Még nótám sem volt mindig az enyém,
De cirógatott túlvilági fény.*

*És környékeztek gomolygó ködök,
És Isten volt a túllfüggöny mögött.*

*A látomás tűnt, megmaradt a dal:
A vén világban örök-fiatal.*

Rontott, együgyű dal

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885 – 1936)

Van már jelenem, korom is van,
 szívem menetel csodaszépen.
 Művem minek is szaporítsam?
 Habzik a Tejút a nagy égen.
 Van tervem a kút fenekére,
 csak még a mulás ne igézzen;
 nem húz a halál huga félre:
 járjak bakacsin köpenyében.
 Van csöpp seregem, csupa testőr:
 ellen nyíla meg ne találjon,
 nem röppenek el soha ettől,
 itt tart a fiam meg a lányom.
 Nem bánt sem a fény, sem a hályog
 nem von paravánt a szememre:
 kívül vagyok és belelátok,
 kímél hatalom veszedelme.
 Van gépkocsim is, csuda járgány,
 lassan kopik az uzsorája,
 nem vonz sem a bronz, sem a márvány,
 szikkaszt a szonett Szaharája.
 Túsza vagyok a szerelemnek,
 még ha kicsinyég fel is öröl,
 prédája a bűsz elemeknek,
 lángot csíholok a nagy Óból.
 Minden soromat megidézhedd:
 vállal-e hitet, haza sorsát –
 nem ment föl az ész, sem az érdek:
 szolgád vagyok én, Magyarország.
 Csak néha a langy januárok
 vonják a bilincset a szívre:
 ásít valahol az az árok,
 sápad a mesék arany-íve...

*Nincsen menedék, vigaszág sincs,
angyalnevetés, koszorús ág,
nincsen kerítés, ahol átints –
nem ment meg a bűn, sem a jóság.
Nem volt soha kincs, csak a térkép,
főnix porig ég, s hamujában
izzik az örök csereérték:
állunk az idő kapujában.*

BANNER ZOLTÁN

versben – öltöző

ha megjelenysz a versben
 ne öltözz pantallót s zakót
 öltözz kaszálóvá (a kaszát se feledd!)
 meredek zsindeletetűvé
 (a kémény is magas legyen!)
 öltözzél szerzetesnek
 (derekadon hófehér kötél)
 százéves fenyőnek
 (öröme égis ér)
 borvízforrásnak (tél is kotyog)
 állati félelemnek
 (mely medvét sose látott)
 öltözz Szatmárnak és Hargitának
 (partjuk Tebenned összeér)
 vasútállomásnak
 (s Te vagy a befutó vonat)
 öltözzél hangszerekbe
 (hogy örökké megszólaltassanak)
 kőlabú Korpuszokba
 (faragjon benned tovább a kéz)
 öltözzél tűzrakásnak
 (már illata is laktat ha enni kérsz)
 ha megjelenysz a versben
 Te légy a gondolat
 (mely testesülni kész)

segesvári látomás

*a fák és a hegyek
ezerévesek
ezer éve csipkézik az eget
de csak Neked
mert ezerévesek a szemek
amelyek tudják
miért csipkézik a fák és a hegyek
ezer éve az eget
és ha lecsukódnak a szemek
elindulnak Veled
fák hegyek és egek*

fellegetdal

*az érthetlenségig tiszta szó
patyolatfehéren mint a hó*

*az öngyilkosságig fekete vas
a láthatatlanság mely behavaz*

*ha majd nem szólok – éppen havazok
velem riadnak majd a havasok*

*üllőre verve barbár ritmusát
a sötétség ura: a kalapács*

ötakarú kereszt

sötétben
 kilépnek
 cellájukból
 rabjaim
 néhány lépést teszek bennük felém
 a távolság
 hidegen
 gyöngyözik
 homlokomon
 megérinthegetlen álmok csupa lom
 szavak
 szemek
 szívek
 szegek
 feloldanálak Benneteket de nem lehet
 sem illat
 se csók
 se hang
 se szín
 megfejlthegetlen képek alagútjain
 eltévedt
 lovas
 üget
 riadtan
 át a Szamoson nyomában semmi nyom

PINTÉR LAJOS

A Tengerlátó nemzedéke

FÖLLELT JEGYZETLAPOK 1976-RÓL

Emlékek fájnak, emlékek fénylenek bennem. Baka Pistára, Nagy Gazsira emlékezem.

Baka Pista barátom, nemzedéktársam halála mint egy seb, úgy fájt. És lassan-lassan gyógyult. De Nagy Gáspár halálával újra sajogni kezdett. Most együtt fájnak bennem.

És emlékeimet őrzöm, idézem, emlékképeimet rendezgetem.

Írtam én minap egy verset, így hangzik. *Nagy Gazsi/ Nagy Gazsival / Baka Pistával / de jó volt / – emlékszel? – hármásban / az Eötvös kollégiumi esten / s március 15-én a Március 15-e téren / Pesten / ott álltunk / a betiltott téren / talán / át sem öleltük egymást / talán annyit se mondtunk / testvérem*

Jó lenne ennek a versnek most minden szavát, sorát ízekre szedni. És hosszan-hosszan beszélni mindenről, szinte mesélni.

De nem. Csak egyet-egyet. Például arról, kezdjük a végén: annyit se mondtunk: testvérem.

Kormos István adott egyszer interjút Domokos Mátyásnak, a részletekre már nem emlékezem, újra kellene olvasni. A fiatal költőkről beszél, és itt mondja, a pályakezdőkről mondja, pályánk kezdetén mondja: Nagy Gáspár és Pintér Lajos szinte testvérek. Ezt mondja Kormos. Innen a szó.

Baka Pistával és Nagy Gáspárral ezt a testvérséget mindig éreztem és mindig éltem. Nem csupán Kormos Pista érezte meg. De ez szótlan, szemérmes, férfi barátság, „testvérség” volt, nem mondtuk fennhangon. Ezért a versben, hogy „annyit se mondtunk”.

Hol és hogyan kezdődött ez a barátság? – már szinte ködbe vész. Mintha kezdettől lett volna.

De mégis. Valahol 1971 után, akkor kerültem a pesti Bölcsészkarra és az Eötvös kollégiumba. Valamikor 1972, 1973 táján kezdődhetett, és tartott...

Tart máig. Mert nemcsak az életutak, párhuzamosak a koporsók is. „Párhuzamos koporsók” – Nagy Gáspár verséből a sor. Emlékszem, amikor írta, emlékszem, amikor „írtuk” az Eötvös Kollégiumban, mert akkor még, fiatalok, bele mertünk nyúlni egymás versébe, persze gyöngéden, segítően, óvón.

Harminc év eltelvén, egy emberöltő eltelvén lett valósággá a párhuzamos koporsók látomása.

Nagy Gazsi versében azt jelenti e kép, hogy a párhuzamos életutak valahol csak találkoznak, ahogy a párhuzamosok, ha máshol nem, a Végtelenben.

1972, 1973? Talán úgy kezdődött egyfelől, hogy a fiatal egyetemista, fiatal költő, aki voltam, levelet kapott Szegedről, a Kincskereső szerkesztőségéből, Baka Pistától. Pista

már akkor ott volt kezdő szerkesztő, nekem pedig megjelentek első verseim a Tiszatájban. A Tiszatáj 1972. novemberi számában.

Jeles számban, mely a hetvenesztendős Illyés Gyula köszöntésére szerkesztődött, s amely épp Szilágyi Domokost is közölte. „Lilla Vitézre emlékezik”. S egy kezdő fiatal egyetemistát. Nagymama-arcú tanyák című versét. Nem, nem is azt, hanem a kötet későbbi címadó versét, a Fehéringes folyókat, és a Kő-ünnep című szonettet.

Az akkori főszerkesztő, Ilia Mihály nemcsak közölte verseimet, hanem ajánlással tovább is küldte Kormos Istvánhoz, a Móra Kiadóba. És Kormos, mondhatni azonnal szerződést ígért. Ez volt az indulás.

Ezt a pályakezdő társat kereste meg levelével Baka Pista, ha jól emlékezem, és kért, hogy készítsék egy interjút a Kincskeresőnek Kiss Benedekkel.

Az interjút megcsináltam, meg is jelent. Kiss Bencével mi tegeztük egymást, persze, az interjú is tegezve készült. De Baka Pista átírta magázásra. Kicsit röstellkedve írta levelében, hogy ez a magázás szokás a Kincskeresőnél. Ne higgyék az ifjú olvasók, hogy az írókat, költőket csak úgy „le lehet tegezni”.

Így indult tehát, ezzel az Önözös interjúval.

Pistának köszönhetően utána folyamatosan megjelentem a folyóiratban. Nem is kellett küldennem verseket. A „felnőtt” publikációim közül választott Ő rendre, s közölte újra a Kincskeresőben. Ő írta néha a szerzőket bemutató kisesszéket is, 6–8 sort. Egyszer is nagyon szépen írt rólam, többet ér, mint egy kismonográfia. Most az elsárgult újságlapot, de jó lenne megkeresni és újraolvasni.

Kicsit csapongok most, és elmondom, hogy időközben elindult a Mozgó Világ is, akkor, a 70-es évek elején. Veress Miklós volt az első főszerkesztője, s az új folyóirat Nagy Gáspár és Pintér Lajos verseit közölte első lapszámában. Gazsi verse, ugye, jól emlékezem?, a Csak nézem Olga Korbutot volt. Olga Korbut akkor divatos és sikeres tornászlány, néztük gyönyörű mozgását. Néztük szaltóit, szaltói szabadságát. Gazsi versének az volt az eredeti címe: Szaltószabadság. Csak éppen ezen a címen, mert áthallatszott, hogy „sajtószabadság”, nem engedték közölni.

1976 után, mert akkor már a Forrásnál voltam, de még Veress Miklós főszerkesztése idején csinált a Mozgó Világ a pályakezdő költőknek egy seregszámlát. Megkérdezett bennünket erről-arról.

De jó lenne ezt a megsárgult folyóiratszámot is elővenni most, és felidézni fiatal arcunkat. Nagy Gazsi hiányzik ebből az összeállításból, nem azért, mert a nemzedéki seregszámlából kifelejtették volna. Addigra valamin összekülönbözött Veress Miklóssal, s ezért nem akart szerepelni.

Baka Pistával mi ott voltunk az összeállításban. De jó lenne Pista sorait is kikeresni és újraolvasni. Látod, harminc év, több mint harminc év távolából is sajog bennem, hogy azt írta itt: kedves költői Nagy Gáspár és Pintér Lajos. Mert férfiszemérmesség ide és oda, ezt a barátságot néha csak meg kellett vallani.

És hol és hogyan ismerkedtem meg Nagy Gáspárral? Talán a pesti Bölcsészkaron futottunk össze, az Egyetemi Színpadon? Ő az idő tájt került Pestre, s kereste ezeket a helyeket. Vagy az Eötvös Kollégiumban? Vagy az Írószövetség valamely rendezvényén?

Lehet, lehet. A legvalószínűbb mégis az, hogy Kormos István szerkesztőségi szobájában. Hisz oda mindketten bejártunk. Oda jutott, mondtam, az én kötetem is, Ilia Mihály

jóvoltából, és oda jutott Nagy Gazsié is. Gazsit – ha jól tudom – Nagy László irányította Kormoshoz.

Nekünk Kormos az „egyetemünk” volt, megírtam ezt Pista halálakor hosszabban. Bejártunk hozzá, barátjává fogadott bennünket, és azon volt, hogy a teljes kortársi irodalmat megismerjük általa. Bemutatott bennünket Weöresnek, Jékelynek, Kálnokynak, Juhásznak, nem utolsósorban fiatalokat egymásnak, akik ott Kormos szerkesztőségi szobájában véletlenül összetalálkoztunk.

Valószínűleg Nagy Gáspárral ott találkoztam először, és utána sokáig párhuzamos volt az életünk.

Egyszerre kerültünk Kormos Pista vonzáskörébe, egy évben (1975-ben) jelent meg első kötetünk, együtt publikáltunk a *Mozgó Világban*, mondtam, de a Kortársban, Új Írásban is. Az Új Írásban Juhász Ferenc külön rovatot indított a pályakezdőknek, nekünk, az volt a fejlécén: *Fiatalok a jövőnek*. Mennyi múlttá porlott az a jövő mostanra.

Vasy Géza pedig a Magyar Ifjúságnál volt akkortájt szerkesztő, ő ott mutatott be sorra bennünket, mindenkinek teljes oldalt biztosítván a lapban: versekkel, fotóval, önéletrajzi jegyzettel.

Ezek voltak a közös állomások. De ott voltunk egymás esküvőjén is, hiszen telt fölöttünk az élet, én ott az övén Pannonhalmán. Ő pedig feleségével ott az enyémen, közel az Eötvös Kollégiumhoz, a Feneketlen tó közelében.

A szűk Család, Kovács Pista a feleségével, Nagy Gazsi a feleségével, s a mi két esküvői tanúnk: Tolnai Ottó és felesége, Jutka, nem is voltunk sokkal többen, mikor 1976 júniusában összeházasodtunk Évával. Nézem a megsárgult fényképeket, nem, még két gyerek is a fényképeken, nem ér a székről a földig a lábuk, lehet látni a képen, ahogy lóbázzák: Tolnai Ottóék két gyermeke, Lea és Szabolcs. Azóta megnőttek, nincs már az a magas székek, amiről ne érne le a lábuk!

1972 táján fogadta el a közlésre kötetünket Kormos István, 1975-ben jelent meg. 3–4 év. Három, négy év alatt hányszor látogattuk meg Pistát a szerkesztőségben, hányszor vittünk be új verset, és olvastuk az ő új verseit is, és egymással hányszor találkoztunk, az induló nemzedék tagjai! Ez volt a Kormos-egyetem.

Nem mondhatom azt, hogy Kormos szerkesztőségi szobájában voltak a szemináriumi, mert nem. Kormos Móra kiadói szobája kicsike volt, oda két ember be sem fért. Ha kerestük, Kormos kijött a Móra hatalmas előterébe. Nagy asztalok, székek, fotelek, Kormos körül mindig a nyüzsgő irodalmi élet, ez volt Kormos István szerkesztői munkájának színtere.

Elmúlt harminc év, nemrég névsoroló, seregszámláló versemben igyekeztem számba venni a nemzedéket. Épp harminc éve megtette ezt Vasy Géza is, ő szerkesztette a *Tengerlátó* című antológiát, abban van először együtt a mi nemzedékünk. Baka, Bari, Nagy Gazsi, Pinczési Jutka, Kántor Péter, Szöllősi Zoli. A hetedik te magad légy. Valahogy így sorolom a versben is.

De lehetne e névsort folytatni, nemcsak hétig, akár tizenhétig. Többen a pályán nem maradtunk.

De elindulni többen indultunk. „Sokan voltunk”. Lehet, akár hetvenheten is, mint a magyar népmese.

Ágh Pistáék nemzedékét nevezték „heteknek” a hatvanas években. Ágh, Bella, Ratkó, Buda Feri s mások, ők is többen vannak hétnél, ha nemzedékükhöz, ahogy szokás, Kiss Annát is odaszámítjuk.

Utána a „kilencek”, Utassy Jóskaék, Kiss Bencéék nemzedéke a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején. Az Elérhetetlen föld költői.

S utána jöttünk mi. S bár nemzedék voltunk, de az irodalomtörténészek nem adtak nekünk nevet. Ki tudja, miért. Volt ebben politika is, volt ebben politika rengeteg, mert a kultúrpolitika nem szerette a nemzedékeket. A nemzedék: megsokszorozott szándék, megsokszorozott akarat.

Az idézett, épp harminc éve megjelent antológia alapján lehetne nevezni minket a Tengerlátó-nemzedéknek. Most jobbat ajánlani nem tudok. A Tengerlátó nemzedéke.

Akik utánunk jöttek, ők elnevezték magukat, s ideig-óráig rajtuk is maradt, ők az Arc-talan nemzedék: Zalán Tibor, Tóth Erzsí és a többiek, ők a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején.

S előttünk és utánunk más és más nemzedékek. Kifogyhatatlanul és szükségképpen. Hiszen a nemzedék: az irodalom időszámításának mértékegysége.

S mert, Nagy László is mondotta: felröppenni csak rajban lehet.

Én most emlékezem a repülés szépségére és szabadságára.

Másképp mondom: továbbrepülni is csak rajban lehet. Legalább is én úgy szeretek: rajban érezem a repülés szépségét és biztonságát, a madárúton lét örömét.

De most térjünk vissza, érkezzünk el a számomra legfényesebb naphoz, 1976. május 13-hoz. Ekkor rendeztük meg az Eötvös Kollégiumban Baka István, Nagy Gáspár és Pintér Lajos költői estjét. Bocsánat, hogy a meghívó rideg tényeit idézve, így egyes szám harmadik személyben írok magamról. Talán már lehet is, eltelt azóta 31 év, az akkori lángoló fiatal ma már a szememben egy másik.

Több apropója volt ennek az irodalmi estnek. Az egyik az volt, hogy szerettük egymást, és ezt az együvé tartozást szerettük volna kifejezni. A másik az volt, hogy én az évben végeztem a pesti Bölcsészszkaron, végeztem az Eötvös Kollégiumban. Ahonnan a búcsú, mondhatni, fájdalmasabb volt, mint magától az egyetemről.

Az Eötvös Kollégiumban máig „ott vagyok”. Lélekben visszavágyom, és el sem szakadtam tőle: máig visszatérően azt álmodom, hogy benne élek.

Szerettem volna tehát emlékezetessé tenni búcsúmat a Kollégiumtól, és ezért kezdeményeztem ezt az estet. Volt egy harmadik oka is. Egyik idősebb költő társunknak akkor jelent meg egy verse, az volt a címe vagy központi sora, hogy: mi vagyunk az utolsó nemzedék. Ez irritált bennünket, hogy egy idősebb költő kinevezi nemzedékét utolsó nemzedéknek, mintha velük megállna az idő. Szerettük volna megmutatni, hogy mi is itt vagyunk, mi is szót kérünk.

Az estet én szerveztem, kértem fel Baka Pistát Szegedről levélben, és Nagy Gazsit – akivel mindennapos volt a találkozásunk – személyesen. Az est bevezetésére Kormos Istvánt közösen kértük fel.

Ez az esszé, műfaját tekintve, nem tűri a dokumentumokat, de tűri a dokumentumok „meséjét”. Ezeket a dokumentumokat most elmesélem, azt pedig elmondom, hogy kedves barátom, Salánki Szilárd elkészítette a honlapomat. <http://pinterlajos.uw.hu> az elérhetősége.

Van ebben az én műszaki tudásomtól kicsit idegen mozzanat, hisz a „fegyverem” máig egy Erika és egy Robotron írógép, és egy számítógépet még be sem tudok kapcsolni, imél író-olvasó analfabéta vagyok. Sebj, barátom buzgalmának köszönhetően ez a honlap működik, s ennek *pályakezdés* fejezetében ott az idézett dokumentumok.

Máig őrzöm az est meghívóját. Ízléses egyszerű nyomtatvány, a Petőfi Irodalmi Múzeum házinyomdájában készült, akkortájt ott töltöttem ugyanis kötelező egyetemi gyakorlatomat. Múzeumi barátaim e meghívó elkészítésével járultak az est sikeréhez.

Nagy Gazsi is megidézi ezt a meghívót, mikor Baka Pista halála után a Tiszatájban emlékezik rá, akkor a meghívót is idézi. Azt mondja, Pintér Lajos csongrádi házának kincstárából került elő.

Igen onnan, ez is, ami most itt van asztalomon, ameddig édesanyám él, addig marad kincs e tár.

Most ideidézem én is a meghívó szövegét:

AZ EÖTVÖS KOLLÉGIUMBAN (XI. Ménesi út 11–13) 1976. május 13-án, csütörtökön,) este 8 órakor / BAKA ISTVÁN / NAGY GÁSPÁR / PINTÉR LAJOS / költői estje / bevezetőt mond: / KORMOS ISTVÁN / közreműködik: / MÁRAI ENIKŐ / VÁNDORFI LÁSZLÓ / Szeretettel várjuk!

Márai Enikő és Vándorfi László előadóművészek, Márai Enikőről tudtuk, hogy Márai Sándor rokona, talán unokahúga, Vándorfi Laci pedig egyetemista társunk.

A rendezésre Baka Pista, a „vidéki” nem vállalt értelemszerűen szerepet. Enyém volt a kollégium körüli teendők intézése, Nagy Gazsi vállalta, hogy meghívja az író-társakat. Kovács Pista, idősebb költőtársunk is besegített, azon ígéretével, hogy ő pedig meghívja nyilvános felvételt a rádiót.

Homályosan emlékezem egy régi újságcikkre, mely az estet eleveníti fel. Az Egyetemi Lapokban jelent meg, a rendezvényt követően nem sokkal.

Fiam most bemegy az Egyetemi Könyvtárba, és megtalálja az elsárgult lapszámot. Még az újságpapírt is kikezdte időközben a hóhérló idő. Jékely sarkánya.

Fénymásolatban előttem az újságcikk. „Május 13-án az Eötvös Kollégiumban majd 200 fős közönség előtt Fiala költők estje hangzott el. Baka István, Nagy Gáspár, Pintér Lajos versei előtt Kormos István költő mondott bevezetőt. Márai Enikő és Vándorfi László előadóművészek összeállítását az esten megjelent költők egy-egy új versüket olvasták föl, majd terveikről, elképzeléseikről vallottak. (Pintér Lajos és Vándorfi László egyébként egyetemünkön végzős hallgatók.) A kollégium rendezvényén megjelent a Magyar Rádió is, az est anyagából később irodalmi műsor készül.”

Ennyi a cikk, pontos, csak épp a Magyar Rádió nem jelent meg, Kovács Pista szervezése nem sikerült. Kár, mert jó lenne visszakeresni a felvételen Kormos szavait. Kormos bevezetője ugyanis nem maradt meg, fejből rögtönözve beszélt. Csak az emlékezet őrzi.

Azt mondotta, hogy megjelent egy vers, idősebb költő írta, s azt hirdeti benne, mi vagyunk az utolsó nemzedék... De hiszen előbb idéztem is ezt. Itt a cáfolat, mondotta Kormos István, itt egy új, egy újabb nemzedék.

Bevezetőjének ez volt a lényege.

Az Egyetemi Lapokban két fotó is a cikk mellett, egyiken Kormos István, ahogy bevezetőjét tartja. Az ismerős, kedves arc, fejét előre biccenti, kezét mellkasa előtt kulcsolja.

Kopaszodó, magas homlok. És nemcsak ismerős arc, hanem számomra az oly kedves, feledhetetlen arc is.

Az ingnyak kicsit felpördül, kopott, megnyúlt pulóver. Pista, és az örök pulóver.

Tengerlátó-nemzedéknek neveztem előbb nemzedékünket. De nevezhetném Kormos Pista nemzedékének is, hisz szinte valamennyien az ő köpönyegéből, nem, megnyúlt, hosszú pulóvere újjából bujtunk ki.

És egy fotó még, rólam, a kollégiumtól búcsúzó 23 éves fiatalról, „fiatal költőről”, aki voltam. Kár, hogy a fotós engem választott, nyilván azért, mert én voltam az egyetem hallgatója. Mennyivel jobb lenne egy csoportkép, mennyire jó lenne újra látni most Baka Pista és Nagy Gazsi örökfiatal arcát is.

Ez újságcikkben nem, de belső látásommal látom őket!

És hárman háromfelé ezután. Nagy Gazsi maradt Pesten, Baka Pista vissza Szegedre, a Kincskeresőbe, én pedig szerkesztőnek, Kecskemétre.

Csak egy év telt el. 1977. március 15-e jött. Úgy éreztem, hogy jó lenne elutazni Pestre, látni a forrongó, tiltott március 15-ét. Megérkeztem, emlékszem, pont dél volt, álltam a március 15-e téren, Petőfi szobra előtt. Dél volt, a közeli templom harangjai szóltak. Az „ünneplő” téren – döbbenetesen – senki. Igaz, munkanap volt, igaz, az előző évek diákünnepései után megfélemlítették az embereket, de a téren senki.

Csak véletlenül, minden összebeszélés nélkül, hárman három felől megérkeztünk a terre: Baka Pista, Nagy Gazsi és én. Kezet fogtunk, szinte nem is szóltunk, nem volt mit mondani. De él, lángol bennem máig ez a szinte látomásos pillanat.

Kicsit jobban szétnéztünk. A betiltott téren, a kapualjban mozogtak alakok, egyforma ballonkabátban, egyen kokárdával, meglapulva a kapualj félhomályában. Titkosrendőrök.

Baka Pista temetésén, Szekszárdon egy régen látott egyetemista társam lép oda hozzám. Érdekes, hogy épp, hivatalból, a temetés egyik szervezője. Emlékszel? – kérdezi. Nem kérdezem, mire? Igen, emlékszem, mondom neki, mindenre emlékszem.

Nagy Gazsi temetésén, a Farkasréti búcsúztatón egy régen látott egyetemista társam lép oda hozzám. Ma az Eötvös Kollégium könyvtárának vezetője. Emlékszel? – kérdezi. Igen, felelem neki. Mindenre emlékszem.

Például arra, hogy hányszor besétáltunk a Tarjánból, Pistáék lakásától a Kincskeresőbe. Emlékszem a hosszú séta dialógusaira.

Baka Pista / Pista / mennyire hiányzol / jó lenne a Tarjánból/ be-besétálni újra / a Kincskeresőbe / közben megváltani mert / itt maradt / megváltatlanul a világ / fiatalok voltunk / úgy lobogtunk / mint lámpában / a láng

Láng volt az élet – ha jól idézem, ez pedig egy Pinczési Judit-kötet címe. Láng volt. Láng ma is.

Ö r ö k s é g

MÓSER ZOLTÁN

*Elment házunk ékessége...*¹

*„Jaj szívünknek vígassága, reménységünknek istáppja,
Elment, elment házunk ékessége.
Megfosztattunk szép fiunktul, elmaradtunk magzatunktul,
Elment, elment házunk ékessége.
Meghervadt kertünk illatja és oszlott virágunk szaga,
Elment, elment házunk ékessége.”²*

I.

A mai nap rosszul kezdődött, de ez már éjjel érződött. Lefekvéshez készülődtem, amikor egyik leányunk felsírt álmában. „Rosszat álmodik”, gondoltam, s eloltottam a lámpát. De én is rosszul aludtam, borzalmakat álmodtam, fejfájással ébredtem. Csupa-csupa baljós előjel. Még ezt tetézte hogy az idő is elromlott, s a reggeli sötétség – így ébredni irtózatossá – a készülő vihart jelezte.

Hogy nyomott hangulatomat valahogy eloszlassam kiválasztottam egy újabban kapott Kodály lemezt, hogy azt meghallgassam, megismerjem. Az 1913-ban „mély férfihangra” készült KÉT ÉNEK című két zenekari dal volt ez, ami addig teljesen ismeretlen volt számomra. Az első dal Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* című versére készült. Ezt a költeményt – hála volt tanáromnak – 16 éves korom óta betéve tudom, csodálom s egyre inkább értem is. (Az egyik legkedvesebb versem ez.)

„A múlandóság gondolata ihlette alkotásra a költőt és a komponistát – írja Eörsze László –, mindkettőt harmincéves korában. A hervadó őszi táj láttán emlékké szelídülnek a nyár élményei, és felsejlik előttünk a közelgő tél kietlen, sivár képe. Már a zenekari bevezető megadja ennek a bölcselkedő elégiának a hangulatát: az előbbi fafűvőkon, majd a vonósokon jelentkező, szinte népi improvizációszerű, rubato dallam az elmúlást siratja.”

A *Két ének* második darabjával, Ady megzenésített „halálversével”, a *Sírni, sírni, sírni...* című kórusmű meghallgatásával folytattam az ismerkedést, vagy csak hallgattam és ismerkedtem volna, mert csak néhány strófaig jutottam: „*Várni, ha éjfél üt az óra, Egy közeledő koporsóra. Nem kérdezní, hogy kit temetnek...*” Valahol itt, az elején járhattam a meghallgatásban, amikor megjött a postás és egy csomó levelet hozott. A sok kö-

¹ 25 évvel ezelőtt, a Kodály centenárium alkalmával a Tiszatájban egy hosszabb esszével szerepeltem. Azóta egy közel kétszáz oldalas könyvem állt össze Kodályról, de nagy valószínűséggel ez soha nem fog megjelenni. Ezt azért mondom itt el, mert a közelgő (kettős) Kodály évfordulón gondolkodva, ezuttal a könyv fejezeti közül azt választottam ki, amely a legszemélyesebb vallo-más és a temetésről s annak kapcsán a siratókról és Kodály siratókról szól.

² Siratószöveg a *Tékozló fiú* című, XVII. századi drámából. In: Régi Magyar Drámai Emlékek II. Bp., 1960. 18–19.

zül azt választottam elsőként elolvasásra, amelyen nem volt feladó. S amikor vettem ki a benne lévő levelet, vagy csak épp kezdtem kihúzni a borítékból, megremegtem, mert látván a széles fekete keretet, rögtön tudtam hogy gyászlevél, halotti értesítő van benne. Amikor pedig el is olvastam, szinte belémszorult a levegő, mert annyira váratlanul ért ez az erdélyi levél, amely több hetes késéssel adta tudtomra, hogy legkedvesebb barátunk, Nagy Pál festő és felesége, Kemény Zsuzsa 1979. július 18-án, autóbaleset következtében elhunyt.

Nincs többé Nagy Pál, aki feleségével mindig várt reánk, mert hozzájuk mindig mehettünk. Ezért késett a levelemre a válaszuk, ami nem is érkezik már meg soha. Csöndes a ház, a mindig vidám lakás, ott a Maros partján. Ők nagyon-nagyon fognak hiányozni.

II.

Felállok az asztalomtól s kinézek a faluszéli szobánk ablakán: a határt látom, a sáros földet és a kocsit a kicsi völgy túlsó felén. Az úton ázott emberek jönnek haza a földről, dolguk végezetlenül. S a harang zúg, reménytelenül.

Most csak járok-kelek a kis szobában, és egyre csak a barátaimra gondolok és arra a sírra, ahol ők ketten nyugszanak. Hogy ez a nap valahogyan (gyorsan?) múlt, a régi lemezek között válogatva a hangulathoz és alkalomhoz illőt próbálok keresni. Talán most jobbat nem vehetnék elő, és nem idézhetnék itt, mint a *Székely keservest*, amit zongorára is, vegyeskarra is feldolgozott Kodály 1934-ben: a világhírű székely, Kőrösi Csoma Sándor születésének 150. évfordulójára készült e mű, s benne a csodálat, a tisztelet és a megrendülés hangján szól a kórus, szól a Mester arról a székely legényről és világjáróról, akiben talán egyik, lelki rokonát is tisztelte.

AZ IFJÚ KODÁLY

De mit is kell röviden tudnunk a háromszéki Csomakőrösön született székely tudósról? Azt, hogy 35 évesen, nagyszerű tudással felvértezve egyedül s gyalog indult el Ázsiába, hogy a magyarok őshazáját, az ottmaradt magyar testvéreinket felkutassa. Számtalan akadályon túljutva végül brit támogatással egy tibeti lámakolostorban kötött ki, ahol a tibeti nyelvet és irodalmat tanulmányozta. Innen később Bengáliába került, majd két év múlva, 1837 végén visszatért Calcuttába, ahol könyvtáros lett. 1842 elején ismét elindult azzal a szándékkal, hogy a *lhaszai* (ma Kínához tartozó) híres könyvtárban található forrásokban felkutassa a magyarok őskapcsolatait, ám a Himalája tövében elterülő mocsárvidéken útközben maláriát kapott, s e betegség vitte a sírba.

Kodály Zoltán ennek a székelynek állít emléket, de én most az elveszett barátaimra gondolok a keserves ének jaját hallgatva:

*Aj, sirass édesanyám, míg előtted járok,
Mer' aztán sirathatsz, ha útnak indulok.
Útnak indulásom, nincsen maradásom,
Az irigyek miatt esett bújdosásom.*

*Istenem, Istenem, hol leszen halálom?
Erdőn-e vagy mezőn, vagy pedig tengeren:
Ha erdőn veszek el, ki temet el engem?
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?*

*Tengernek nagy partja: koporsóm oldala,
Tengernek mélysége: koporsóm feneke,
Tenger sűrű habja: szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása: harangszóm is leszen.*

*El is eltemetnek az erdei vadak,
Meg is megsiratnak az égi madarak.
El is eltemetnek az erdei vadak,
Meg is megsiratnak az égi madarak.*

A jó Isten tudja, hol történik halálod, hol ér az utolsó óra, az utolsó perc – a tied, az enyém. „Rövidre van szabva életünk: órák alatt elenyészik; s igen gyorsan telik el egy óra. (Bárcsak felismernéd ezt, virágzó ifjúság! Benned a remény nagyon is nagygyá nő.) Gyorsan múlnak a napok, gyorsan a hónapok, gyorsan tovatűnik az év is, pedig milyen kicsi éveink száma! Vedd hozzá még, hogy életünk felét elfoglalja az álom, nagy részét az evés-ivás, játék, betegség, meggondolatlan törekvések, s ami a legborzasztóbb: minden pillanatban váratlan halállal sújthatasz, te kegyetlen Lachesis.”³

Ezt az 1653-ban, Hollandiában készült *Magyar Encyclopaediájának* előszavában Fortius⁴ nyomán írta Apáczai Csere János. S mert két barátom halálhírének napján, egy rosszul kezdődő, esős s vigasztalan napon írom ezeket, keresvén a feloldást, a vigasztalást. Olyan ez mint az életünk, amely sirással kezdődik és azzal is ér véget.

III.

Napok óta: a szomorú hír hatása alatt vagyok. De mindannyiunkkal ugyanígy megtörténik ez, ha szeretteink közül valakit elveszítünk. Ilyenkor, ha már azok az emlékek ennyire gúzsba kötnek, talán a legjobb – ha lehet, ha tudod!? – gyorsan tovább „lapozni” az emlékek és emlékezéseid könyvét, mert hátha olyan képre, élményre akadsz, amely – ha időle-

³ Lachesis: a három moriák (római párkák, a végzet megszemélyesítői) egyike, aki a sorsot osztó volt, s akinek két nővérével együtt hatalmában állott megakadályozni az istenek akaratának érvényesülését.

⁴ Fortius, Joachimus (megh. 1536): flamand humanista, Erasmus jóbarátja. Sok természettudományi és filológiai tárgyú könyvet írt.

gesen is – feloldja szomorú kötődésedet. Ezzel próbálkozom én is, és ha a közelmúlt emlékképeit leltárba veszem, akkor egy mintha a menedéket kínálná és a továbbvivő utat is. Ez messzire vezet, Moszkvába, ahol volt egy szabad napom: semmi hivatalos programunk nem lévén elmehettem egyedül sétálni. Délelőtt a várost jártam s fényképeztem, a délutánt pedig a Puskin Múzeumban töltöttem. A modern francia festészet – amiről hírből tudtam – s a régi egyiptomi anyag igen nagy élményt nyújtott, befogadni is alig lehetett. Az egyik tárló előtt – mert reprodukcióból már ismertem – a felfedezés izgalmával álltam meg: eredetiben láthattam egy *memphisi* sírkamrából származó, több mint 3000 évvel ezelőtti reliefet, amely *halottsíratókat* ábrázol.

E domborművön egy csoport nő látszik, együtt is, külön is fájdalomtól terhes valahány. A kezek magatehetetlenül csapkodnak, a testek fokozatosan lehajlanak, legörnyednek a földre. Érezzük a testet-lelket átjáró kint, a részvétet, és szinte halljuk a sírást, a sírató éneket. Ilyen távolról? Igen, még messzebből és távolabbról is, mert a halál, a gyász, a síratás szinte egyidős az emberiséggel.

„Az őskorba nyúlik vissza a halottsírató is – írja Kodály *A magyar népzene*-ben. – Bár minden vallás, még a világi törvény is (Solon) igyekszik a gyászt mérsékelni, máig élő szokás maradt. Néhol, különösen déli népeknél, a síratás a fájdalom oly heves kitörésével jár, hogy nem sokat különböztetik az ősember fékezetlen gyászatától. (...) A síratás, mint az egész világon, ahol megvolt, vagy még megvan, asszonyok dolga. A halott legközelebbi nőrokonának kötelessége.”

Kiss Géza a halállal s temetéssel kapcsolatban több síratót is feljegyzett és közzétett az 1937-ben megjelent *Ormányság* című munkájában. Többek között egy 48 éves kákicsi asszony végigzokogta, amint elmondta, „hogyan siratta ez és ez a halottját, hogyan siratta édesanyja a maga édesanyját, hogyan siratta el ő maga az édesanyját. S ha kételkednél benne: évek távolán át hogy emlékezhetett ilyen tisztán vissza régen elhangzott sorokra-szavakra,

ne felejtjük el, hogy évszázadok óta ugyanígy hangzó újra meg újra visszatérő, *stereotip* sorok ezek annyira, hogy külön *sírató*, tehát síratást *értő asszonyok* voltak minden faluban, akiknek tudományát néha föl is használták s megfizették.”

„Ahol sikerült síratót hallanunk – írja Kodály –, ritka kivétellel, mindenütt őszinte fájdalom indította... A legtöbben felvétel közben sírvafakadtak, s nem tudták folytatni.”

E rövid megjegyzés arra is utal, hogy nehéz hallani vagy épp felvenni egy-egy síratót, hiszen ez együtt jár – a fenti szövegek ismeretében jól érződik – egy-egy tragédia, vagy csak a közeli-távoli gyász felidézésével. Szintén Kodály írja, hogy „a Zoborvidéken egy vasárnap délután megfigyelhettem a temetőben egy magános öreg asszonyt, amint fia fej-

fáját körüljárta, csendesen sírdogált és recitált a siratódallamra. Közeledésemre abbahagyta.”

Egyébként ez a recitálás és rögtönzés a legjellegzetesebb tulajdonsága a siratóknak, s ez is ősiségét mutatja. „A sirató zenei műfaji jelentősége nálunk: egyetlen példája a prózai recitáló éneknek és szinte egyedüli tere a rögtönzésnek. A *recitativo*: ütem és mérhető ritmus nélküli ének, zenei próza, a zene és a beszéd határán, ahol a zene csak a hangmagasságának változtatását szolgáltatja. Ritmus nincs benne más, mint a beszéd ritmusa; pontos méretű ütemről, szabályosan ismétlődő ritmusképletekről nincsen szó.”

Az itt idézendő siratóban a II. világháborúban meghalt urát siratja el az 52 éves gyermeközéploki asszony. Sárosi Bálint 1958-as gyűjtéséből idézek:

*Jaj, lelkem, lelkem, jó társom,
négyvennégybe elesett, mégette az átkozott háború!
Jaj, me tizénöt éve, hogy árva vagyok!
Nincsen nekem senkim, csak az út fél és, le és.
Jaj, jere haza lelkem, hogy panaszkodjam még nekéd.
Mondjam el, hogy anny' üdőtől mi panaszom vóna,
lelkem, jó kicsi társom!
Jere haza, s a gyermekeidét gyűjt össze,
me' úgy el vannak szóródva;
jaj, egy hónapba éccer ha találkoznak,
máskor egy hónapba se éccer se!
Jaj, András, András, hol van a te sírod?
Jaj, hol van a te gyászos sírod?
Sose tudom még a keresztfádot se félkeresni. stb.⁵*

Egy ilyen siratót Kodály fel is dolgozott a *Székellyfonó* című daljátékában. Mielőtt a női kar énekét idéznénk, előtte két, Kodály gyűjtötte sirató szövegével ismerkedjünk meg. Ugyanis ezek felhasználásával készítette el később a daljáték – oldottabb – szövegét. Ezzel az összehasonlítással egyúttal bepillantathatunk Kodály műhelyébe is: hogyan, miként is élt, hogyan sáfárkodott a felvett anyaggal?

*Jaj, idős jó apuskám,
jaj, idős jó félnevelőcském,
idős, kedves, idős drága jó apuskám!
Mér íratott ked bē bennünkét az árvák levelibe,
jaj, idős drága jó apuskám?
Mér kívánczozott ked abba ja sētít, gyászos házba elköltöznyi tőlünk,
jaj, idős apuskám,
jaj, idős drága jó kedves félnevelő,
idős jó apuskám,*

⁵ Sárosi Bálint: Zenei anyanyelvünk. Budapest, 1973. 202–203.

*akin sē ajtó, sē ablak, csak a nagy sētítís, ídēs jó apuskám?*⁶

*Dícsértessík a Jézus Krisztus!
Szērēncsēs, nyugadalmas jó pihenést adjon Isten!
Ídēs, kēgyēs, fölnevelő, ídēs jó apikám!
Honnan lessem, vārjam kedēt, ídēs apikám:
keletről-í, nyugatról-í,
napkeletről-í, napnyugatról-í,
ídēs, kedves fölnevelő, ídēs jó apikám?
Húzzák-vonják azt a híres, azt a hármas harangot,
avval híjják össze az atyafiakot.*⁷

Részlet a Székelyfonó 5. jelenetéből:

*Jaj, jaj, jaj, jaj kedves bátyám!
Jaj, mér hattál itt bennünket ilyen árván,
Ebbe nagy szomorúságba!
Jaj, de nagyon siettél abba az örökös házba,
Akin se ajtó, se ablak, csak a nagy sötétség.
(harang)
Jaj, húzzák, vonják, húzzák, vonják
Azt a híres, azt a hármas harangot,
Avval hívják össze az atyafiságot,
Búcsút venni tetőled,
Jaj, mert már te is elindultál arra hosszú útra:
Kíról többé soha nem várhatunk vissza.*

IV.

A siratóval rokon, egy tőről való a lakodalmi menyasszony búcsúztató ének. A kettő közti rokonság és összefüggés arra vezethető vissza, hogy itt is „gyászos” búcsú történik, de nem a földi élettől, hanem a régi leányélettől, elválás lesz itt a szülőktől, a szülői háztól, ahová azután már csak mint vendég térhet haza a leány, kiből másnap asszony lesz. Olyan éles váltás ez, mint amit az utolsó – a születés és a házasság után a harmadik – nagy esemény, a halál jelent. A különbség persze kézenfekvő: ide van, – bár a válás nagyon ritka volt – onnan nincs visszaút. Ismét Kodály zoborvidéki gyűjtéséből idézünk egy drámai erejű búcsúztatót a fentiek érzékeltetésére:

*Síriál tē, virâg, no tē szúv virâg,
Most van miért sírnod!*

⁶ Gyűjt.: Kodály, 1915. Zsére (Nyitra) Nagy Antal, 26 éves

⁷ Gyűjt.: Kodály, 1915. Kolon (Nyitra), énekelte: Varga Józsefné, Polyák Ilona, 46 éves

*Idegën ápának, idegen anyának
Hol tálalod kedvit?*

*Vesd még az ágyát, mosd még a lábát,
Úgy találod kedvit!
– Mégmostam a lábát, megvetettem ágyát,
Nem találtam kedvit.*

*– Rakd még a tyüzit, tēdd oda ja vizit,
Úgy találod kedvit!
– Mēgraktam a tyüzit, odatettem vizit,
Nēm találtam kedvit.*

*Gyűjj bē, anyám, gyűjj bē, fond bē a hajamat
Ötösbe, hatosba,
Ötösbe, hatosba, két szál selēmszálba,
Két szál selēmszálba!*

*Ha most bē nem fonod, soha bē sēm fonod,
Soha bē sēm fonod.
Idegën föld, idegën ország,
Fogadj ēngēm hozzád!*

A siratóval szintén rokon műfaj a keserves. Sárosi Bálint meghatározása szerint „a szé-
kelyek és a velük szomszédos csángók a régi stílusú népdalok egy típusát *keservesnek* ne-
vezik. E 6,8, ritkábban 12 szótagú sorokból álló dalok dallama többnyire bejárja (vagy leg-
alább érinti) az oktáv, sőt a nőna ambitust; de a dallamon belül gyakori és jellemző a két-
három hangon való recitálás. A dalok tempója parlando. Egy-egy keserves dallamra – ahol
még él – a panaszos versszakok tucatját tudják énekelni. Ezt viszonylag könnyen tehetik,
mert a recitatív előadásmód több szabadságot enged. Dallam és szöveg nincs szigorúan
egymáshoz szabva. Általában már maguk – a többnyire csak hangulatban összefüggő –
versszakok is kötetlenül követik egymást, úgy, ahogy az előadónak éppen eszébe jutnak.
Bizonyos rögtönzöttség dallamban és szótagszámban is észlelhető. Ezért nehéz a helyszí-
nen lejegyezni az ilyen dalokat; az egyszer elénekelt dallamot akarva sem tudják ugyanúgy
megismételni.” A fentiek alátámasztásaként újabb példát mutatnánk be Kodály gyergyó-
alfalvi gyűjtéséből:

*Árva vagyok, nincs gyámolom,
Még a vizet ős gyászolom,
Arról tudják, árva vagyok,
ēgy házba ēgyedül vagyok.*

*|: ēgyedül lakom ēgy házba,
Titkos bánat szobájába. :|*

*Árva vót apám, anyám is,
Árván hagytak engemet is.
Hogy hagy próbáljam meg én is
Ezt a szigorú életet.*

|: *Nézem a csillagos eget,
Eszem az árva kenyeret. :|*

*Nézem az eget, a földet,
Sírok az alatt eleget.
Sírok titkon, kit más nem lát,
Könyvem arcomra árkot ás.*

|: *Árkot mosott az orcámra,
Mint esővíz az uccára. :|*

*Annyi bánat a szivemen,
Kétrét hajlott az egeken.
Ha még egyet hajlott volna,
Szivem kettéhasadt volna.*

|: *Bolyong elmém, mint a fölleg,
Romlik szivem, mint az éveg. :|*

Ebből a keservesből készült mintegy 40 évvel később a hasonló című, háromszólamú női kórusmű, amelyet Andor Ilonának és énekkarának ajánlott Kodály 1953-ban.

Keserves alapján fájdalmas siratóéneket komponált 1957-ben *Meghalok, meghalok...* kezdettel és címen, jóllehet ezt már egyszer, pályája elején, 1908-ban *Két zoborvidéki népdal* címen női karra feldolgozta Kodály. De most valamiért szükségét érezte – belsőleg megszólíttatott – s hat szólamra bomló, szólistákat is bevonó, drámai erejű női kari művet komponált a szomorú énekből, amelyet még 1906-ban gyűjtött a Nyitra megyei Kolonban.

*Meghalok, meghalok, Még beteg sem vagyok,
Kolonyi temetőn Nyugonnyai akarok.*

*Érted vagyok, érted, Érted ilyen beteg,
Teérted lél ruzsám Mindennapi hideg.*

Mi lehet a két feldolgozás, vagy a második feldolgozás oka? Alighanem az időpont adja meg a – feltételezett – magyarázatot. Az *Árva vagyok* című kórus 1953-as és az említett kórus 1957-es időpontja közötti időszak a jelen történelmünk legszomorúbb, legdrámaibb és legfájdalmasabb időszaka volt. Egy valóban szenvedést, keservet – rövidke reményt is – idéző korszakban volt mit és kit megsiratni, elsiratni és eltemetni. Ezért is érzem siratónak az 1923-ban megkezdett, és 1956-ban három újabb résszel kibővült *Hegyi éjszakák*

című kórusművét, e megdöbbentő erejű, szöveg nélküli női kar ezen részeit. De a kor, az ország keserve és siralma mellett Kodály személyes sorsa is közrejátszott ezen művek megszületésében. Talán érezte, talán tudta, hogy felesége, Emma asszony betegségéből már nem fog többé felgyógyulni. Persze ez – hogy érezte-e, tudta-e? – talán elítélendő feltételezés, mert a reményt kizáró állításnak tűnik, amit csak a bekövetkezett események utólagos ismerete alapján mertem leírni. És a művek alapján: egyedül csak ezek árulkodtak Kodály lelkének rejtett titkairól. Mert a női kar sirató énekét hallgatva – amelyet akkor nem is engedtek bemutatni többször azzal az indokkal, hogy Kodály a levertt forradalmat gyászolja! –, érezni, hogy Emma asszonytól is búcsúzik zenében. A valós, a végső búcsú hamarosan, 1958 novemberében be is következett. „Házasságuk negyvenkilencedik

évében meghalt felesége. Több mint negyven éve élt Kodály abban a tudatban – írja az életrajzíró Eösz László –, hogy a vég bármely pillanatban bekövetkezhet, s a fájdalom most mégsem kisebb. Megrendülten búcsúzik:

...életem és munkám hű társa, Schlesinger Emmának született Kodály Zoltánné... minden halandó utolsó útjára tért... Élete útján áldást hozott minden vele találkozóra. Ahová ragyogó szemének egy sugara elért, ott világosság, melegség, élet fakadt. Mert szeméből végtelen jószág és szeretet áradt. Gyászolja mindenki, aki szeretete melegéből valamit is megérezett. De legjobban az, akire a legtöbbet pazarolta, akinek életét földi paradicsommá tette. Testét a farkasréti temetőben adja vissza a földnek... lelke velünk marad örökké.

Kodály a temetést követően, egy hónap múlva enyhülést keresve felutazik Galyatetőre, de itt sem talál felüdülést: újra elsiratja az elvesztett társat az angol John Masefield versére írt vegyeskari művével, amelynek címe: *I will go look for Death – Keresem a halált.*

V.

A naptár szerint 1967. március 6-án reggel 6 óra 16 perckor kelt a Nap, és 6 óra 18 perckor nyugodott a Hold. Homályosan úgy emlékszem, hogy napsütésre ébredtem, tehát fényes nap lett volna, ha a rádió kora reggeli híradásában be nem mondja, hogy meghalt *Kodály Zoltán*: 5 óra 45 perckor egy szívroham véget vetett életének. A lexikonba immáron végérvényesen bekerült mindkét évszám: *született: 1882 – meghalt: 1967*. Néhány nap múlva a sírkeresztre és a koporsóra pedig ezt írják fel: *élt 85 évet*.

Kodály íróasztalán Ady Endre *Az Isten harsonája* című versének kórusterve maradt, csupán ritmusjelzéssel ellátva. E félbehagyott szöveg akár Kodály utolsó üzenetének, óhajának – testamentumának – is felfogható:

*Mikor az elnyomottak, a senkik,
Jajdulva, fegyverkezve jönnek,
Az Isten jön és millió árnya
Méhébe halt erőnek és örömnnek.
Jajdulva, fegyverkezve jönnek.*

*Akik erőt és örömet ölnek,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.
Néhány ezer évig tűr az Isten,
De azután jaj a gyilkosoknak,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.*

*Mert Isten: az Élet igazsága,
Parancsa ez: mindenki éljen.
Parancsa ez: mindenki örüljön.
Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen.
Parancsa ez: mindenki éljen...*

A korán bement gyászút után reggel hét óra felé Kodály közvetlen munkatársai elindulnak a Köröndön lévő lakás felé, hogy segítséget nyújtsanak az özvegynek. Később bizottság alakul a temetés előkészítésére és megszervezésére. A nagyvilág is megtudja s – a részvétlétíratok, a levelek tanúsága szerint – megrendülten veszi tudomásul a gyászhírt.

Kodályt a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokában ravatalozták fel, ahol két napig – a végtelen hosszú sor mutatta ezt – az emberek tízezrei vettek búcsút tőle. Végakaratának megfelelően a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra március 11-én, Emma asszony, első felesége hamvai mellé.

A végső tiszteletadáson és a temetésen részt vettek az állam képviselői, a tudomány és művészet számos jeles személyisége, a külföldi diplomáciai testületek és küldöttségek tagjai. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy itt volt, eljött az egész ország. Én, aki részt vettem a temetésen, ekkora tömeget addig sem, de azóta sem láttam. Az egyházi szertartást, a beszentelést Nádasi Alfonz bencés atya végezte.

VI.

Nádasi Alfonz visszaemlékező kis könyvében arról ír, hogy a Biblia és az ókori szerzők olvasása és fordítása közben (mert görögül és latinul olvasták együtt), milyen megjegyzéseket tett Kodály. Egy rövid részt idézek: „Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János) prédikációját olvastuk. Egészen másként állt le egyes mondatoknál. Mivel az egyházatyák stílusát egyáltalán nem lehetett kapcsolni egyetlen addigi szerzőhöz sem, rögtön áttért az agya az egyháztörténeti kérdésekre. Minél több szöveget elemeztünk, annál inkább köze-

lébe került Khrüszosztomosznak. Úgy vettem észre, hogy különösen a híveiért folytatott küzdelem – egyúttal hitvédelem, eszmei védekezés, népmentés volt, mindez összességében – váltotta ki szimpátiáját. Amikor az ismételt száműzetés, letiltás volt a szövegben, következett a végtelenbe nézés, hallgatás, majd a rezignált szó: »Mint Széchenyi«.⁸

Kodály hátrahagyott jegyzeteiben, amelyet Vargyas Lajos rendezett sajtó alá, Széchenyi nevét többször is leírta. Ezek közül befejezésként kettőt idézek: „Hamis példa Páris. Fordított Pygmalion-ra van szükség. Széchenyi, amint huszárjaitól tanul.”⁹

„Mi egész életünk: hidat verni a falu és város közt. A híd készül, már járnak rajta a bátrabbak (mint Széchenyi a féligkész Lánchídon).”¹⁰

Emlékeim között kutatva, még valaki, Illyés Gyula használta ezt a hasonlítást, de ő Németh Lászlót nevezte meg Széchenyi utódjának, rokonának. Ahogy ezeket a befejező sorokat és gondolatokat leírtam, körülnéztem a lakásban. Kodály könyvei és lemezei egy karnyújtásnyira tőlem, Németh László könyvei az emeleten, Széchenyi egy harmadik szobában lévő polcon. Illő lenne hát egymás mellé tenni őket, ám a polcok elhelyezése miatt ezt nem lehet. De azt hiszem, nem is ez a fontos. Sokkal inkább az, hogy együtt legyenek a lelkiünkben. Meg azon a hídon. Ha lehet.

BORBÁS TIBOR KODÁLY-ÉRME

⁸ Dr. Nádasi Alfonz OSB: *Mi mindenre emlékezett Kodály?* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000. 17.

⁹ Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1993. 310.

¹⁰ Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 35.

OLASZ SÁNDOR

„Az igaz meghallása”

EMLÉKEZÉS A 75 ÉVE SZÜLETETT GREZSA FERENCRE

„A tudományban az a szép, hogy egy szeglet kockájában is több méltóság és maradandóság van, mint az emberi becsvágy s vérengző kedv egész teátrumában.”

(Németh László: Apáczai)

A mai kor embere abból a képességéből él, hogy gyorsan és nyomatékosan el tud felejteni mindent. Pedig nem teljesen mindegy, hogy egy ember él-e vagy meghalt. Ha valaki eltűnik a halandók sorából, nem lép azonnal egy másik a helyére. A halott helyén hézag marad. Mindannak, ami nőtt, formálódott, sok idő kellett a növéshez, s mindannak, ami elpusztult, sok idő kell, hogy elfeledjék. Mi, akik Grezsa Ferenc életének és halálának közeli és távoli tanúi voltunk, tizenhat éve a hiányt érezzük. Valamint azt, hogy Grezsa számunkra végérvényesen és meghatározóan hátrahagyta a maga nyomait.

Alig van magyar irodalomtörténész, aki annyira azonosult volna egy vidéki várossal, mint Grezsa Ferenc. Kiskunmajsán született 1932. július 16-án, de 1957-től több mint három évtizedet töltött Hódmezővásárhelyen. Vásárhely tudósa, nemcsak földrajzilag, amennyiben itt élt, hanem lelkileg is. Amikor 1969-ben egy interjúban megkérdezték tőle, mit jelent számára Vásárhely, így válaszolt: „Úgy érzem, a múlt, a művészet itt valahogy jobban beleivódott az emberi kapcsolatokba, mint másutt. Ebben a kisvárosban díszletek nélkül, meghökkentő természetességgel lehet találkozni a legmagasabb rendű szellemi élményekkel; piederstál nélkül, emberi közvetlenséggel szól az emberhez a néprajzos Kiss Lajos, az író Németh László, a festő Kohán. Sehol nem éreztem annyira a közösséget összetartó kohéziós erőt, mint itt; minél messzebb szakaszt el valakit a hivatás e várostól, annál nagyobb erejű a ragaszkodás iránta. Otthonommá vált, én sem hagynám el szívesen.”¹ (Nem is hagyta el. Inkább másfél évtizedig „ingázott” Szeged és Vásárhely között.)

Egyéni gazdálkodó parasztszülők (apja Grezsa Ferenc hentes mester, anyja Á. Molnár Irén) gyermekeként – minden bizonnyal a szívós szülői ambíciónak is köszönhetően – a kecskeméti piaristáknál végzi tanulmányait, s 1950-ben ott érettségizik, az akkor már Katona Józsefről elnevezett gimnáziumban. Pályáját formáló mozzanat lehet, hogy fiatal tanára volt a Válaszban publikáló, később kiváló Katona-kutató, Orosz László. Az Eötvös-kollégium szellemét hozó fiatal tanártól kapta kölcsön Grezsa Ferenc a Választ, a Fórumot, a népi írók köteteit.

¹ Két flekk Grezsa Ferencel. Tiszatáj, 1969. 11. sz. 1038.

Greza Ferenc rendkívüli veszedelmekkel teli időszakban, az ötvenes évek első felében járt a Szegedi Tudományegyetemre, itt szerzett magyar szakos tanári diplomát 1956-ban. A nyomasztó külvilág ellenére az egyetem valóságos azilum volt. A leendő magyar tanárok Baróti Dezsőt, Koltay-Kastner Jenőt, Halász Elődöt, Klemm Antalt és Mészöly Gedeont hallgathatták. Baróti professzor akkor kezdte meg a magyar irodalom tanszéken a Juhász Gyula kritikai kiadás munkálatait. Ebben a többnyire hallgatókból álló kutatócsoportban, melyet később Péter László vezetett, Greza Ferenc is részt vett. Sőt, valóságos szeniora lett a kis csapatnak.²

Szakedolgozatát Juhász Gyula máramaroszi éveiről (1906–1907) írta, munkájának sikerességét bizonyítja, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények 1957-ben megjelenteti, sőt, részletét a Paku Imre szerkesztette Juhász- emlékkönyv (1962) is átvesszi. Ez az írás – jóllehet korábban is publikált apróbb cikkeket – tudományos munkásságának első fontos dokumentuma. A költő életének legmozgalmasabb négy esztendejét, Négyesy László híres stílusgyakorlati szemináriumainak, a Babits Mihállyal és Kosztolányi Dezsővel való barátságnak a történetét *Juhász Gyula egyetemi évei* című könyvében (1964) írta meg. Már ezt a korai munkáját az aprólékos filológiai kutatás szorgalma és pontossága jellemzi. Az Irodalomtörténeti füzetek sorozatban megjelent kötet ma is nélkülözhetetlen a századelő forrongó szellemi életének megismeréséhez. Juhász Gyula összes művei kritikai kiadásában Greza Ferencnek az 5. és a 6. kötet (Prózai írások 1898–1917, 1918–1922) sajtó alá rendezése köszönhető.

A diploma után Greza Ferenc rövid ideig (1956–57) Kisteleken tanít. (Ide már nős emberként megy. Feleségével, Kertész Eszterrel, aki évfolyamtársa volt, 1956-ban kötött házasságot.) 1957-től munkahelye az évszázados múltú Bethlen Gábor Gimnázium, amely Alma Mater volt Tornyai Jánosnak és Endre Bélának, ahol Németh László kísérletezett a komplex tárgyak történeti szempontú tanításának módszerével. 1962-ben nevezték ki igazgatónak, azóta szerkesztette az iskola Évkönyveit, melyben tanártársai és a maga helytörténeti dolgozatait publikálta. 1964-ben szerkesztője volt a *Vásárhelyi Tanulmányok* című folyóirat vállalkozásának. Ha a fiatalon is tekintélyes igazgatóra gondolok, a benne megtestesült szigor és liberalizmus ritka egyensúlyát idézhetem föl. Tudásáért és humánusáért tisztelte őt mindenki. Igazi nevelő volt, aki a rábízott közösségért felel. Tudós tanár, aki remek kollégákkal vette körül magát. Tanártársai – Németh Lászlóval szólva – nem tantervet lebonyolító automaták voltak. A kor vidéki dogmatizmussal tetézt ideológiája valójában az intézmény falain kívül maradt. Bizonyára nem a szépítő messzeség mondatja, hogy a gimnázium az ország legjobb középiskolái közé tartozott akkor. A hatalmas intézmény napi ügyei érthetően kevés időt hagytak az írásra. Greza Ferenc akkor úgy érezte, csak „végszükségben” veti papírra véleményét. Olvasni jobban szeretett, mint írni. Tervei akkor inkább olvasmányokra és nem tanulmányokra vonatkoztak. A kortárs magyar irodalomnak azonban már ekkor nagyon sok értékes művét ismerteti, bírálja – elsősorban a Tiszatáj lapjain. A lappal az 1960-as évek végétől Greza Ferencnek egyre szorosabb és termékenyebb kapcsolata alakult ki. A hetvenes és nyolcvanas években

² Ilia Mihály: Fiatalkori arckép – távolodóban. Tiszatáj, 1991. 8. sz. 56–57. Itt olvashatjuk: [Greza Ferenc] „diákköri dolgozataival vitathatatlan tekintély lett előttünk. Jószerivel szeniorunk volt, a Juhász-kutatásban az ő vezérletével jártunk könyvtárba, szegedi, nagyváradi, pesti napilapokat böngészni.”

írásainak megközelítően a fele a Tiszatájban jelenik meg, miközben szakfolyóiratok és rangos élő irodalmi lapok versenyeznek kézírataiért. Amikor 1986-ban betiltják a Tiszatájt, a helybeli vezető értelmiségiek közül a leghatározottabban ő áll ki a lap és szerkesztői mellett. (Nem is kedvelték emiatt az akkori „hatalmasságok”. Nem lehetett a Németh László Társaság első elnöke, s professzori kinevezése is érthetetlenül késett.)

Amikor 1975-ben Grezsa Ferenc elfogadta a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hívását, minden bizonnyal a tanítás és a tudomány gyakorlásának magasabb szintje lebegett a szeme előtt. Irodalomtörténeti-kritikusi munkássága is ekkor bontakozik ki. Igaz, a Magyar Irodalom Tanszék vezetőjeként és 1979-től 1983-ig főigazgató-helyettesként óriási adminisztrációs munka nehezedett rá. Ám néhány év alatt megírta, s 1979-ben meg is védte kandidátusi értekezését. Grezsa Ferenc érdeklődésének középpontjába már gimnáziumigazgatói éveiben a 20. század egyik legnagyobb írói és gondolkodói teljesítménye került. A választást természetesen az értéktudat és nem a lokálpatrióta elfogultság magyarázta. A hetvenes–nyolcvanas években már nem nézték olyan rossz szemmel, ha valaki Németh Lászlóval foglalkozik. Az életmű azonban változatlanul ott a tűréshatáron, épp a legizgalmasabb tanulmányok és esszék esetében még a hatalmi tiltás reflexei működnek.

A kandidátusi disszertációnak készült *Németh László vásárhelyi korszakát*, mely kötetben 1979-ben jelent meg, így intonálja Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi éveinek ideje „az egész életmű megítélése szempontjából alapvető jelentőségű téma. Ekkor történik meg benne az »elemek végső elrendeződése«.” Ha a tanulmányírónak a Tanú, akkor a szépírónak éppen az „óraadók királyságának” vásárhelyi éveit jelentik a fénykort: „a kísérletező író-pedagógus műhelyében szembesül az utópiateremtő hajlam és a növekedő realitásérzék: ebből a feszültségből születik meg a tanügy rendezésének gyakorlati terve és az írói pálya természettudományos realizmusa”.³ Grezsa Ferenc valójában Németh valóságos itteni tartózkodásánál tágabban fogja föl a vásárhelyi korszakot. Az írói pálya 1945-től 1953-ig számítható periódusát vizsgálja.

Grezsa a pálya szakaszos ritmusát ismeri föl, azt, hogy nem a fokozatosság, hanem a „növés-lökések” a meghatározók. Képet ad könyvében élet és mű, történelem és gondolatrendszer összefüggéseiről, a regények, drámák elemzései homályban maradt mozzanatokat értetnek meg. Már az első lapok után nyilvánvaló, hogy örömmel és szeretettel írt munka Grezsa Ferenc könyve. A monográfus hőse iránti megbecsülése azonban nem akadály, hanem segítség. A gazdag szempontrendszer, az érzékenység a műértésben – mindmind összefügg ezzel a szubjektív mozzanattal. Grezsa hangsúlyozza, hogy a módszert az életmű természete „írja elő”. Ezért is fordít figyelmet Németh naplójára, levelezésére, sok-sok műhelytanulmányára, önértelmező jegyzetére. A filológiai gondosság, az éveken át tartó részvizsgálatok eredményeinek fölhasználása, a hatalmas anyag egységbe fogása példás kutatói munkára vall. Az életrajzból a személyiség alakulását, a mű lényegét magyarázó elemek jutnak szóhoz. Öncélú biográfiai bűvárkodásba nem téved, ám teljesen egyértelmű, hogy a szerző számára nem halott, s ami történt vele, fontos lehet a mű értelmezésében. Már az első Németh-könyv is igazolja, Grezsa olyan irodalomtörténész, aki óvakodik a módszernek a mű fölé kerekedéstől, a mű az ő szemében nem illusztráció, nem valamely elmélet visszaigazolása.

³ Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Bp. 1979. 5.

Greza Ferencnek azt sikerült fölmutatnia, hogy a Németh-oeuvre erkölcsi és szellemi vezérmotívuma, a minőségelv – a kor „mozarti dallamát” megtalálva – a vásárhelyi években is korszerű választ tudott adni. „Ennek egy magyar kisváros – írta Domokos Mátyás – éppúgy színtere lehet, mint New York vagy Párizs; szellemi becsület és érzékenység dolga az egész.”⁴

1984-től Greza Ferenc a szegedi József Attila Tudományegyetem II. számú Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője, előbb egyetemi docens, majd 1990-től professzor. Az egyetemen immár a leendő középiskolai tanároknak tanítja a Nyugat-korszak, valamint a két háború közötti időszak magyar irodalmát. Németh László életművét időben mintegy visszafelé kutatja: az 1970-es évek végén, a 80-as évtized elején a vásárhelyi után figyelme a háborús korszak felé fordul. Ennek a munkának az eredménye az 1986-ban (1985-ös dátumozással) megjelent *Németh László háborús korszaka* című könyve, mely – a sorozat többi darabjához hasonlóan – jóval több, mint irodalomtörténeti korszakmonográfia. Több, mert Németh munkássága is túlmutat az irodalom érvényességi körén. Greza pontosan érzékelteti, hogy Németh a korszakhatár vége felé mind jobban elszigetelődik. Ám hatása az ifjúságra, értelmiségre egyre nagyobb. Vajon mi a magányos, mégis – az egyszemélyes exodus ellenére – sokakra ható alkotó titka? Greza megmutatja, az író kivonulhatott ugyan, gondolatai azonban változatlanul hatottak, mivel ott és akkor a legfontosabb kérdéseket ragadták meg.

Greza Ferenc olyan vitákban is mert határozottan állást foglalni, melyek még napjainkban is föllángolnak olykor. Olyan Németh-tanulmányokkal kellett foglalkozni, amelyek – hitegetések és manipulációk ellenére – hosszú ideig nem jelenhettek meg az életmű-sorozatban. A *Kisebbségben*, a szárszói beszéd és még sok más, a hatalomnak nem tetsző írás végül is a Greza Ferenc-től sajtó alá rendezett *Életmű szilánkokban* (1989, 1–2. köt.) és *Sorskérdések* (1989) című kötetekben válhattak újra hozzáférhetővé. Greza hangsúlyozta, hogy a sokat vitatott és nem is szerencsés kategóriákban inkább magatartásmodell és szemlélet rejlik, a megkülönböztetés etikai és nem esztétikai értelemben értelmezhető. (Jóllehet ezeket a metaforákat később maga Németh is elhibáztattnak minősítette.)

A Németh háborús éveit tárgyaló monográfia alapján a Tudományos Minősítő Bizottság 1990-ben az irodalomtudomány doktorává nyilvánította. Ugyanebben az évben azonban már megjelent a harmadik korszakmonográfia is, a *Németh László Tanú-korszaka*.

Németh egyszemélyes folyóirata 1932-től 1937-ig jelent meg ugyan, a korszak időtartama azonban – a monográfus érvelése szerint – jóval nagyobb ennél: az 1929/30-as fordulótól az 1937/38-as újabb váltásig tart. A Tanú így több, mint irodalmi orgánus; a folyóirat „csupán” megtestesíti, csúcsteljesítményként jelképezi az alkotói korszakot. A monográfia a pálya közel tízéves szakaszát négy periódusra osztja. Mindegyikben egy-egy vezéreszme kerül a centrumba. A *szellem embere* című részben így (az 1929 végétől 1932 szeptemberéig tartó időszakban) a mindenféle rész- és csoportérdekeket elutasító, a politikától tartózkodó, mintegy a babitsi eszményt (*Az írástudók árulása*) követő író portréját rajzolja meg. A Tanú elindítása után (1933 novemberéig) Németh műhelye – a minőség-eszmény formálódása miatt – valójában az *Eszmék laboratóriuma*. A *Reform és mozga-*

⁴ Domokos Mátyás: Igazság és kötelesség. Gondolkodó Vásárhelyt (Greza Ferenc Németh László-könyvének margójára) In: Átkelés, áttűnés. Bp. 1987. 11–30.

lom ösztönzőjévé alakuló Tanú (1933 ősze és 1935 nyara között) a szellemi élet csatározásaiban aktív szerepet vállaló Németh bemutatására ad lehetőséget. 1935-től, a „belső körrel” megelégedve, ismét a tanulmányba, a szépirodalomba zárkózik az író (*Visszatérés a szépirodalomba, tudományba*).

Az alapvető magyarázó elvek fogalmi tartományaiból Grezsa Ferenc a magatartás- és esztétikai jegyek sokaságát hívja elő. Az imént elegendő volt a tartalomjegyzékből ideírni a fontosabb címeket, máris körvonalazódott a monográfia szerkezeti rendje, amely a hatalmas anyag értelmét és összefüggéseit tükrözi. Grezsát a gondolkodás, a morál, a művészi és az azon túlmutató szerepvállalás, valamint az írói teljesítmény együttes folyamatrajza érdekli, s könyvét olvasva a szerteágazó, sok műfajú életművet valóban szinte alakulása, működése közben látjuk. Az életmű hisztológiája ez, s nemcsak a morfológiája. Külön ki kell emelnünk tehát az anyag közlésének rendjét, dramaturgiáját. Grezsa a részletek értelmét érzékeltetve azokat a nagy folyamat szerves részévé integrálja. Nem az életrajz menetét követi, hanem a személyiség, a világkép alakulását. Grezsa Ferenc módszerét ugyan nem elsősorban az elméleti beállítottság, a teoretizáló hajlam határozza meg, de próza-elemzéseiben az elbeszélés vizsgálat új feladatait és lehetőségeit is figyelembe vette. Így a különféle szemléletformák, módszerek és eljárások kombináló érvényesítésével jellemezhető munkája. Nem ritkán határterületen mozog, hiszen a történelmi kort, a politikai életet, a filozófiai háttért is rekonstruálnia kell, s emiatt a historiográfus, az esztétik, a politológus, a filozófus szempontjait sem zárhatta ki. Valójában a monográfiára is érvényes a csongori keresztút metaforája. Németh a harmincas években (képzeltbeli) csongori hármashúthoz érve mindig a középsőt választotta – világnézeti, történelmi értelemben és irodalomfelfogásban egyaránt. Grezsa is választhatta volna az irodalomtörténet hagyományos módszerét, de a szövegközpontú műértelmezések útját is. A kettő között a harmadik mellett döntött.

Grezsa Ferenc monográfiái után nemcsak Németh László életművét, hanem 20. századi irodalmunk folyamatait is világosabban látjuk. A Németh-életmű első számú ismerője tárgyilagosan, az apológia és az elutasítás végleit kerülve írta meg a tudósi-emberi tisztesség és fölkészültség példaadó műveit. Joggal gondolta Vekerdi László: „Többről, sokkal többről van szó Grezsa monográfiái esetében, mint hogy egy nagy életmű meglelte méltó méltatóját. Ez sem lenne persze kevés, kivált egy annyiszor és annyira félreismert és félremagyarázott író esetében, mint Németh. De Grezsa útja Németh oeuvre-jén át, maga mögött a halállal, valahogyan más. Németh kedves XI. századából és kedves eposzából véve a hasonlatot, rolandi hűség ez és rolandi győzelem. Grezsa műve a németh-i életmű szerves és kiszakíthatatlan részévé növekedett.”⁵

A Tanú-korszakot tárgyaló monográfia után Grezsa Ferenc figyelme Németh László utolsó pályaszakasza felé fordult. Vázlat, elkészült fejezet, sajnos, nem maradt ránk, a korszak periodizációjára vonatkozóan is mindössze egyetlen utalás van. Ám „A mintaélet forradalma.” *Írások Németh Lászlóról* című kötet⁶ számos szöveghelye körvonalazza Grezsa Ferenc elképzeléseit. A *Magyar műhely*-korszak esszéírásában például – miközben elemzés, áttekintés és program változatlan összhangjáról beszél – az érett kor rendszerező

⁵ Vekerdi László: Grezsa Ferenc sírjára. Tiszatáj, 1991. 8. sz. 63.

⁶ Grezsa Ferenc: „A mintaélet forradalma”. Írások Németh Lászlóról. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1998.

nyugalmát emeli ki: „Kevesebb az utópikus elem, több a történeti érzék és belátás. A stílus stendhali csillogása mögött az élet gazdagságának tolsztoji teljessége tárul föl. /.../ az ész-szé szinte eleven organizmusként lélegzik. Ritmikus tágulás és szűkülés: a gondolat nemcsak az intuíció rakétaszerű megvillanása, hanem az emlékezés tárgya is, van története és pillanata. Megemelkedés és alászállás: a konkrét és elvont, a személyes és egyetemes közt szakadatlan a nézőpontváltás.”⁷

1981-től Grezsa Ferenc a Szegeden megjelenő Kincskereső című gyermekeknek szánt irodalmi folyóirat főszerkesztője. Egy évtizeden át a jó ügynek kijáró lelkesedéssel szolgálta ezt a lapot. A tét hatalmas volt (s az ma is): sikerül-e – a sokféle csábítás ellenére – visszahódítani az olvasót? A rohanó, elmélyedésre egyre képtelenebb ember visszatalál-e az igazi irodalmi értékekhez? Ezt a veszélyes folyamatot akarta a Kincskereső (Grezsa Ferenc mellett Baka István és Simai Mihály) a maga eszközeivel megállítani. Ez a lap – Grezsa Ferenc szavaival – nem volt gyerekirodalmat a gyermek és a nagy költők közé. A Kincskereső tartalomjegyzéke ezért azonos a klasszikus és a kortárs irodalom élvonalbeli alkotóinak névsorával.

Irodalomtörténeti, kritikai munkásságáért⁸ Grezsa Ferenc 1988-ban József Attila-díjat kapott. Élő irodalmunkat szemmel tartó, értékelő tevékenységét is elismerték ezzel. Az újabb magyar irodalom utóbbi évtizedeiből elsősorban a népiség hatókörében nevelkedett alkotókhoz vonzódott. Illyés Gyuláról, Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról, Kányádi Sándorról, Csanádi Imréről, Fodor Andrásról, Tornai Józsefről és Ágh Istvánról többször is írt. Csoóri Sándornak szinte mindegyik könyvét méltatta, s tanulmányokat is készített róla. Akár ezekből az írásokból összeállítható lenne Csoóri Sándor portréja és pályaképe (a 80-as évek végéig). Ám az akkori fiatal generációk egy-egy kiemelkedő alkotójáról is értő bírálatokat publikált. A különféle törekvések iránti toleranciára bizonyíték Vas Istvánról, Csorba Győzőről, Nemes Nagy Ágnesről írt kritikája. Grezsa kritikusként is az értékre, a minőségre figyelt. A tudományos élet, az oktatás mellett az élő irodalom forrongó világában is tekintélynek számított. (1983-ban a Debreceni Irodalmi Napokon az Alföld nívódíját vehette át. 1992-ben a Tiszatáj első – már posztumusz – díjazottja is ő volt.)

Életének utolsó éveiben megteremtette a Németh László Társaságot, melynek 1989-től elnöke volt. Németh munkásságának megismertetésén, a hagyományápoláson túl a Németh László-i erkölcsi és gondolati igényesség jelenbeli erősítését is várta a társaságtól. Rangos tudományos konferenciákat is szervezett 1988 áprilisában (*A Tanú mint alkotói korszak*) és 1990 tavaszán (*A gondolkodó Németh László*).

1985 tavaszától haláláig (1991. június 12., Hódmezővásárhely) Grezsa Ferenc már kettős szorításban élt: nemcsak a sok-sok teendővel, hanem a súlyos betegséggel is meg kellett küzdenie. De még ekkor is fáradhatatlanul, a kötelességét tudó ember elszántságával, hihetetlen önuralommal végezte munkáját. Szépen ír erről a helytállásról Vekerdi László: amíg nem fejezte be a Tanú-korszakról szóló nagy monográfiát, „nem engedte magához, késlekedni kényszerítette a halált. Győzött, s a győzelem jutalma a gyönyörű harmadik kötet.”⁹

⁷ Grezsa Ferenc: Megmentett gondolatok. In: „A mintaélet forradalma”, 119–24.

⁸ Grezsa Ferenc: Vonzások és vallomások. Tanulmányok, kritikák. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999.

⁹ Vekerdi László, i.m. 63.

Amikor Grezsa Ferenc szakmai és emberi értékeit összegzem, a szerepből talán némi képp kiesve, a tárgyias biográfiát és tudományos életrajzot kiegészítve, az emlékek sokaságát, a vallomás eszközeit is segítségül hívhatom. A munka, a feladatok megszállottja volt, az erők koncentrálásának, műveltség és intellektus működtetésének kivételes képességével. A posztmodern korban – széthullás és töredékesség helyett – organikus személyiség. „...értékdeficites, értékinstanciákat felfüggesztő és tagadó világunknak kétségbeejtően szüksége van Grezsa Ferenc életpéldázatára” – írta Imre Mihály.¹⁰ Szeretett sokat és jól dolgozni, lendületét sokan csodáltuk. A ráció és pontosság benne humorral és megértő emberséggel párosult. A tudós szemüveg mögül nemcsak szigor, hanem szeretet és biztatás sugárzott. Tudásának és személyiségének fájdalmas hiányát érezzük, amíg élünk.

¹⁰ Imre Mihály: Az eklézsiaépítő emlékezete. Grezsa Ferenc 70. születésnapjára. Tiszatáj, 2002. 8. sz. 98.

Szerkesztői asztal

A Szépírók Társasága május 24-én adta át idei díjait. A zsűri vers kategóriában *A Legjobb Nap* című kötetéért Tandori Dezsőnek ítélte oda a díjat. A könyv – Tóth Ákos szerkesztésében – a *Tiszatáj Könyvek*ben jelent meg az elmúlt év őszén.

*

Könyvheti dedikálások. Június 3-án a Vörösmarty téren Juhász Ferenc, Báger Gusztáv és Kántor Zsolt dedikálta a *Tiszatáj* kiadásában megjelent könyveit.

*

Június 7-én a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár *Nagy Gáspár emlékestet* rendezett. A költőről Juhász Judit, a Katolikus Rádió igazgatója és Olasz Sándor, a *Tiszatáj* főszerkesztője beszélt. Az estet Fenyvesi Félix Lajos költő vezette be. Közreműködött Hegedűs Katalin zongoraművész és Fodor Tamás hegedűművész.

*

Június 8-án a debreceni Benedek Elek Városi Könyvtárban mutattuk be könyvhétre megjelent kiadványainkat. Juhász Ferenc *Halandóság-mámor* című verseskötetéből olvasott föl. Kántor Zsolt pedig *Madarak, puha gépek. Esszék Báger Gusztáv költészetéről* című kötetét mutatta be. Az esten Báger Gusztáv verseiből és önéletrajzi írásából olvasott föl. A bemutatót Olasz Sándor főszerkesztő vezette be.

*

Júliusi számunk Orosháza Város Polgármesteri Hivatalának támogatásával jelent meg. Segítségüket köszönjük!

Augusztusi számunk tartalmából

KOVÁCS ANDRÁS FERENC, TANDORI DEZSŐ, VÖRÖS ISTVÁN, ZALÁN TIBOR versei
FERDINANDY GYÖRGY, NAGY KOPPÁNY ZSOLT, VILLÁNYI LÁSZLÓ prózája
CSEKE PÉTER, KÁNTOR LAJOS tanulmánya